

JÁSZKUNSAĞ

XVII. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

1971. MÁRCIUS-JÚNIUS

ZOLNOCK
Superioris Hungariae civitas.

OCCIDENS

Sagta flu.

vulgo Zagwa

Iybiscus flu.

vulgo Teyfa

Domus gubernatoris, vulgo Beghi.
Domus Weyde
Domus Weyde in oppido.
Via versus Hatwan.
Via versus Acs.

JÁSZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Szolnok Megyei Szervezetének folyóirata
Megjelenik negyedévenként

XVII. évfolyam, 1—2. szám.
1971. március—június

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta
Központi Hírlap Irodánál Bp.: József nádor
tér 1.) és a postahivataloknál. Előfizetési díj :
1 évre 20,— Ft. Csekk számlaszám : egyéni elő-
fizetésnél 61 280, közületinél 61 066.

A szerkesztő bizottság elnöke :

S z u r m a y E r n ő

Szerkesztő bizottság :

Barna Gábor, Elek Lajos, Dr. Lukács Pál,
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,
Soós István.

Felelős szerkesztő :

K a p o s v á r i G y u l a

Szerkesztőség, Szolnok, Kossuth tér 4.
Telefon : 123—50.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei
Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó : **Virágh Iván**

Index : 25 910

1866-71 Szolnoki Nyomda, Szolnok,
Május 1. u. 19.

Felelős vezető : Kozák Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK

Sári Mihály: A negyedik ötéves terv legfontosabb Szolnok megyei célkitűzései	1
Dr. Lukács Pál: Szolnok város társadalmi mobilitásának főbb vonásai a felszabadulás óta	11
Dr. Végső Zoltán: A termelőágazatok gazdasági hatékonyságainak néhány kérdése Szolnok megyében	22
Dr. Lits Józsefné: Szolnok megye fejlődésének főbb vonásai	32
Mészáros János: Szolnok megye tanyarendszerének változásai	45
Mészáros Pál: Új víztisztító mű Szolnokon	53
Szabó Ferenc: Egy Szolnok megyei mezőváros történetének főbb kérdései a kiegyezés után. — Törökszentmiklós 1867—1914	62
Dr. Vaskó László: Adalékok a Szolnok megyei népi kollégiumok történetéhez és nevelő munkájához	69
Szurmay Ernő: Bányai Kornél két kiadatlan verse	77
Kaposvári Gyula: A szolnoki vár kialakulása és nyomai a mai városképben	81

A címlapon :

Részlet Szolnok 1617-es metszetéből (Houfnaglius)

A negyedik ötéves terv legfontosabb Szolnok megyei célkitűzései

I.

A negyedik ötéves terv kidolgozásának alapját a szocializmus építésében eddig elért eredmények képezik. Feladatainkat pedig a társadalom fejlődésének szükségletei és lehetőségei határozzák meg.

A párt gazdaságpolitikájának alapján kidolgozásra került a negyedik ötéves terv és azt az Országgyűlés, mint az 1970. évi II. sz. törvényt jóváhagyta.

Az országoshoz hasonlóan a tervekészítés előfeltételei a megyében is kedvezőek voltak. Ezekből szükségesnek tartom négy tényezőcsoport megemlítését.

1. Társadalmi életünk kiegyensúlyozottsága a párt politikájának helyességét igazolja. A megyei pártértekezletre, a X. kongresszusra való felkészülés egyértelműen igazolja, hogy a megye lakossága támogatja a párt és a kormány politikáját, aktívan részt vállal – és a jövőben is kész részt vállalni – annak végrehajtásában. Tehát biztosítottak a gazdasági építőmunka politikai feltételei.

2. A harmadik ötéves tervet jól teljesítettük. A KSH Megyei Igazgatósága összefoglalója így fogalmaz: „Megyénkben a gazdasági célkitűzéseket a tervezettnél jóval kedvezőbben teljesítették. Zökkenőmentesen történt az átállás az új irányítási rendszerre...”

Az összegezés mögött a megye lakosságának szorgalmas és eredményes munkáját tükröző számok, tények vannak.

A harmadik ötéves tervben 11 milliárd Ft beruházás szolgálta a fejlődést. Az ágazati és területi arányos fejlődés figyelembevétele mellett sikeresen haladt előre a megyei iparfejlesztési program megvalósítása. Ez a harmadik ötéves terv kiemelt megyei feladatát képezte. A meglévő üzemek fejlesztése, bővítése mellett 27 vállalattal és 3 ipari szövetkezettel kötöttünk megállapodást gyáregység, telephely létrehozására a megye 11 kiemelt iparfejlesztésre kijelölt városában, nagyközségében. A gyáregységek jelentős része már a harmadik ötéves tervidőszakban megkezdte a termelést. Ez a körülmény nagyban elősegítette a megye területének arányosabb fejlődését.

A megye iparának termelése 1970-ben az 1965. évinek 159,8 %-a volt. Az iparban foglalkoztatottak száma 17 600 fővel, 48,8 %-kal nőtt.

Az építőipar, habár a keresletet nem tudta kielégíteni, termelését a tervidőszakban több mint másfélszeresére (153 %) fokozta.

A szocialista nagyüzemi mezőgazdaság az előző ötéves tervidőszakhoz viszonyítva nagyobb ütemben fejlődött. Ezt bizonyítja, hogy az ötéves tervidőszakok átlagait számolva a búza termésátlaga 11,3-ról 13,4 q/kh-ra, a cukorrépáé 152,4-ről 203,4 q/kh-ra

nőtt. Átlagosan az egy évre eső felvásárolt kenyérgabona-mennyiség 5100 vagonnal, a sertéshúsmennyiség több mint 2000 vagonnal haladta meg a második ötéves tervidőszak éves átlagát. Mindehhez nagyban hozzájárult a mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisának fejlődése, a korszerűbb termelési eljárások alkalmazása. A mezőgazdaságban csökkent a foglalkoztatottak száma.

Kedvező alap a IV. ötéves terv indításához, hogy az országoshoz hasonlóan a megyében is eredményesen és mind teljesebben bontakozik ki a gazdaságirányítás új rendszere. Ez egyrészt a vállalati önállóság fejlesztése, főleg a mezőgazdaságban az ahhoz szükséges anyagi alapok képződésének biztosítása útján segítette a gazdasági növekedést. Igen jelentős, hogy a közgazdasági eszközökkel történő szabályozás egyre nagyobb követelményt állít a gazdasági tevékenység minőségi mutatóival szemben is. Ennek megfelelően elkezdődött a megye gazdaságában az a folyamat, amely az intenzívebb gazdálkodás, a gazdasági tevékenység hatékonyságának növekedése irányába hat.

3. A tervszerű gazdasági fejlődés következményeként megyénk lakossága jobban él, mint öt évvel korábban. A lakosság pénzbeni jövedelmének növelésében a legjelentősebb tényező a foglalkoztatottság növekedése. A mezőgazdaságon kívüli termelő ágazatokban öt év alatt a foglalkoztatottság 48,8 % -kal nőtt. Emellett jelentős központi intézkedések történtek, amelyek növelték a lakosság pénzbevételét. A lakosság pénzbevétele 1970-ben az 1965. évinek 156 % -a. A pénzbevétel növekedését mutatja, hogy a kereskedelmi forgalom (folyóáron) 62 % -kal nőtt. Az 1970. évi televízió-előfizetők száma az 1965. évinek 279 % -a. A megye szocialista szektorában foglalkoztatottak 53 % -a 1969-ben 44 óras és annál kevesebb heti munkaidőben dolgozott.

Ha a kívántnál lassabban is, de lényegesen fejlődött a lakosság kommunális, egészségügyi és kulturális ellátottsága.

A megye gazdaságának fejlettségét elemelve állapította meg 1970. októberében a megyei párttervezlet, hogy elértük a közepesen fejlett megyék szintjét.

4. A tervkészítést kedvezően befolyásolta a tervmunkálatok módja. A tervkészítés előtt országosan elemzés alá vették a fejlődés 1950-1967 közötti szakaszát, és a tervezés során támaszkodtak a távlati tervkonceptiókra, a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer funkcionálásának tapasztalataira.

A megyei tervmunka szerényebb keretek közt folyt, de a megyei párt- és állami vezetés intézkedéseket tett annak megalapozottsága érdekében.

A megyei tanácsnál tervbizottságok alakultak, amelyek szakemberek széleskörű bevonásával

- elemezték a megye gazdaságának fejlődését,
- a gazdálkodó egységek fejlesztési elképzeléseit,
- a tanácsi gazdaság lehetőségeit,
- az országos gazdaságpolitikai célkitűzéseket és a szabályozórendszert.

E munka alapján alakultak ki a megyei vezető testületek elé terjesztett javaslatok. A megyei pártbizottság 1969. márciusi ülésén tárgyalta meg és hagyta jóvá a megye negyedik ötéves tervének irányelveit. A pártbizottság által jóváhagyott irányelvek alapján folyt tovább a tervmunka.

A megye tanácsi gazdaságának konkrét költségvetési és fejlesztési tervét, a hozzájuk kapcsolódó szabályozási rendszert a megyei tanács 1970. decemberi ülésén hagyta jóvá.

A tervmunka során az országos irányelveknek megfelelően nagy figyelmet fordítottunk a gazdasági életben meglévő feszültségekre, azok felszámolásának lehetséges útjaira, módjaira.

II.

A negyedik ötéves terv legfontosabb gazdaságpolitikai célkitűzései a megyében

A megye IV. ötéves tervének fejlesztési célkitűzéseit alapvetően a központi, országosan egységes gazdaságpolitikai célok határozzák meg. A központi fő gazdaságpolitikai célokat a tervtörvény 5 pontban fogalmazza meg. Ezek legfontosabb céljai:

- a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljes növelése,
- a népgazdaság olyan dinamikus fejlesztése, amely lehetővé teszi a lakosság életszínvonalának, ellátottsági szintjének rendszeres és viszonylag gyors növelését,
- a gazdálkodó szervek és a lakosság vásárlóerejének a termelés emelkedésével összhangban történő növelése,
- a nemzetközi gazdasági kapcsolatok további szélesítése,
- a szocialista hazánk védelmi képességének erősítése, népünk békés építőmunkájának biztonsága érdekében.

A fentiek figyelembevételével a megyei gazdaságpolitikai célkitűzéseinek fő helyére indokolt 3 követelményt állítani:

1. Érvényesíteni kell a gazdaság valamennyi ágazata komplex, összehangolt, együttes, arányos fejlesztésének elvét. Ez oly módon valósuljon meg, hogy szűnjenek meg a megyében meglévő főbb aránytalanságok, azaz az építőipar, az építőanyagipar és a javító-szolgáltató tevékenységnek az igényektől való elmaradottsága, továbbá dinamikusabban és a megyén belül arányosabban fejlődjék a kommunális ellátottság. Ennek, valamint a megye termelőerői területi elhelyezésének további javításával segítsük elő a társadalmi termelés hatékonyságának növelését.

2. A foglalkoztatottság és a megye településeinek ellátottsági színvonala – azonos településkategóriákban – közeledjék az átlagoshoz, és így is mérséklődjék a megye egyes területein élő népesség életszintjében ma még meglévő különbség.

3. A tanácsi fejlesztési terv alapvető célkitűzése a lakosság legfőbb szükségleteinek a kielégítése – a lakás-, a kommunális, az egészségügyi, a szociális és kulturális ellátás színvonalának javításával.

A megyei fejlesztési célkitűzések közül szükséges kiemelni két gazdaságpolitikai jellegű körülményt.

Először: A második ötéves terv időszakában az agrárcentrikusság, a harmadik ötéves terv időszakában az iparközpontúság jellemezte megyei gazdaságpolitikánkat. Ez helyes és szükséges volt. A negyedik ötéves tervben az ágazatok együttes, erőteljes intenzív fejlesztését kell biztosítanunk, bizonyos előnyben részesítve az építő- és építőanyagipart.

Másodszor: A megye szocialista iparosításának folyamatában olyan szakaszba értünk, amikor az extenzív fejlődés elemei mellett egyre nagyobb, majd döntő helyet foglalnak el az intenzív fejlesztés elemei, az intenzív fejlesztés kibontakoztatása került napirendre.

A IV. ötéves terv teljesítésével biztosíthatjuk, hogy a megye szilárdítsa meg helyét a közepesen fejlett megyék csoportjában és javítsa pozícióit. Ez mutatkozzék meg a termelés volumenében, hatékonyságában, a lakosság életszínvonalában, élet- és munkakörülményeiben egyaránt.

III.

A főbb gazdasági ágazatok fejlesztésének programja

A IV. ötéves tervidőszakban mintegy 14–15 milliárd forint *beruházási lebetőséggel* számolunk, az előző tervidőszak mintegy 11 milliárdos nagyságrendjével szemben.

A megyei tanács középtávú költségvetésének összege 4,8 milliárd forint, melyen belül a fejlesztési alap 1,8 milliárd.

A megyében a fejlesztési eszközök döntő többsége a gazdálkodó szerveknél és intézményeknél képződik. Ebből ered az a sajátosság, hogy felhasználásuk – a szabályozás kereteinek és érdekeltségi rendjének megfelelően – helyi döntési jogkörbe tartozik. Természetesen kivételek ez alól a központilag elhatározásra kerülő és központi finanszírozású nagyobb beruházások (pl. MÁV rekonstrukció, Tisza II. megyei beruházásai stb.). A beruházási cél tekintetében kivételek a célcsoportos beruházások is, azonban ezek helyének meghatározásában, területi elosztásában már az illetékes helyi, megyei szervek döntenek.

A fenti körülmény nagy feladatot jelent a megyei vezetés részére, hogy a szabályozó eszközök segítségével saját hatáskörbe tartozó döntések meghozatalával (pl. iparfejlesztési alap, szolgáltatás támogatása) a kívánt irányokba befolyásolja a beruházási tevékenységet, mint a gazdaság fejlesztésének egyik igen fontos elemét.

Célkitűzés, hogy a beruházáspolitikában is érvényesüljön az intenzív fejlesztés, növekedjen a gépesítésre, a fejlett műszaki eljárások alkalmazására való törekvés.

A mezőgazdaságban különösen fontos az erőgéppark felújítása, a komplett gépsorok és állattenyésztési technológiák alkalmazása.

A beruházások jobb előkészítésével, az építőipari kapacitás növelésével javítani kívánjuk a tevékenység hatékonyságát, főleg a kivitelezési idő csökkentésével, az építő-szerelő tevékenység arányának növelésével. Főleg a későbbiekben lesz nagy jelentősége, hogy megkezdjük a korszerű, könnyűszerkezetes építési mód bevezetését.

Az építési-szerelési kapacitás jelentős növelését úgy tartjuk lehetségesnek, hogy minden építőipari szervezet fejlesztését biztosítani kell – Szolnoki Állami Építőipari Vállalat, tanácsai vállalatok, KTSZ-ek, TÖVÁL-ok. A helyi építési igények kielégítésében számolunk a tanácsai költségvetési vállalatok és a nem építőipari szervezetek építőrészlegeinek munkájával.

A *megye ipara* előtt álló feladatok lényegében azonosak az országos célkitűzésekkel, ugyanakkor a feladatok egy része a megyei ipar helyzetéből ered.

Abból eredően, hogy az iparfejlesztési tervnek megfelelően folytatódik a meglévő üzemek termelésbővülése és e mellett jelentős új ipartelepek lépnek be, az országos 32–34 %-os termelésnövekedés mellett a megyében a termelésnövekedést 60–64 %-osnak lehetett tervezni.

A népgazdasági célkitűzések, az intenzivitás, a hatékonyság, a termelékenység növelése az *új településű ipari egységeknél* úgy valósul meg, hogy *azok induló műszaki-technikai színvonala magas, az alapító vállalattal való termelési kooperációja nagyarányú. Az ipartelepítésnél a megyei erőforrások figyelembevétele mellett döntő többségében a kiemelt fejlesztésre előirányzott iparágak települnek, elősegítve ezzel is a központi terv realizálását.*

A népgazdasági szintű foglalkoztatottság bővülésénél nagyobb mérvű növekedést tervezünk. A megyében mintegy 15–16 ezer új ipari munkahely kerül kialakításra és a 10 000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma mintegy 1600 fő körül fog alakulni a tervidőszak végén.

Az ipari beruházások közül felsorolásként megemlíthetjük a negyedik ötéves terv időszakában a Tiszamenti Vegyiművek újabb kén-savüzemét Szolnokon, a Magnezit-
ipari Művek üzemépítését Tiszavárkonyban, a Pannónia Szörmekonfekció Vállalat új
üzemét Kunszentmártonban, ugyanott a Tisza Cipőgyár üzemének fejlesztését, a Hajó-
és Darugár gyáregységének beruházását és az Alumíniumárugár gyáregységének fej-
lesztését Tiszafüreden, a Hűtőgépgyár gyáregység létrehozását Jászárokszálláson, a
Szerszámgépipari Művek, a Híradástechnikai Vállalat fejlesztését, a PHYLAXIA
telepítését Karcagon, a Könnyűipari Gépgyártó Vállalat gyáregységét Mezőtúron, a
férfi Fehérneműgyár és a Gyógyászati Segédeszközök Gyára gyáregységeinek bővítését
Kisújszálláson, a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár gyáregységét Kunhegyesen.

A nem teljes felsorolás is érzékelteti, hogy az ipar termelőerőinek arányosabb
elhelyezése tovább folytatódik. Emellett azonban – főleg a meglévő vállalatok fejlő-
dése és részben újak települése révén – megmarad Szolnok, Jászberény és Török-
szentmiklós városnak az átlagosnál nagyobb aránya az ipari fejlettség tekintetében.

A termelés bővülése, az ágazati struktúra változása mellett jelentős változások
lesznek a gyártmánystruktúrában. Felfut a harmadik ötéves tervidőszak végén kialakít-
ott termékek volumene: alumíniumedények, gyógyászati segédeszközök, különböző
híradástechnikai berendezések, részegységek, mezőgazdasági szárítóberendezések stb.
Már látható több új termék kialakítása: sav- és hőálló szintetikus magnezitelemek,
építőipari könnyűszerkezetek, újabb mezőgazdasági gépek, klímástechnikai berende-
zések stb. Természetesen folytatódik a dinamikus fejlődés, új gyártmánytípusok kiala-
kítása az igényekre olyan gyorsan reagáló ágazatokban is, mint a cipőgyártás, a ruházati
termékek stb.

Az ipari gazdaság fejlődésének főbb tényezőiből látszik, hogy a népgazdasági
célkitűzésekkel összhangban megkezdődik a fejlődés olyan szakasza, amelyben az inten-
zív elemek aránya nő, majd döntővé válik. Ezt kell, hogy visszatükrözzék a termelő-
egységek középtávú tervei is.

*Célkitűzéseink megvalósítása után a megye felzárkózik az iparilag jó közepesen
fejlett megyék csoportjába.*

Az országoshoz hasonlóan *dinamikus fejlődéssel számolunk az élelmiszer-gazdaság-
ban.* A mezőgazdaság fő feladata a belföldi igények jobb kielégítésének biztosítása,
továbbá az export volumenének és hatékonyságának növelése.

A kenyérgabona-ellátás megoldása után a jelenlegi tervidőszakban a belföldi
igények kielégítésénél a magasabb értékű – főleg állati termékek – fehérje-ellátás és
a friss zöldség- és gyümölcs-ellátás javítása a fő feladat. Ennek érdekében az állat-
tenyésztés produktuma gyorsabban fog növekedni, mint a növénytermesztésé.

A növénytermesztési főágazatban a megyében számolunk a kenyérgabona-terület
szintentartása mellett a takarmánynövények, a zöldség-gyümölcs és a cukorrépa terü-
letének növekedésével. A takarmánynövények közül folytatódik a takarmánybúza,
a kukorica és a pillangósok területének növekedése. A piaci szükséglet és a Tisza II.
létesítésével kapcsolatos öntözési program, más kultúrák mellett lehetővé teszik az
intenzívebb zöldségtermesztést.

A belföldi cukorellátás érdekében fel kell futtatni a cukorrépa-területet a korábbi
szintre. Már intézkedések kezdődtek a szolnoki Cukorgyár körül répa-termelő gazda-
ságok kialakítására.

Az állattenyésztési főágazatban legfontosabb feladat a sertés- és marhahústermelés
fokozása. A sertés a belföldi, a szarvasmarha, főleg a külföldi piacok igényeinek
a kielégítését szolgálja.

Mindkét állatfajnál – a beruházási jellegű feladatok mellett – lényegesen növel-
hető a jövedelmezőség a tenyésztési és tartási technológia, az állategészségügy javí-

tása útján. A jobb egyedek kiválasztásában és tartásában, a jobb és szakszerűbb takarmányozásban, az elhullások csökkentésében szinte beruházás nélküli jövedelemnövelő tényezők vannak, melyeket jobban ki kell használni.

A baromfityenyésztésben fontos célkitűzés a jelenlegi, fejlett színvonal fokozása és a gazdaágosság növelése. Továbbra is folytatódik az arányeltolódás a nagytestű baromfi (liba, pulyka) javára. E területen jó kooperációs kapcsolatok kezdenek kialakulni az állami gazdaságok, illetve a termelőszövetkezetek közt.

Főleg a nagyterületű, gyengébb talajadottságú legelőkkel bíró gazdaságokban növekszik a juhlétszám és a pecsenyebarány-előállítás.

A mezőgazdaságban a termelés anyagi-műszaki bázisának növelése és színvonalának javítása a fejlődés egyik kulcskérdése. Ebből következik az a feladat a tervidőszakban, hogy mind az üzemi, mind más vezetői szinten fel kell tárnunk minden lehetséges forrást és jobban hasznosítani a beruházásra fordítható eszközöket.

A növénytermesztés műszaki bázisánál alapvető feladatnak tartjuk:

- az erőgéppark felújítását;
- a nagyobb teljesítményű gépek alkalmazását;
- a komplett géprendszerek, gépsorok kialakítását.

Ez nem a más korszerű eljárás és technológia lebecsülését jelenti. Törekedni kell továbbra is a műtrágyázás, a fajta- és növényvédelem stb. magasabb színvonalú alkalmazására.

Az állattenyésztés fejlesztésének a megyében 3 legfontosabb alapvető feltétele van:

- új, korszerű férőhelyek létesítése;
- a meglévő férőhelyek modernizálása;
- a takarmánybázis stabilizálása, minőségi javítása.

Napjainkig 35 szarvasmarha és 19 sertés komplex-telep építését engedélyezték. Ezekből csupán néhány valósult meg az előző tervidőszakban. Döntő többségük most van kivitelezés alatt, illetve kisebb része előkészítés alatt. E telepek gyors megépítése és az üzemeltetés feltételeinek jó megteremtése nemcsak az adott, hanem az elkövetkezendő tervidőszak sikere szempontjából is fontos.

Az új telepek építése mellett nagyobb gondot szükséges fordítani a meglévő állatférőhelyek korszerűsítésére, technológiával való felszerelésére. Így jobban, hatékonyabban használhatjuk ki a meglévő eszközöket, épületeket.

Mivel az állattenyésztés fejlesztése új férőhelyek létesítésével nagy befektetést jelent, a korszerű állattenyésztési telepek létrehozását számos gazdaság egyedül nem bírja. Célszerűnek, helyesnek tartjuk, ha több szövetkezet vagy állami gazdaság közösen, összefogással hoz létre komplex állattenyésztési telepet társulási alapon.

A takarmánybázis stabilizálása főleg a kukorica termőterület növelését és a takarmányok jobb feldolgozását, tárolását igényli. A szálastakarmányok jelentős részének beltartalmi értéke alacsony, nem felel meg a követelményeknek. Alkalmazni kell a különböző feldolgozási és tartási eljárásokat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és állami gazdaságok helyzetének kiegyensúlyozottságát és a fejlődés egyenletességét szolgálja a termelés növelése érdekében teendő intézkedések sora. Ezek közül kiemelkedik a Tisza II. beruházás öntözési programja. A vizet hasznosító üzemekben, mintegy 24-ben konkrétan fel kell készülni a víz fogadására és az öntözéses üzemelés hatékonyságának biztosítására.

Az állami, társulati és üzemi kezelésben levő belvízhálózat fejlesztésére, karbantartására fokozott mértékben van szükség. Üzemi vízrendezéssel mintegy 115-120 millió

Ft nagyságrendben számol a terv. A termelés hatékonyságát és gazdaságosságát javítja a tervidőszak alatt megépülő mintegy 180 km hosszúságú üzemi és bekötő út.

A tervidőszakban továbbra is fontos marad a háztáji és kiegészítő gazdaságok önellátó és árutermelő szerepe. Az eddig tett állami intézkedések – árrendezés, állandó takarmányvásárlási lehetőség stb. – pozitív jelei tapasztalhatók. Terjed és szélesedik a szövetkezeten keresztül történő értékesítés. Mindez alapot képez ahhoz, hogy főleg sertésben és baromfiban előrehaladást érjünk el.

Az élelmiszergazdaság másik nagy ágában, az élelmiszerfeldolgozásban a fejlődés üteme fokozódik. A termelőkapacitások növelése főleg rekonstrukciók útján valósul meg. Az Állatforgalmi és Húsipari Vállalat, a törökszentmiklósi Baromfifeldolgozó Vállalat előző tervidőszakról áthúzódó rekonstrukciója befejeződik, felújítják a karcagi tejüzemet. Főleg az elavult kapacitások helyett mintegy 120–130 tonna/16 óra sütőipari kapacitás fejlesztéssel számolunk. Folytatódik a cukorgyári rekonstrukció. Megkezdődik a dohányfermentáló bővítése.

Új létesítményként lépnek be a Gabona Felvásárló Vállalat jászberényi, törökszentmiklósi és karcagi gabonasilói, a karcagi rizsraktár. Megkezdődik Szolnokon egy 10 ezer hl befogadó képességű borkezelő és tároló létesítése. Nem eldöntött még, de tárgyalási téma egy 1000 vagonos hűtőtároló építése Szolnokon.

Az élelmiszerfeldolgozás, előfeldolgozás és értékesítés területén egyre inkább szerepet játszanak a mezőgazdasági nagyüzemek. Az egészhez viszonyítva arányaiban ez irányú tevékenységük nem nagy, de növekvő, fejlődő. Egyik út a saját, illetve üzemi közti kapacitások fejlesztése. A tervidőszakban számolunk a Jásztej (Jászapáti), a Kunsági Húsfeldolgozó (Kunhegyes) termelésének fejlődésével. Számolunk újabb saját kapacitások kialakulásával is. Jelentősen szélesedik, sokréttűbbé válik a MÉK tevékenysége, amely most szerveződik át a mezőgazdasági és általános fogyasztási szövetkezetek közös vállalatává.

A másik út a felvásárló és feldolgozó vállalatok, valamint a nagyüzemi gazdaságok kooperációjának a terebélyesedése. A tervidőszakban gyorsabban kell előrelépni a termelési szerződéseken túli kooperációs kapcsolatokban. E tekintetben foglalkozunk a cukorgyár, a baromfifeldolgozó, a konzervgyárak, a gabonafelvásárló és más vállalatok, meg a mezőgazdasági nagyüzemek termelési kapcsolatainak kialakításával.

A közlekedési és birközlési ágazatok fejlesztését követeli mind a termelő szféra kapacitásának jobb kihasználása, mind a lakosság életkörülményeinek javítása.

A szállítás és forgalmazás növekvő helyet foglal el a társadalmi termelés hatékonyságának fokozásában, az ellátás javításában.

A szolnoki vasútállomás fejlesztésének több mint egymilliárd Ft-os költséggel előirányzott II. és III. üteme tovább folytatódik. A személy- és teherpályaudvarok fejlesztésének befejezésére azonban csak az ötödik öt éves tervidőszakban kerül sor.

A MÁV Rákos–Szolnok és Szajol–Lökösháza közötti fővonalainak megyét érintő szakaszain tervezett villamosítási munkálatok csaknem teljes egészében megvalósításra kerülnek. Megtörténik a Budapest Ny-i–Szolnok közötti vonal biztosító berendezéseinek kiépítése is.

A MÁV 15 éves racionalizálási programja keretében a megye területén előreláthatóan 6 körzeti, 10 forgalomfelvevő és 4 iparvágányos kiszolgálást biztosító állomás kialakítására kerül sor. Ezzel megoldódik, hogy az állomások egymástól való átlagos távolsága – mintegy 15 km-rel – a kétszeresére növekszik, ami biztosítani fogja a korszerű utazási sebességet, növelve a pályák átbocsátó képességét, és lehetővé teszi a technikai színvonal növelését.

A közúti közlekedést az ágazat átlagát meghaladó mértékben kell fejleszteni. Feladat a közutak teherbíró képességének, korszerűségének növelése a szállítások gyors

és kultúralt kielégítése érdekében. Megfelelő közúti összeköttetést kell létesíteni a megszűnő vasútállomások ellátási körzetébe tartozó települések, a felszámolásra kerülő vasútvonalak által érintett települések és a kialakítandó, illetve megmaradó állomások között.

Az országos közúthálózat területi szakaszainak korszerűsítését közel kétharmad-részben a főhálózaton kell végrehajtani. Ennek során a Budapest–Szolnok–Debrecen közötti 4. sz. főközlekedési útvonal korszerűsítési munkálatait be kell fejezni. A Szolnok megye területén hátralévő szakaszt az elsőrendű főút-kategória műszaki jellemzőinek megfelelően kell átépíteni, illetve korszerűsíteni. Meg kell valósítani a 34. sz. út Tiszafüred–Kunhegyes, a 32. sz. út Szolnokra bevezető szakaszának, a 31. és 44. sz. utak Jászberény, illetve Kunszentmárton térségében levő szakaszainak korszerűsítését, valamint Kunszentmártonban egy új Körös-híd építését.

Az alsóbbrendű utak közül el kell végezni 1975-ig a Szolnok–Kiskunfélegyháza közötti út Szolnok várost déli iparterületével összekötő szakaszának korszerűsítését. Fontos feladat továbbá az Abádszalók–Tiszafüred közötti útvonalnak, a Tiszafüred–Kunmadaras közötti útvonalnak, a Karcag–Kunmadarasi út Karcag városi szakaszának, valamint a Szolnok–Tiszasüly-i út nagykerüi elágazásától kezdődő szakaszának átépítése.

Fokozott figyelmet kell fordítani az állami utak településeken belüli átkelési szakaszainak az átbocsátó képesség és forgalombiztonság növelése érdekében teendő tehermentesítésére.

Figyelemmel kell lenni az új lakó- és ipartelepkek közlekedési igényeinek kielégítését szolgáló helyi utak folyamatos kiépítésére. Az útépitéseket az érintett ágazatok fejlesztésével összhangban kell biztosítani.

A tanácsi kezelésben levő belterületi utaknál elsősorban a városokban szükséges a fő úthálózati rendszer kialakítása és korszerűsítése.

A városi kiépített jármű-parkolóhelyek területét az 1971-re várható mintegy 2800 m²-ről 1976-ig közel háromszorosára szükséges növelni. A gépkocsigarázsok építéséhez szükséges területet figyelembe kell venni.

A dolgozók lakó- és munkahely közötti szállítása érdekében fontos feladat nagy befogadóképességű autóbuszok forgalomba állítása.

A közúti járművek számának várható növekedése indokoltá teszi a megfelelő kapacitású és korszerűen felszerelt javító-karbantartó bázisok fokozatos kiépítését. A jelentős távolsági forgalmat lebonyolító helyeken – Szolnokon, Jászberényben, Törökszentmiklóson, Karcagon és Tiszafüreden – autóbusz-pályaudvarokat létesítenek.

Néhány jelentősebb forgalmú településen indokoltnak látszik a postakapacitást új építéssel, vagy rekonstrukció útján bővíteni. Gondoskodni kell a Szolnok 2. sz. postahivatal megépítéséről és a Szolnok 1. sz. posta távbeszélő központjának bővítéséről. A hírközlést elsősorban automata crossbar-központok kialakításával célszerű a távlati igények kielégítésére is megfelelővé tenni. Jászágón a tervidőszakban befejezésre kerül a rövidhullámú rádióadó állomás építése.

IV.

A lakosság életkörülményeinek fejlődése

A megye lakosainak száma a IV. ötéves terv időszakában szerény mértékben emelkedni fog. A foglalkoztatottság növelése tovább csökkenti az elvándorlást,

Az iparban dolgozók mintegy 14–15 ezer fős növekedése lehetővé teszi az egyes területek közti különbségek csökkentését. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, a tartós létszámcsökkenés ellenére továbbra is jelentős.

A foglalkoztatási színvonal, valamint az egy főre jutó jövedelmek emelkedésével az országosan előirányzott 16–18 $\frac{0}{0}$ -os reálbérnövekedés a megyében erőteljesebb lesz.

A lakossági fogyasztás erőteljes növekedésével számol a kereskedelem. A kiskereskedelem évi forgalma a tervidőszak végén várhatóan 7 milliárd Ft körül lesz, az 1970. évihez mintegy 40–45 $\frac{0}{0}$ -kal emelkedik. A legdinamikusabban az iparcikkek forgalma növekszik (várhatóan 55 $\frac{0}{0}$ -kal). Jelentős növekedés várható az állati eredetű fehérjék (hús, tej és tejtermék, tojás) fogyasztásában, a zöldség- és gyümölcscellátásban.

Az áruforgalom növekedése és a kereskedelmi dolgozók munkakörülményeinek javítása az eladótér mintegy 16 500 m²-rel való növelését igényli.

A külföldi idegenforgalom növekedése mellett a 44 órás munkahét bevezetése, illetve további szélesítése a belföldi, főleg a hétvégi idegenforgalom növekedését eredményezi. Ez indokolja a szállodai férőhelyek fejlesztését a kultúralt pihenés, kikapcsolódás feltételeinek megteremtését. Meg kell kezdeni a Tisza II. vízlépcső tározója környékén az üdülési, idegenforgalmi központok kialakítását.

A tervidőszakban a megyében 15–16 ezer lakás építésével számolunk. Ebből 2640 tanácsi bér- és szövetkezeti, 2000–2500 OTP társas, 800–1000 koordinációs. Célszerű a korszerű igények szem előtt tartásával együtt gondoskodni a gazdaságosságról is. Törekedni kell a teleszerű építések megvalósítására a megyeszékhelyen, a városokban és a nagyközségekben egyaránt. Nagyobb gondot kell fordítani a lakásépítésknél a kapcsolódó beruházások megvalósítására, zöldövezetek kialakítására.

A kommunális ellátás területén jelentős előrelépés lesz. A víztermelő kapacitás a városokban 22 000 m³/nap, a községekben 6000 m³/nap teljesítménnyel növekszik. Legjelentősebbek a Szolnok városi felszíni vízmű, a törökszentmiklósi II. sz. és a jászberényi II. sz. vízmű építése. A tervidőszakban 15 község kap tanácsi, illetve vízügyi alapból támogatást vízmű építésére. A vízműkapacitásoknak megfelelően fejlődik a vízvezetékhalózat. Habár az igények teljes kielégítése nem válik lehetővé, jelentős fejlődés lesz a csatornahálózat bővítésében.

Az egészségügyi hálózat fejlesztésében legjelentősebb lesz a szolnoki 1100 ágyas kórház építésének megkezdése. Ennek részeként a tervidőszakban megépül a 300 ágyas ideg-elmerészleg, Karcagon ugyancsak 150 fős ideg-elme pavilon épül.

A szakorvosi ellátás szélesítését szolgálja a rendelőintézetek fejlesztése, építése Szolnokon, Jászberényben, Mezőtúron és Törökszentmiklóson. Tovább fejlődik a körzeti orvosi hálózat.

Központi és helyi erőforrásokból fejlődik a bölcsőde, napköziotthon és szociális otthon ellátottság. Erőfeszítéseket kell tenni, hogy az óvodás korú gyermekek 55 $\frac{0}{0}$ -ának óvodai elhelyezését biztosítsuk. A tervidőszakban mintegy 1600 férőhelynöveléssel számolunk.

Az általános iskolákban továbbra is kettős váltással folyik a tanítás, melynek enyhítésére kell törekedni. A tanteremfejlesztést össze kell hangolni az új lakótelepek körzeteivel. Mintegy 2000-rel nő a napköziotthoni férőhelyek száma, az általános iskolai kollégiumi férőhelynövekedés 150 lesz.

Jelentősen bővül a szakmunkásképző intézetek férőhelye, és növekszik azok ellátottsági szintje. Szakmunkásképző iskolafejlesztés valósul meg Szolnokon, Mezőtúron, Kunszentmártonban, Törökszentmiklóson, Tiszafüreden. Diákotthont kell építeni Szolnokon, Kunszentmártonban, Jászberényben, Karcagon.

A középiskolai oktatás területén a műhelytermek fejlesztése és a kollégiumi hálózat kiépítése tartozik a legfontosabb feladatok közé. A negyedik ötéves terv során nyolc műhelytermet kell építeni Szolnokon, Mezőtúron, Túrkevén, Jászapátiban, Újszászon. A középiskolai kollégiumi hálózat 870 férőhellyel, a tanulószoba 470 férőhellyel bővül, azonban az igények kielégítése érdekében Szolnokon, Jászberényben, Mezőtúron és Túrkevén kell kollégiumokat építeni. Mindez elsősorban a fizikai dolgozók gyermekeit segíti.

A mezőgazdasági termelés szerkezetében bekövetkező változásokkal járó előnyök kihasználására (Tisza II. Vízlépcső) a közép-káderek nagy számát kell megfelelő időre biztosítani, ezért Szolnokon vízügyi szakközépiskola létesítését kell megoldani.

A megye gazdasági és kulturális életére, annak irányítási színvonalára nagy hatással van a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők száma és aránya. A jelenlegi helyzetünk változtatása érdekében jelentősen növelni kell a felsőfokú oktatási intézményekbe irányítottak és azokban továbbtanulók számát, arányát. 320 fős gyermek-város épül Szolnokon.

Biztosítani kell Szolnokon a megyei művelődési ház megépítését.

A műszaki technikai haladás, a tudomány és technika eredményeinek gyors alkalmazása érdekében biztosítani kell a negyedik ötéves terv időszakában Szolnok városban a Technika Háza megvalósítását. Szolnokon új kiállítócsarnok létesül a műemlékjellegű zsinagóga restaurálásával.

Gondoskodni kell arról, hogy az általános kultúrszint emelkedésével a falusi művelődési házak is lépést tartsanak. A meglévő művelődési házak korszerűsítésére kell törekedni. Az új művelődési házak építését célszerű mozífejlesztéssel összekapcsolni.

A harmonikus személyiségfejlesztést elősegítő testi nevelés, a szabadidő növekedése, valamint a honvédelmi szempontok előtérbe helyezésével fejleszteni kell a meglévő sportlétesítményeket és új létesítmények kiépítését kell a szükséges helyeken és mértékben kezdeményezni.

A tömegsportot biztosító létesítmények terén jelentkező elmaradást a negyedik ötéves terv időszakában Szolnok városban legalább részben pótolni kell. A szabadidő sportolási lehetőségei biztosítására be kell fejezni a tiszaligeti sportkombinát építését. A téli sportolási lehetőség kielégítése érdekében meg kell oldani egy fedett sportcsarnok megépítését.

A Tisza lehetőségeinek sport és üdülési célokra történő kihasználásával – különösen Szolnokon – nagyobb körütekintéssel kell foglalkozni.

Új sportpálya építését, a meglévők jelentős felújítását és bővítését kell szorgalmazni Kunszentmártonban, Karcagon és Tiszafüreden.

A X. kongresszus megállapítja, hogy a magyar társadalom dinamikusan fejlődik, biztosan halad a szocializmus teljes felépítésének útján. Eredményeink tanúsítják a társadalmi rendszerünk nyújtotta nagy lehetőségeket. Továbbfejlődtek a szocialista termelési viszonyok, erősítve rendszerünk gazdasági alapját és a munkáshatalmat. A munkás-paraszt szövetség a falu szocialista útra való lépésével, magasabb elvi és politikai színvonalra emelkedett, a parasztság társadalmi felemelkedését, életkörülményeinek gyökeres megjavulását hozta magával. A párt gazdaságpolitikája alapjaiban helyes, az élet próbáját kiállta. Az állami, gazdasági vezetőink nagy többsége s a milliók becsületesen, lelkesen dolgoznak. Az ország, a szocializmus szemmel láthatóan eredményesen épül, a dolgozók életkörülményei időszakra időszakra javulnak. Reális, jó, szocialista céljainknak megfelelő népgazdasági terveink vannak.”

Sári Mihály

Szolnok város társadalmi mobilitásának főbb vonásai a felszabadulás óta

A gyors technikai fejlődés és a mélyreható társadalmi átalakulások következtében korunkban – a korábbi évszázadokhoz képest – rendkívüli mértékben meggyorsult a társadalom struktúrájának változása. A szocializmust építő országokban és így hazánkban is jelentős a népesség társadalmi-foglalkozási összetételének módosulása. Ennek oka lehet részben az, hogy az egyes osztályokban, rétegekben eltérő a természetes szaporulat, de a fő ok a gazdasági struktúra változásában, a termelőerők és a termelési viszonyok meggyorsult fejlődésében, illetve ezek következményeiben keresendő.

A társadalmi átrétegződés folyamatának megismerése igen fontos, mert csak ezáltal lehet a társadalmi átalakulást tudatosan befolyásolni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az állam gazdasági, kulturális és oktató tevékenysége annál hatékonyabb, minél nagyobb mértékben ismeri a népesség főbb rétegeinek életszínvonalát, kultúrászínvonalát, érdeklődési irányát, szükségleteit, s minél helyesebben méri fel a várható változásokat. Ehhez pedig elengedhetetlen a társadalmi rétegződésnek az ismerete, a társadalmi struktúraváltozások okainak vizsgálata.

Magyarországon 1945 után a tulajdonviszonyok mélyreható átalakulása – az államosítás – és a nagyarányú iparosítás idején, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában a társadalmi mobilitás (átrétegződés) fő jellemzője a vertikális és intragenerációs mobilitás volt, amely a nagy társadalmi–gazdasági struktúraváltozások szükségszerű következménye.

A munkaerő mobilitása a munkaerő mozgékonyágát jelenti, vagyis azt a képességét, ahogy a társadalmi–gazdasági–technikai fejlődés gyorsan változó követelményeihez alkalmazkodik. A társadalmi mozgékonyágnak két fajtáját szokták megkülönböztetni: a horizontális és a vertikális mobilitást. Horizontális mobilitásról beszélünk, ha azonos szinten élő társadalmi rétegek tagjai kerülnek át egy másik azonos szintű rétegbe, vagy az egyén foglalkozása, szakmája úgy változik meg, hogy még az adott társadalmi rétegen, illetve csoporton belül marad. Vertikális mobilitásról beszélünk, ha az egyén, aki a társadalmi megítélés szerint alacsonyabb, illetve magasabb szinten levő réteg tagja, egy másik szintű rétegbe kerül át, tehát az egyén társadalmi státusza változik.

A mobilitási vizsgálatok módja az intergenerációs vagy az intragenerációs mobilitás megfigyelése. Az előbbi egy adott társadalmi réteg egyedeinek vizsgálata abból a szempontból, hogy közvetlen elődeik mely társadalmi réteghez tartoztak, az utóbbi ugyanazon egyén foglalkozásbeli változásait jelenti.

A szocialista nagyipar fejlesztése és a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodás kialakítása jelentős ütemkülönbséggel játszódott le. Ennek hatására a parasztság elván-

dorlása nagymérvűvé vált, s arányának csökkenését a természetes szaporodás sem tudta ellensúlyozni, mert a születések száma is erősen visszaesett.

Hazánkban tehát zömmel a parasztságból növekedett a munkásosztály, bár jelentős volt az addig otthon dolgozó, eltartott nők munkábaállása is. Általános tendenciaként állapítható meg, hogy a szellemi foglalkozásuk köre nem alkot annyira zárt kasztot, mint a felszabadulás előtt, mert más társadalmi rétegekből egyre nagyobb arányban áramlottak ide. Az értelmiség közé is nagyszámú munkás-paraszt származású személy került, akik megváltoztatták az értelmiség társadalmi és demográfiai arculatát.

A társadalmi mobilitással foglalkozó munkák együttesen megállapítják, hogy a szocialista átalakulás korábbi szakaszait kísérő nagy társadalmi mobilitások kora Magyarországon lejárt, vagyis a vertikális mobilitás mértéke a jövőben szükségszerűen kisebb lesz, mint a múltban. Ezzel csökken társadalmunk nyílt jellege is, és a már kialakult vertikális struktúra viszonylagos stabilitásával lehet számolni.

A gazdaság várható intenzív fejlődése következtében inkább a horizontális és intergenerációs mobilitás kerül előtérbe. A jelenlegi fejlődési szakasz egyik fő feladata a társadalmi munka hatékonyságának növelése, amelyet a foglalkoztatottság mikrostruktúrális változása jelentősen elősegíthet. A gazdasági reform kibontakozása azokat a vállalatokat, amelyek a keresletnek nem megfelelő, gazdaságtalanul gyártható termékeket állítanak elő, arra fogja kényszeríteni, hogy igazodjanak a piaci igényekhez.

Ez feltétlenül maga után vonná a nem szükséges vagy a nem megfelelő hatékonysággal dolgozó munkaerő átcsoportosítását a dolgozók képességeinek és a társadalmi szükségletnek jobban megfelelő munkahelyekre. Várhatóan növekedik a korszerű technikához való alkalmazkodás jelentősége, ami szükségszerűen növeli a vállalatokon belül is a dolgozók egy részének szakmai, foglalkozási mobilitását. Továbbá a gyorsuló technikai fejlődés hatására – az új iparágak kialakulása mellett – egyes régi iparágak (pl. szénbányászat) stagnálása, sőt visszafejlődése szintén a munkaerő mobilitását fokozza.

A foglalkoztatottság makrostruktúrájában azonban továbbra is jelentkeznek az eddigi tendenciák. A jövőben is számítani lehet a mezőgazdasági keresők számának csökkenésére, mivel a kiöregedő keresők helyébe jóval kisebb számú parasztfiatal lép, és így a mezőgazdasági népesség átrétegződése főként intergenerációs mobilitás formájában megy végbe. A mezőgazdasági keresők csökkenésével párhuzamosan a tercier szektorban foglalkoztatottak számának is növekedni kellene, de a szolgáltató iparban dolgozók létszámarányának emelkedése még lassú, a kívánt szintet nem éri el. A fejlett kapitalista országokban, az említett fejlődési folyamat első lépcsőjén túl, a népesség arányváltozása jelenleg a szolgáltató iparágak javára jelentős, így ez az arányeltolódás várhatóan a szocialista országokban és ezen belül hazánkban is bekövetkezik.

A társadalmi átrétegződés tehát a népesség társadalmi, foglalkozási összetételének módosulása részben az egyes osztályok, rétegek eltérő népcsedése, részben a népesség tagjainak a társadalmi „térben” az egyes osztályok, rétegek foglalkozások közötti mozgása, a „társadalmi mozgékonyság” következtében áll elő.

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk előttünk álló szakaszában a gyorsuló fejlődés és az ezzel járó struktúraváltozások egyik alapvető feltételeként és egyben következményként továbbra is nagy lesz a munkaerő társadalmi mobilitásának jelentősége. A mobilitáson kívül azonban igen erőteljesen jelentkezik a munkaerő másik alapvető mozgástípusa, a fluktuáció is, amely munkahelyváltatást jelent, függetlenül attól, hogy a dolgozó társadalmi állását, valamint szakmáját, illetve foglalkozását érinti. Ezzel szemben a munkaerő mobilitása – amely a társadalmi réteg, csoport vagy szakma, foglalkozás változását jelenti – nem jelent szükségszerűen munkahelyváltatást.

A fluktuáció és mobilitás azonban átfedhetik egymást, mert a munkaerő mobilitásának jelentős része fluktuáció, tehát munkahelyváltoztatás formájában jelenik meg. Ezért igen fontos, a társadalmilag el nem fogadható indítékokból történő fluktuáció és a gazdasági növekedést meggyorsító mobilitás jelenségeinek a vizsgálata is.

A felszabadulás után a gazdasági növekedést gyorsító technikai fejlődés nyomán a foglalkoztatottak ágazati struktúrája a népszámlálások adatai alapján, országosan és Szolnok megyében is, jelentősen megváltozott. A változás alaptendenciája – mint ismeretes – az, hogy a mezőgazdasági keresők aránya csökkent, ezzel párhuzamosan pedig az iparban és az építőiparban dolgozók száma és aránya növekedett.

Szolnok város lakossága átrétegződésének mértékét jelentősen befolyásolta az a tény, hogy a népesség növekedése már a két világháború között is nagyobb volt, mint általában a magyar városoké. Az elmúlt években ez a tendencia tovább erősödött és emiatt a lakosság szám növekedési üteme városunkban jóval magasabb, mint a többi alföldi megyeszékhelyen.

Az alföldi megyeszékhelyek lakosságának növekedési üteme
(Az 1949. január 1-i = 100,0 %)

Megyeszékhely	1960	1970
Békéscsaba	119,2	131,6
Debrecen	117,0	139,3
Kecskemét	116,6	135,2
Nyíregyháza	117,5	146,0
Szeged	114,2	136,3
Szolnok	129,3	180,6

Városunk lakosságának állandó és nagymértékű növekedése a társadalom szerkezetében jelentős változásokat eredményezett. A keresők 35,4 %-a 1960-ban már az iparban, építőiparban dolgozott, s ez az arány – becslések szerint – 1966-ig 44,5 %-ra emelkedett. Emiatt nagy léptekkel haladunk az ipari jellegű városstruktúra felé.

A keresők megoszlásának változása népgazdasági áganként, Szolnok városában

É v	Összes kereső (fő)	A keresők megoszlása %-ban					Szolgáltatás és egyéb
		ipar, építőipar	mezőgazdaság	közlekedés	kereskedelem	közszolgálat	
1900	10357	27,5	18,3	10,3	5,2	7,6	31,1
1910	11920	23,3	16,4	14,9	6,3	8,1	25,5
1920	14512	29,4	17,2	14,5	6,3	8,3	24,4
1930	16484	31,5	14,3	9,1	3,2	9,2	27,7
1949	17098	29,3	15,5	11,2	6,3	11,3	25,9
1960	26576	35,4	9,1	8,6	12,3	13,6	21,0
1966 *	38139	44,5	6,0	8,5	11,4	29,6	

* A Városi Tanács V. B. munkaerőmérlegének adatai.

Az ipari keresők arányát tekintve Szolnok az alföldi megyeszékhelyek között (Szeged és Békéscsaba mögött) már 1960-ban a harmadik helyet foglalta el, az építőiparban foglalkoztatottakat tekintve pedig a másodikat. Kiemelkedően magas a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya.

Szolnok megyére – és részben Szolnok városra is jellemző, hogy számszerűleg és arányaiban viszonylag kevés a női foglalkoztatott, holott fokozott munkábaállításuk a társadalom átalakításában és a lakosság életszínvonalának emelkedésében igen jelentős lenne.

A kereső nők arányának alakulása

Időpont	Az összes népességből a kereső nők			
	aránya (%)		változása (%)	
	Szolnok			
	megyében	városban	megyében	városban
1949. január 1.	25,5	23,3	100,0	100,0
1960. január 1.	24,4	38,7	95,7	166,1
1966. január 1.*	29,1	42,5	114,1	182,4

* Számított és becsült adatok

Szolnok megyében a munkaképes korú női népességből az aktív keresők aránya 1966-ban 42,5⁰/₀ volt, amellyel a megyék között a 18. helyet foglalta el. (Legjobb Csongrád megye 61,1⁰/₀, leggyengébb Hajdú-Bihar megye 42,0⁰/₀.) A kereső nők aránya Szolnokon jóval magasabb a megyei átlagnál – ami az előbbiekkal együtt felhívja a figyelmet a vidék fokozott iparosítására –, de még így is 1960-ban a hat alföldi megyeszékhely között Szolnok csak a negyedik helyre került. Figyelembe véve az 1960 óta bekövetkezett újabb nagyarányú fejlődést, feltehetően Szolnok város helyezése a megyeszékhelyek között tovább javult.

A nők fokozott munkábaállítását ipari üzemek letelepítésével vagy bővítésével igyekeztek megoldani, mert ez az egyetlen olyan terület, ahol szó lehet tömeges új női munkahely létesítéséről. Az e téren elért eredmények jelentősek, de alapvetően nem sikerült még segíteni a gondokon.

A szocialista iparban foglalkoztatottak Szolnok városban

Év	Átlagos állományi létszám	Ebből %-ban	
		férfi -	nő **
1965	13341	...	...
1966	13458	70,4	29,6
1967	14230	69,0	30,4
1968	15522	68,2	31,8

* Számított adatok

** December 31-i létszám

Az új iparvállalatokat olyan iparágakban kellett volna létesíteni (könnyűipar, élelmiszeripar), amelyekben a nők foglalkozási aránya elméletileg igen magas lehet. A valóságban azonban nem ez történt, ugyanis a legjelentősebb üzemek nem az említett iparágakba tartoznak, és a nők munkábaállítása az iparban emiatt nem volt különösen jelentős.

Megjegyezni kívánjuk azt is, hogy a munkaképes korú és nem dolgozó nők létszámával általában mint munkát keresővel számolnak, holott Szolnok városban is az a helyzet, hogy a munkaerő-forráshoz tartozó, de nem dolgozó nők egy része többgyermekes családanya, másik jelentős része pedig semmiféle szakképzettséggel nem

rendelkezik, és emiatt munkába állításuk igen nehéz, illetve azt nem is igénylik. Természetesen ez még nem indokolja a nők alacsony foglalkoztatottsági arányát a többi alföldi megyeszékhelyhez viszonyítva, mert a női lakosság összetételének szempontjából a helyzet ott sem kedvezőbb.

Végso fokon jelentösen nőtt – elsősorban bevándorlásból – Szolnok városban a munkacserőforrás. Ezzel párhuzamosan emelkedett a foglalkoztatottság is. A 100 keresőre jutó eltartottak száma nagymértékben javult (országosan ez az arány 1949-ben 109, 1966-ban 86 fő volt), s ez végso soron magasabb életszínvonalat biztosít. A 100 keresőre jutó eltartottak arányának javulása abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy hat alföldi megyeszékhely között Szolnok ezen a téren 1960-ban már a negyedik helyre került.

A keresők és az eltartottak arányának alakulása az 1960. évi közigazgatási terület szerint

Város	A 100 keresőre jutó eltartottak száma		Keresők a népesség %-ában	
	1949	1960	1949	1960
Békéscsaba	103	78	48,1	56,3
Debrecen	115	91	46,6	52,2
Kecskemét	110	83	47,6	54,7
Nyíregyháza	126	100	44,2	50,1
Szeged	96	65	50,9	60,4
Szolnok	120	81	45,5	55,2

Az átrétegződési folyamat alapvető jellemzője, hogy a munkás-alkalmazotti réteg kiszélesedett, a szövetkezeti tagság mint új társadalmi és gazdasági csoport lépett be, és jelentősége igen nagy. Ezzel párhuzamosan háttérbe szorult az önálló és a segítő családtagok aránya.

A keresők megoszlása társadalmi-gazdasági csoportonként (%)

Társadalmi-gazdasági csoport	1949	1960	1963	Szolnok városban, 1960
	Szolnok megyében			
Munkások és alkalmazottak	31,2	53,1	54,0	78,9
Szövetkezeti tagok	—	32,7	27,3	4,7
Önálló és segítő családtagok	65,0	7,7	3,3	3,7
Egyéb	3,8	6,5	15,4	12,7
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

Hazánkban a felszabadulás után a politikai, a gazdasági viszonyok nagyban elősegítették a társadalmi helyzet megváltozásának lehetőségeit, ösztönözték, sőt egyes rétegeknél (kizsákmányolók) hatalmi politikai eszközökkel siettették is azt.

Nagy volt a mozgás az egyes generációk között. Az apához képest legnagyobb változás a jelenleg szellemi fogalkozásúak között figyelhető meg. A mezőgazdasági foglalkozású apák gyermekei közül a városokban többen kerültek szellemi rétegbe, mint Budapesten. A fizikaiak közé főleg mezőgazdasági származásúak kerültek, de kisebb mértékben a szellemi foglalkozású apák gyermekei is.

Az 1938. évi népszámlálási adatok még azt mutatják, hogy az apa és a gyermek társadalmi rétege azonos. A második világháború után valamennyi rétegben csökkent

az immobilók aránya – tehát azoké, akiknek társadalmi rétege sem apjához, sem korábbi társadalmi foglalkozásához képest nem változott. A generációk közötti mozgás tehát az ipar extenzív fejlődésének, illetve a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején volt nagymérvű, de jelentősége az intenzív fejlesztés során is megmarad.

Intergenerációs mobilitás a vidéki városokban (%)

A leszármazott 1963. évi társadalmi rétege	Az apa 1938-as társadalmi rétege			Összesen
	szellemi dolgozó	nem mezőgazdasági	mezőgazdasági	
Szellemi dolgozó	25,1	53,6	21,3	100,0
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	3,6	54,0	42,4	100,0
Mezőgazdasági fizikai dolgozó ...	1,1	17,3	81,6	100,0
Összesen:	8,2	47,8	44,0	100,0

Az apához viszonyított változás mértéke – kor szerint vizsgálva – azt mutatja, hogy előrehaladottabb korú személyek kevésbé változtatják társadalmi rétegüket, mint a fiatalabbak.

Intergenerációs mobilitás korszakonként *

Születési év	Mobilok aránya a vidéki városokban (%)
—1899	41,4
1900—1919	47,2
1920—1929	55,2
1930—1947	50,0
Összesen:	48,1

* 1963. évi kereső az apa 1938-as társadalmi rétegéhez viszonyítva.

Az intergenerációs mobilitás aránya tehát igen magas, és ez szoros összefüggésben van a felszabadulás teremtette társadalmi-gazdasági átalakulással. Ennél kisebb a mértéke az intragenerációs átrétegződésnek.

Az utóbbi évtizedben nemcsak a nemzedékek közötti (az apa és az aktívan dolgozó leszármazottja) átrétegződés volt nagymértékű, hanem azoké is, akik jelenleg kereső foglalkozást folytatnak. Ez szintén világjelenség, de a szocializmus építése folyamán nálunk fokozott jelentőségű. Az ún. intragenerációs mobilitás azt vizsgálja, hogy egy nemzedéken belül milyen mozgás figyelhető meg a kereső személyek társadalmi rétegében. Az 1963. évi felvétel szerint társadalmi rétegét élete folyamán az ország vidéki városaiban a keresők mintegy 1/3-a változtatta meg, ők tekinthetők tehát mobilnak. Budapesten ez az arány magasabb, 37⁰/₀.

Szolnok városban – reprezentatív adatfelvétel alapján – módunkban állt megfigyelni az 1950. év előtt született személyek foglalkozásváltozását két időpontra, 1960-ra és 1968-ra vonatkozóan. A következőkben számszerűen mutatjuk be a megfigyelt személyek átrétegződését.

Nemzedéken belüli átrétegződés Szolnok városban

Társadalmi réteg	Társadalmi réteget változtatott		Társadalmi réteget nem változtatott		Összes megfigyelt személy	
	az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva az				1960	1968
	1960	1968	1960	1968		
	évi társadalmi réteg					
Szellemi dolgozó	24	27	70	91	94	118
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	23	30	136	149	159	179
Mezőgazdasági fizikai dolgozó	6	6	10	6	16	12
Eltartott	62	20	15	17	77	37
Együtt	115	83	231	263	346	346

A bemutatott abszolút adatokból is megállapítható, hogy a megfigyelt személyek 1960. évi társadalmi rétege nagyobb számban tér el az első kereső foglalkozástól, mint 1968-ban. Az egyes rétegek mobilitásának aránya a következőképpen alakult:

A mobilitás társadalmi rétegenként Szolnok városban

Társadalmi réteg	A mobilitás aránya (%)		A mobilitás változása (+, -)
	1960	1968	
	évben az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva		
Szellemi dolgozó	25,5	22,9	- 2,6
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	14,4	16,8	+ 2,4
Mezőgazdasági fizikai dolgozó ...	37,5	50,0	+ 12,5
Fizikai együtt	16,6	18,8	+ 2,2
Eltartott	80,5	54,1	- 26,4
Együtt:	32,2	24,0	- 9,2

Szolnokon tehát különösen az 1960 előtt végbement intragenerációs mobilitás volt jelentős, ugyanis 1960-ban a mobilitás aránya az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva 32,2 %, a jelenlegi és az első kereső foglalkozás közötti változás pedig 24,0 %, s ez azt jelenti, hogy a mobilitás aránya 1960 és 1968 között 9 %-kal csökkent.

Rétegenként folytatva vizsgálódásunkat, megállapíthatjuk, hogy - az ország megfigyelt vidéki városaiban - a szellemi dolgozók 49 %-ának korábban más volt a társadalmi rétege, s ez jóval nagyobb arány, mint a másik két rétegé. Szolnok városban azonban nem ez a helyzet. Itt - az eltartottakon kívül - elsősorban a mezőgazdasági foglalkozásúaknál legnagyobb az átrétegződés. A szellemi dolgozóknál az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva 1960-ban 25,5 %, 1968-ban pedig 22,9 % volt a mobilitás aránya, tehát lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál. A fizikai dolgozóknál a réteget változtatók aránya - mint erre utaltunk - országosan alacsonyabb, mint a szellemieknél, nevezetesen a vidéki városokban 29 %, Szolnok városban pedig ennél is alacsonyabb, 1968-ban mindössze 18,8 % volt.

A mobilitás terjedelmét növelik azok a személyek, akik az egyes társadalmi rétegekben belül mozognak, tehát nem változtattak réteget, csupán társadalmi csoportjuk változott meg. Ennek aránya a vidéki városokban 27 %, Budapesten pedig 30 % volt.

Míndez egyben azt is jelenti, hogy a keresőknek csupán 1/3-a olyan, aki sem társadalmi réteget, sem társadalmi csoportját nem változtatta meg.

Szolnok városban is hasonló tendencia érvényesült, ugyanis mint említettük, a fizikai dolgozóknak csak 18,8 0/0-a változtatott réteget, de ennél jóval nagyobb azoknak az aránya, akik társadalmi rétegükön belül mozogtak, foglalkozást változtattak. (Az ilyen „típusú” mobilizáció nem azonos a fluktuációval, amely minden munkaviszony-változtatásra – új munkahelyre való be-, illetve kilépésre – egyaránt vonatkozik.)

A fizikai dolgozók mobilitása társadalmi rétegen belül Szolnok városban

Társadalmi réteg	A mobilitás aránya (%)		A mobilitás változása (+, -)
	1960	1968	
	évben, az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva		
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	14,4	16,3	+ 2,4
Ebből: ipari—építőipari	20,0	27,3	+ 7,3
kereskedelmi	13,2	45,5	+ 27,3
közlekedési	72,3	76,5	+ 4,2
egyéb	28,3	36,5	+ 8,2
Mezőgazdasági fizikai dolgozó ...	37,5	50,0	+ 12,5

A fizikai dolgozók kategóriáján belül igen eltérő az egyes társadalmi rétegek, illetve csoportok mobilitása. Legmagasabb a közlekedésben dolgozók mobilitása, mert az első kereső foglalkozásához viszonyítva a megfigyelték mintegy háromnegyede megváltoztatta társadalmi réteget. Jelentősen növekedett 1960 és 1968 között a kereskedelmi és a mezőgazdasági fizikai dolgozók mobilitása is (27,2, illetve 12,5 0/0-kal). A szellemi dolgozók közé bekerült fizikai dolgozók aránya viszonylag alacsony – a vidéki városokban 24 0/0, Budapesten 33 0/0. Szolnokon az 1960. évi állapotnak megfelelően az ilyen irányú mobilizálódás mértéke lényegében a vidéki városokéval azonos (23,4 0/0), 1968-ban pedig ennél kevesebb (22,9 0/0).

A mezőgazdasági fizikai dolgozók közül a városokban általában, így Szolnokon is, kevesen kerültek a szellemiek közé, ellentétben a nem mezőgazdasági fizikaiakkal. Itt a nem mezőgazdasági fizikai dolgozóknak csak 5, illetve 6 0/0-a volt szellemi foglalkozású, és ugyancsak nem volt jelentős a mezőgazdaságiak átrétegződése sem (4 és 7 százalék).

Az átrétegződés megoszlása Szolnok városban (%)

Az első kereső foglalkozás	A kereső foglalkozása					
	1960	1968	1960	1968	1960	1968
	szellemi dolgozó		nem mezőgazdasági		mezőgazdasági	
fizikai dolgozó						
Szellemi	74,5	77,1	5,0	6,1	—	—
Ipari—építőipari	14,9	13,6	42,2	41,9	6,3	—
Kereskedelmi	3,2	3,4	6,9	5,0	—	—
Közlekedési	—	0,8	3,8	2,8	—	8,3
Egyéb	4,2	4,3	32,7	33,5	18,7	25,0
Mezőgazdasági	1,1	0,8	4,4	7,3	62,5	50,0
Nem dolgozó	2,1	—	5,0	3,4	12,5	16,7
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A mezőgazdasági fizikai dolgozók összetétele homogén, mert a szellemi foglalkozások közül egyáltalán nem, és a munkások közül is csak alacsony százalékban kerültek át ebbe a társadalmi rétegbe.

A rétegmobilitás mértéke a vizsgált személyek demográfiai tulajdonsága szerint is igen eltérő. Az átrétegződötték aránya általában a férfiaknál jóval magasabb, mint a nőknél. Vidéki városokban a férfiaknak 38⁰/₀-a, a nőknek csak 19⁰/₀-a változtatott társadalmi réteget.

Társadalmi-gazdasági csoportonként, nemenként és kor szerint vizsgálva a társadalmi rétegek között mobilizálódottak arányát Szolnok városban, arra az eredményre jutunk, hogy leginkább a 30–39. év közötti szellemi dolgozók és a 40–59 éves munkások mobilizálódtak. A férfi dolgozók társadalmi mozgékonyasága nagyobb, mint a nőké. Ezt mutatja az is, hogy 1968-ban az első kereső foglalkozáshoz viszonyítva a nőknél 33⁰/₀-kal több férfi változtatta meg társadalmi rétegét.

A különböző társadalmi réteghez tartozók házasságkötéseinek demográfiai kutatása is elősegíti a társadalmi mobilitás, átrétegződés törvényszerűségeinek megismerését.

Hazánkban a nemek egyenjogúságát törvények biztosítják, de emellett a társadalmi tudat is egyre jobban elismeri azt. Ennek következtében a különböző társadalmi réteghez tartozók lényegesen gyakrabban kötnek házasságot, mint a kizsákmányoló társadalmakban. Természetesen a társadalmi környezet sok esetben visszahúzó erejét és befolyását nem lehetett kiküszöbölni, és ezért jelenleg leggyakoribb a saját vagy közelálló társadalmi csoportból történő párválasztás. Szolnok városban 1954-ben is ez volt a helyzet. Ez a tendencia azóta tovább erősödött, tehát a házasulók még inkább saját társadalmi rétegükből választották élettársukat.

A szellemi foglalkozású férfiak mindkét megfigyelt évben közel azonos arányban választották feleségüket a szellemi és fizikai dolgozók közül (88,5, illetve 11,5⁰/₀). 1954-ben a férfi fizikai dolgozók 56,1⁰/₀-ának, 1968-ban már 61,4⁰/₀-ának a felesége tartozott a férj társadalmi rétegébe, tehát növekedett a házasságok társadalmi zártasága.

Az 1950-es évek nagy társadalmi átalakulása után a házassági mobilitás lelassult – 58,3⁰/₀-ról 43,1⁰/₀-ra csökkent – a társadalom ebben a tekintetben is veszített nyílt jellegéből.

A házasságot kötötték mobilitása Szolnok városban (%)

Társadalmi réteg	A házasfelek rétegmobilitásának		
	aránya		alakulása 1968-ban 1954-hez viszonyítva
	1954-ben	1968-ban	
Szellemi dolgozó	35,2	19,9	56,5
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	69,2	54,4	78,6
Mezőgazdasági fizikai dolgozó ...	91,7	76,9	83,9
Egyéb	—	100,0	—
Összesen:	58,3	43,1	73,9

A lassulást mutatja a házassági mobilitás rétegenkénti vizsgálata is, amely szerint – az egyéb kivételével – minden társadalmi rétegben egyaránt csökkent azoknak az aránya, akik házastársukat sajátjuktól eltérő társadalmi rétegből választják. A rétegenkénti vizsgálat alapján továbbá megállapíthatjuk, hogy – a vidéki városok 41⁰/₀-ával

szemben – Szolnokon 1968-ban csak 19,9 0/0 a szellemi dolgozók házassági mobilitásának mutatószáma.

A nem mezőgazdasági és a mezőgazdasági fizikai dolgozók magasabb házassági mobilitása a következőkkel magyarázható:

1. A munkásosztály létszámban és arányban igen felduzzadt, és természetesen, hogy a munkások gyakran korábbi rétegekből keresnek házastársat.

2. A mezőgazdasági dolgozóknak az aránya Szolnokon alacsony és így kevés azonos foglalkozásúaknak a száma is, akik közül házastársat választhatnak.

A szellemi foglalkozásúak, ha más rétegből házasodtak – a tapasztalatok szerint – a nem mezőgazdasági fizikaiakat részesítették előnyben. Fizikai dolgozó a szellemi rétegből a vidéki városokban 10 0/0-ban, Szolnokon pedig 23 0/0-ban választott házastársat.

Szoros összefüggést mutat a társadalmi átrétegződéssel a válások előfordulása is. Szolnokon az 1968-ban felbontott házasságok 27,5 0/0-ában a házastársaknak nem volt azonos a társadalmi rétegük.

Szolnok városban 1968. folyamán házasságot kötöttek és elváltak megoszlása társadalmi réteg szerint (%)

Társadalmi réteg	A megkötött		A felbontott	
	házasságokban			
	a férj	a feleség	a férj	a feleség
	társadalmi rétege			
Szellemi dolgozó	34,6	47,0	30,7	39,9
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	62,8	32,7	66,7	51,6
Mezőgazdasági fizikai dolgozó ...	2,4	1,5	2,0	4,6
Eltartott	0,2	18,8	0,6	3,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elvált nők között legmagasabb a nem mezőgazdasági fizikai munkásnők aránya (51,6 0/0), amely jóval magasabb, mint a házasságkötéskori arányszámuk (32,7 0/0). Ezzel ellenkező tendencia mutatkozik az eltartottaknál, akik – azzal szemben, hogy 1968-ban a férjhezmenők 18,8 0/0-át tették ki – az elvált nők közül mindössze 3,9 0/0-kal részesednek. Ez is arra mutat, hogy az önálló kereset nélküli eltartott nők gazdasági függésben vannak férjüktől, és feltehetően még indokolt esetben is nehezebben szánják rá magukat a válásra.

Gyakran áll fenn párhuzamosság a társadalmi mobilitás és a belső vándorlás között is, ugyanis az átrétegződés sok esetben lakóhelyváltozással jár együtt. A fővárosban a bevándoroltak aránya megközelíti a keresők kétharmadát, a városokban pedig háromötödét. A társadalmi réteget nem változtatók között a bevándoroltak aránya valamivel alacsonyabb, mint az átrétegződöttek között: Budapesten az imobilok 62, a mobilok 67 0/0-a, a városokban 55, illetve 59 0/0-a nem helyben született, tehát a bevándoroltak közé tartozott.

A vándorlási többlet alakulása az alföldi megyeszékhelyeken

Város	Az 1949—1959 évi		Az 1960—1968 évi	
	bevándorlási többlet			
	szám szerint	az 1949. évi népesség %-ában	szám szerint	az 1960. évi népesség %-ában
Békéscsaba	4164	9,9	3993	8,0
Debrecen	6946	6,3	22045	17,0
Kecskemét	2831	4,9	9200	13,8
Nyíregyháza	1178	2,4	8002	14,1
Szeged	9577	9,9	24892	25,2
Szolnok	7519	22,1	13012	26,7

Szolnok város lakosságának gyors ütemű növekedése részben a természetes szaporodás, részben és főként a vándorlási különbözet egyenlegének, a bevándorlási többletnek az eredménye.

Az alföldi megyeszékhelyek közül mind 1949—1959, mind 1960—1968 között Szolnok a legmagasabb a bevándorlók aránya a város lakosságához viszonyítva.

A Szolnokra történő állandó jellegű bevándorlás 1960—1968 között évente mintegy 2200 fővel, az ideiglenes jellegű pedig 4500 fővel növelte a város lakosságát. Jelentős azonban — az utóbbi években csökkenő tendenciájú — a szolnoki állandó lakhelyet megszüntetők száma is. Ugyanakkor az ideiglenesen elköltözők aránya emelkedik, ami csökkenti a város bevándorlási többletét.

Szolnok lakosságszáma az elmúlt nyolc év alatt mintegy 15 000-rel emelkedett, jóllehet az évenkénti be- és elvándorlók száma lényegesen nem változott meg. Ennek következtében városunkban 1968-ban, 1960-hoz viszonyítva, csökkent a vándorlási mobilitás.

* * *

Az eddigiekben igyekeztünk Szolnok város lakossága átrétegződésének legjelentősebb vonatkozásait és annak okait bemutatni. A kép teljessége érdekében szükségesnek tartottuk volna még a kulturális mobilitás bemutatását, amely a foglalkozás által meghatározott társadalmi átrétegződés és a legmagasabb iskolai végzettségen alapuló kulturális átrétegződés kapcsolatait tárja fel. Hasonlóképpen szükséges lett volna a termékenység mobilitásának vizsgálata is, tekintettel arra, hogy a születendő gyermekek számát nagymértékben a szülők társadalmi, gazdasági helyzete határozza meg. Adatok hiányában azonban erről le kellett mondanunk.

Befejezésül megemlítjük, tanulmányunk nem olyan igénnyel készült, hogy egyedüli és kizárólagos választ adjon Szolnok város társadalmi mobilitásának főbb tendenciáiról, mert a társadalmi valóság átfogó bemutatása még ugyanazon tények alapján is többféleképpen történhet. Célunk ez alkalommal az volt, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a legfőbb összefüggéseket feltárjuk.

Dr. Lukács Pál

A termelő ágazatok gazdasági hatékonyságának néhány kérdése Szolnok megyében

Ismeretes, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével népgazdaságunknak mindnikább intenzíven kell fejlődnie. Végeredményben országosan kimerültek az extenzív források, mert pl. a foglalkoztatottak száma már csak kis mértékben növelhető. Mindinkább felmerül annak szükségessége, hogy a működő termelőerő egyre hatékonyabbá váljon. Ez a IV. ötéves tervidőszak egyik gazdaságpolitikai célkitűzése is.

A gazdasági fejlődésünket – amely eddig is gyors ütemű volt – akkor tudjuk továbbra is biztosítani, ha a nemzeti jövedelem termelése évenként egyenletesen növekszik. Ezt viszont úgy lehet elérni, ha a munkatermelékenységet fokozzuk, a termelőeszközök műszaki színvonalát emeljük, az eszközökkel takarékosan gazdálkodunk, a termékstruktúrát javítjuk, csökkentjük az önköltséget, azaz hatékonyabban gazdálkodunk.

Gazdasági hatékonyságon tehát tulajdonképpen a termelési tényezők együttes eredményességét értjük. A gazdálkodás az esetben is hatékonyabb, ha társadalmi méretekben eredményesebb a munkavégzés. Az szükséges, hogy a termelés tényezőit, nevezetesen az élőmunkát, a termelési eszközöket és készleteket, a természeti–földrajzi adottságokat a legesszerűbben hasznosítsuk. Eközben természetesen, hogy strukturális változtatások következnek be, mégpedig a vállalat belső gazdálkodásától kezdve az egyes népgazdasági ágazatokban és az ágazatok között. Erre legjobb példa, hogy a termelőerők legfőbb elemében, a munkaerőben Szolnok megyében is olyan változás jött létre, hogy a leghatékonyabb népgazdasági ágban, az iparban a foglalkoztatottak száma fokozatosan nőtt, a mezőgazdaságban pedig csökkent. (Az iparban foglalkoztatottak aránya az 1949. évi 10⁰/₀-ról 1968-ra 27⁰/₀-ra nőtt.)

A gazdasági hatékonyság statisztikai mérése az elmondottak alapján igen összetett feladat, mert a résztvevők eredményét összevontan, lehetőleg egy mutatószámra sűrítve kell kifejezni. Erre szolgál a hatékonysági index, amely abban különbözik a munkatermelékenység mérésétől, hogy figyelembe vesszük a termelőeszközök alakulását, a költségárfordításokat és a nemzeti jövedelem – a megyében „területi” jövedelem – termelésének az alakulását is. Végeredményben a területi jövedelem termelésének a hatékonyságváltozását kísérjük figyelemmel. (Az indexet úgy nyerjük, hogy a területi jövedelem indexét elosztjuk a létszám és az eszközállomány viszonyszámainak a költségekkel súlyozott összegével.)

Emellett természetesen a legszélesebb körben kell elemeznünk a gazdálkodás fontosabb eredményeit, a termelést, az értékesítést, az árbevételek és költségek alakulását, a termékstruktúra változását. Különösen javasoljuk a vállalatok szakembereinek,

hogy a gazdálkodás szervezettségéből, a jelenlegi termékstruktúra alakulásából kiindulva végezzenek hatékonyságvizsgálatokat, amelyek eredményeként feltárhatók a még meglévő belső tartalékok.

A következőkben Szolnok megye gazdasági ágainak hatékonyságát kísérjük figyelemmel és két év tapasztalatait ismertetjük.

Szolnok megyében 1969-ben négy megfigyelt ágazatban – az iparban, az építőiparban, a mezőgazdaságban és a kereskedelemben – 19 % -kal több területi jövedelmet termeltek az 1968. évinél. Ezen belül a mezőgazdaságban 37 % -kal, az iparban pedig 13 % -kal növekedett a fontos jövedelem termelése. Különösen a mezőgazdaságban értek el kiváló eredményeket (ezek 1970-ben szerényebbek lesznek).

E jelentős növekedés a termelőerők fejlődésének, a vállalatok jobb termelési és értékesítési tevékenységének, az ésszerűbb gazdálkodásnak köszönhető. A termelés volumene pl. az iparban 5,9 % -kal, az építőiparban 4,2 % -kal bővült, a mezőgazdasági nagyüzemekben pedig az egy kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték 26 % -kal nőtt.

A termelőerők fejlődésére jellemző volt, hogy a foglalkoztatottak száma egy év alatt 4 % -kal, az eszközállomány 6 % -kal növekedett. A foglalkoztatottak számának növekedése az iparfejlesztés és a szabályzók hatására az iparban volt a legnagyobb, de az építőiparban és a kereskedelemben is jelentős volt a felfutás. A mezőgazdaságban az állandó létszám nem változott ugyan, a magas terméseredmények betakarítása és szállítása viszont több időszaki munkaerőt követelt.

Bővült az eszközállomány az iparban és a mezőgazdaságban. A kőolaj- és földgáz-bányászat nélkül azonban az iparban jóval kevesebb eszközállománnyal termeltek, melynek oka a selejtezés, de az is, hogy a forgóeszközök felhasználása (a forgási sebesség) kedvezőbb lett. A mezőgazdaságban az állóeszközök állományának az emelése mellett főleg az ipari eredetű forgóeszközök (pl. műtrágya, vegyszerek, stb.) értéke nőtt. Az építőiparban elsősorban az anyagkészletek csökkentek, a kereskedelem pedig a szabályzók negatív hatására kisebb árukészlettel gazdálkodott.

Az ágazatok hatékonysága összességében 12 % -kal nőtt. A területi jövedelem növekedésének több mint 2/3-ad részét (68 %) a hatékonyságjavulás eredményezte, míg a teljes ráfordítások ehhez 32 % -ban járultak hozzá.

A területi jövedelem, a termelési tényezők és a hatékonyság változása

Ágazat	A területi jövedelem	A foglalkoztatottak	Az eszközállomány	A hatékonyság	A hatékonyság növelésének hozzájárulása a területi jövedelem növekedéséhez, %
Ipar	112,9	106,6	103,4	108,7	69,0
Építőipar	108,1	106,4	97,7	107,2	90,0
Mezőgazdaság	136,6	102,0	110,8	126,8	77,7
Kereskedelem	102,9	105,9	96,4	101,7	55,2
Együtt:	118,6	104,0	106,3	112,2	68,2

Hatékonyságjavulást idézett elő az is, hogy az állami támogatások aránya csökkent. Államunk mindinkább arra törekszik, hogy az olyan tevékenységtől, amely pl. rossz szervezés, aránytalanul magas költségek miatt gazdaságtalan, megvonja segítségét. Megyénkben 1969-ben a négy ágazat együttesen 928 millió Ft állami segítségben részesült és ebből a mezőgazdaság 511 millió Ft-ot kapott. A jelenlegi termelői árrendszert és a kedvezőtlen természeti adottságú mezőgazdasági üzemeket figyelembevéve, továbbra is támogatásra szorulnak pl. a sütőipari vállalatok, az állami gazdaságokban és a termelősövetkezetekben az állattenyésztés, az elosztó nagykereskedelmi vállalatok (pl. AGROKER, TŰZÉP).

Az állami támogatás viszont megyénkben előrelendítő volt, mert az eredményekben bőven megtérült.

Láttuk, hogy az egyes ágazatok hatékonyságának a növekedése 1969-ben eltérő nagyságrendű. Ez azonban nem jelentette egyértelműen azt, hogy a nagy hatékonyságjavulást elért ágazat gazdálkodott a legeredményesebben. Ezt igazolja pl., hogy az 1969. évi élő- és holtmunka ráfordítás éppen a kereskedelemben volt a leghatékonyabb, pedig ebben az ágazatban alig állítottak elő több jövedelmet, mint 1968-ban. Ugyanakkor a mezőgazdaság, az igen jó gazdasági év ellenére is csak megközelítette az ipart és az építőipart.

A 100 Ft élő- és holtmunkaráfordításra az iparban 51, az építőiparban 58, a mezőgazdaságban 45 és a kereskedelemben 101 Ft területi jövedelem jutott. E nagyarányú szóródás arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyes ágazatokban eltérőek a termelési sajátosságok. Nyilvánvaló, a mezőgazdaságban, ahol a természeti és biológiai tényezők is jelentős szerepet játszanak, magasabb ráfordítások szükségesek. A legtöbb belső tartalék az iparban és az építőiparban található, és e két ágazatban fokozható nagy mértékben – az árrendszer adottságait is figyelembevéve – a területi jövedelem.

A ráfordítások hatékonysága 1969-ben néhány készletező vállalatnál és az élelmiszeriparban alacsony szintű volt, melynek az okát véleményünk szerint főként a termelői árrendszerben kell keresni. Az iparban a minisztériumi nehézipar és azon belül is a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat eredményessége emelhető ki. Az építőiparban a vállalatok és szövetkezetek között alig van különbség. Szembetűnő, hogy a mezőgazdaságban a termelősövetkezetek hatékonyabban gazdálkodtak, mint az állami gazdaságok. Ezt a két szektor eszközellátottságában levő nagy különbség (a termelősövetkezeteké csaknem fele az állami gazdaságokénak) döntő módon befolyásolja, mert az eszközköltések az állami gazdaságokban magasak.

A gazdasági hatékonyság vizsgálata közben felvetődik az a kérdés is, hogy népgazdaságunk a vállalatoktól minimálisan milyen tömegű jövedelmet vár? Ezt a mércét az alapvető erőforrások hozadékára jutó tiszta jövedelemmel szokás kifejezni. Az első pillanatban bonyolult mutatóban a hozadék nem egyéb, mint a bérköltés 25 %-ának és az eszközérték 5 %-ának összege, a tiszta jövedelem pedig azon érték, mely népgazdasági szemmel nézve tényleges jövedelemként jelentkezik. A tiszta jövedelem ugyanis tartalmazza a vállalati nyereséget (állami támogatás nélkül) és az összes állami befizetést (közterheket, járulékokat, adókat, bírságokat).

E mutató alapján az ágazatok eredményessége – a kereskedelem kivételével – 1969-ben Szolnok megyében kedvezőbb volt, mint 1968-ban országosan. Ebben feltétlenül szerepet játszik, hogy különösen az utóbbi tíz évben gyorsan fejlődött az ipar és a mezőgazdaság, tehát szerkezetileg és technikai ellátottság szempontjából is viszonylag modern termelőeszközöket hoztak létre. Megyénkben a jórészt veszteséges iparágak (pl. szénbányászat) hiányoznak, a mezőgazdaságon belül az országosan is veszteséges állattenyésztés kisebb arányú, mint pl. a dunántúli megyékben.

E mutató	országosan 1968-ban	Szolnok megyében 1968-ban
az iparban	1,84	3,70
a bányászat nélküli iparban	—	2,50
az építőiparban	2,45	3,13
a mezőgazdaságban	0,41	0,95
a belkereskedelemben	3,76	2,35

Ft volt. Az ágazatok Szolnok megyében a minimálisan elvárt tiszta jövedelmet – amelynek a hozadékra jutó értéke 1 Ft – a mezőgazdasági nagyüzemek kivételével kitermeltek. Az ágazatok közül a megyei belkereskedelem és annak szinte minden vállalata még elmarad az országostól.

A termelés tényezőinek a komplex eredményessége mellett azt is vizsgáltuk, hogy a területi jövedelem megtermelése külön-külön milyen nagyságú létszámmal és eszközzel történik. Jóllehet kizárólag értelemszerűen választható szét e két tényező, mert csak munkaerő hozhatja működésbe az eszközállományt, illetve eszközök nélkül nincs termelés, mégis rávilágítanak a felhasználás munka-, illetve eszközarányaira. Különválasztásuk azért indokolt, mert arra is választ kapunk, hogy mely ágazatban található még tartalék munkaerő, hol szükséges az eszközállományt növelni.

Hazánkban 1968-ban egy millió Ft nemzeti jövedelem előállításához 19 fő egy évi munkája volt szükséges. Ezen belül az iparban átlagosan 18, a mezőgazdaságban pedig 24 ember állított elő egy millió Ft nemzeti jövedelmet.

Szolnok megyében a létszámfelhasználás egy év alatt is kedvezően alakult, mert a négy ágazatban 1968-ban 23, 1969-ben pedig 20 fő termelt egy millió Ft területi jövedelmet. Ágazatonként azonban igen jelentős a szóródás. Egy millió Ft területi jövedelmet ugyanis

	1968-ban	1969-ben
az iparban	13	12
a bányászat nélküli iparban	24	23
az építőiparban	21	21
a mezőgazdaságban	42	31
a kereskedelemben	18	19
Együttesen	23	20

fő állított elő. Az iparban kedvezőtlen, hogy a kőolaj- és földgázbányászat nélkül a létszámfelhasználás jó val meghaladja az országosat, de a megyei építőipart és kereskedelmet is. Hasonló a nagyüzemi mezőgazdaság helyzete, mert több létszámmal állítottak elő azonos jövedelmet, mint országosan. Megyénkben tehát a munkaerő nem minden ágazatban hatékony (az országos eredményhez viszonyítva). A munkaerő-gazdálkodás tekintetében még vannak tennivalóink és ennek útjai közé tartozhat pl. az ipari üzemekben fellelhető munkaerőfelesleg megszüntetése, a segédmunka gépesítése.

A létszámfelhasználás javulásával párhuzamosan az eszközökkel való gazdálkodás is egyre ésszerűbb megyénkben. Köztudott, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével az eszközgazdálkodást megszigorították, mert az eszközök után járulékot kell fizetni. Ezért a vállalatok igyekeznek megszabadulni elavult, régi állóeszközeiktől, de a készletgazdálkodásban is változás következett be. A takarékosabb eszközfelhasználás azért is kényszerítő körülmény, mert jelenleg az eszközjellegű kiadások az élő- és holtmunkaráfördítéseknek a 3/4-ed részét képezik (az iparban 85 %).

Az eszközök jobb felhasználását mutatja, hogy egy millió Ft területi jövedelemre

	1968-ban	1969-ben
az iparban	2,4	2,2
az építőiparban	1,4	1,3
a mezőgazdaságban	5,9	4,8
a kereskedelemben	3,2	3,0
Együttesen	3,5	3,1

millió Ft eszközérték jutott. Szembetűnő a mezőgazdaság magas eszközigénye, amely abból következik, hogy a termelési eszközök nagy részének a termelési folyamatban eltérő a szerepe, mint pl. az iparban. Az eltérésben közrejátszik a munka- és a termelési folyamat szétválása, az eszközök nagyrészen alacsony kihasználtsága az év folyamán, az állóeszközök között nyilvántartott szőlő-, gyümölcsös telepítések későbbi termőfordulása, a beruházásokban az épületek, építmények magas részaránya és az, hogy a föld termőképessége fenntartásához és fokozásához felhasznált befektetések hatékonysága a minőségi különbségei miatt eltérő.

A kereskedelemben döntő jelentősége a forgóeszközöknek és ezen belül is a készleteknek van. Kevésbé korszerű és modern felszereléssel nem rendelkező üzletek megfelelő minőségű és választékú árukészlet esetén a jól felszerelt üzletekhez hasonló forgalmat bonyolítanak le. Nagyon fontos viszont, hogy megfelelő raktárak és árumozgató eszközök segítsék a bolti dolgozók munkáját.

A szocialista kiskereskedelemben az állóeszközök értéke változatlan volt a két évben, viszont a készleteknél mérséklődés volt tapasztalható. Oly alacsony szintre csökkentek a készletek, hogy a lakosság áruellátása akadozott (nem volt megfelelő választék, egyes cikkeknel teljes választékhiány következett be). Fontos követelmény a kereskedelemmel szemben, hogy készleteit a forgalommal arányosan növelje.

A létszám- és az eszközfelhasználás tehát ágazatonként erőteljesen eltérő nagyságrendű. Megyénkben a jelenleg kialakult hatékonysági struktúra alapján megállapíthatjuk, hogy magas létszám- és eszközigényű a mezőgazdaság, magas létszámigényű és közepes eszközigényű a bányászat nélküli ipar, magas létszámigényű és alacsony eszközigényű az építőipar, végül közepes létszám- és eszközigényű a kereskedelem. Alapvető célként azt kell kitűznünk, hogy minden ágazatban növeljük a műszaki-technikai színvonalat, a gépesítettség szintjét. A modern technikai vívmányok (eljárások) fokozott felhasználása eredményezi elsősorban a munka hatékonyságának a javulását.

A létszám- és eszközfelhasználás arányainak eltérése miatt egyetlen termelési tényező felhasználásának a hatékonyságából nehéz következtetéseket levonni. 1969-ben az iparban – a tiszta megyei adatok alapján – és az építőiparban az egy foglalkoztatottra és az egy munkásra jutó termelés stagnált. Csupán a munkaóra alapján kifejezett termelékenység növekedett, de az is azért, mert a rövidített munkahétre való áttérés következtében a munkaidő-alap alig változott. Mindkét ágazatban nőtt viszont az eszközök hatékonysága és elsősorban ez tette lehetővé mind a termelés, mind a jövedelmek növelését. A mezőgazdaságban viszont a munkatermelékenység növekedésével párhuzamosan az eszközhatékonyság is javult.

A munkatermelékenység fontosabb mutatóinak változása, 1969

(1968 = 100,0 %)

Ágazat	A termelés	A foglalkoztatottak	Az egy foglalkoztatottra	Az egy munkásra	Az egy munkásórára
Ipar	105,9	108,0	98,1	99,0	105,0
Építőipar	104,2	104,9	99,3	99,3	104,3
Mezőgazdaság *	—	102,0	—	—	126,6

* A netzlowi intézet által készített normatívák szerint számítva.

1970-ben, becslést alapján, a munkatermelékenység jelentősen növekszik az iparban (6-9 %-kal), kismértékben az építőiparban (1-3 %-kal). A mezőgazdaságban a gyengébb terméseredmények miatt visszacséssel számolhatunk.

Eddig az ágazatokat abból a szempontból vizsgáltuk, hogy népgazdaságunk eredményeihez megynék milyen hatékonysággal járul hozzá. Nyilvánvaló, a hatékonyság akkor fokozható, ha a vállalataink, szövetkezeteink nyereségérdekeltsége arra ösztönzőleg hat. Másképpen megfogalmazva: a népgazdasági és vállalati jövedelem-érdekeltségnek közel azonosnak kell lennie. Alapjaiban népgazdaságunk és üzemünk célkitűzése is, hogy ott képződjön és maradjon nagyobb nyereség, ahol a munka is hatékonyabb.

Érdekes e szempontból tekintve is megvizsgálni a keletkezett nyereség ágazatok szerinti tagozódását.

A nyereség alakulása, 1969

Ágazat	A nyereség		Az ágazatban maradó nyereség			Az állami támogatás nélkül *		
	millió Ft	aránya, %	egy főre jut 1000 Ft	összes nyereség millió Ft	ágazatban maradó nyereség			
					millió Ft	egy főre jut 1000 Ft		
Mínisztériumi ipar	691	159	22,9	7,4	565	32	1,5	
Tanácsi ipar	60	27	45,4	7,2	23	— 9	— 2,4	
Szövetkezeti ipar	93	41	44,4	4,0	87	35	3,4	
SZOCIALISTA IPAR	844	227	26,9	6,4	675	58	1,6	
Állami építőipar	96	39	40,7	7,7	94	37	7,3	
Szövetkezeti építőipar	31	17	53,7	5,5	30	16	5,2	
SZOCIALISTA ÉPÍTŐIPAR	127	56	43,9	6,9	124	53	6,5	
Állami gazdaságok	118	62	52,5	6,6	48	— 8	— 0,9	
Mezőgazdasági tsz-ek	1033	1038	100,0	19,1	593	598	11,0	
MEZŐGAZDASÁG	1156	1100	95,2	17,2	646	590	9,2	
Kiskereskedelem	143	71	49,0	8,3	133	56	6,5	
Nagykereskedelem	60	20	33,3	18,6	— 69	—109	—101,5	
Egyéb kereskedelem	45	15	33,0	15,6	—147	—177	—183,6	
KERESKEDELEM	253	106	42,0	10,0	— 83	—230	— 21,7	
MINDÖSSZESEN	2380	1489	62,6	12,6	1362	471	4,0	

* A veszteséget — jellel jelöljük

A szocialista iparban az 1969. évi nyereség összvolumene egy százalékkal alacsonyabb a 1968. évinél, s ezen belül a minisztériumi ipar nyeresége három százalékkal, a tanácsi iparé hét százalékkal csökkent. Az összes nyereség – csakúgy mint az egy foglalkoztatottra jutó nyereség – a szövetkezeti iparban emelkedett a legjelentősebben (16 0/0-kal), de növekedés tapasztalható a minisztériumi nehéz- és élelmiszeriparban is (tíz, illetve öt százalékkal), valamint a tanácsi nehéziparban is (négy százalékkal).

A szocialista építőiparban a nyereség 1969-ben mintegy 6 0/0-kal kevesebb volt az előző évinél. Ezen belül az állami építőiparban legjelentősebb a csökkenés mértéke (13 0/0) és növekedés csak a szövetkezeteknél volt tapasztalható. Az egy főre jutó nyereség a minisztériumi építőiparban a legnagyobb.

A mezőgazdasági nagyüzemekben továbbra is jellemző, hogy az alaptevékenységen belül a növénytermesztés nyereséges, az állattenyésztés veszteséges. 1969-ben a főágazati eredmény alapján tekintve az állattenyésztés az állami gazdaságokban 23 millió, a termelőszövetkezetekben 75 millió Ft veszteséggel jelentősen csökkentette a növénytermesztésből és az egyéb tevékenységből származó jövedelmeket.

A kereskedelemben összesen 33 0/0-kal több nyereség képződött, mint 1968-ban. Kiugróan magas volt a nagykereskedelem 81 0/0-os növekedése is, melyet főként a szövetkezeti kereskedelem idézett elő. Ugyanakkor a nettó árbevétel növekedése összesen csak 13 0/0-os volt.

A vállalati nyereség növelése, a nyereség tömege alapján azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a legtöbb nyereség a leghatékonyabb ágazatokban (pl. a minisztériumi nehéziparban) képződött, de nem eléggé egyértelműen. A nyereség nagyságát jelentős mértékben befolyásolta az állami támogatás, amely szükséges volt a termelés bővítéséhez. Állami dotáció nélkül számítva magasabb nyereséget értek el a piaci körülményekhez jobban alkalmazkodó szövetkezetek, mint a korszerűbb felszereltséggel rendelkező nagyvállalatok. Állami segítség nélkül nem maradna nyeresége a tanácsi iparvállalatoknak, az állami gazdaságoknak, a nagykereskedelmi és egyéb kereskedelmi vállalatoknak.

A termelőerők eredményességét nemcsak megyénken belül és országosan vizsgáltuk, hanem iparunkat és mezőgazdaságunkat összehasonlítottuk néhány alföldi megye megfelelő ágazatának a tevékenységével. Erre a célra a tényleges hozadékra jutó tiszta jövedelem-mutatót használtuk fel, mert arra vártunk feleletet, hogy az érvényben levő közgazdasági szabályzók ösztönző jellege az eredményességben hogyan érvényesül (a tényleges hozadék az adott évben befizetett közterhek és az eszköz utáni járulékok összege).

A tényleges hozadékra jutó tiszta jövedelem alakulása az alföldi megyékben, 1969

Ft

M e g y e	Minisz- térium	Tanácsi	Szövet- kezeti	Szocia- lista	Állami gazdaságok és termelő- szövetkezetek együtt
	i p a r				
Bács-Kiskun	1,7	2,0	2,8	1,9	3,1
Békés	2,5	1,3	3,1	2,6	3,2
Csongrád	2,1	1,5	3,2	2,2	7,0
Hajdú-Bihar	1,5	1,6	2,9	1,6	***
Szabolcs-Szatmár	1,1	1,5	3,1	1,6	5,9
Szolnok	2,2*	2,0	3,0	2,5*	6,9

* Kőolaj- és földgázbányászat nélkül

A szomszédos alföldi megyék iparának hatékonyságát összehasonlítva, megyénk a második helyet foglalja el. A jó helyezésünknek elsődleges oka, hogy a magasabb hatékonyságot képviselő ágazatoknak a termelésben elfoglalt súlya nagyobb, tehát az ágazati összetétel kedvezőbb, mint a legtöbb alföldi megyében.

A hatékonyság színvonala legalacsonyabb Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyében, amit a nehéziparuknak a többi alföldi megyénél jóval alacsonyabb hatékonysági szintje idézett elő. Ebben a két megyében a minisztériumi ipar hatékonysága szintén alatta marad az átlagosnak, s a tényleges hozadékra jutó tiszta jövedelem értéke is csak a szövetkezeti iparban éri el az alföldi megyék átlagát.

A nagyüzemi mezőgazdaságunk viszont csak Szabolcs-Szatmár megyét előzi meg. Ennek okát főként abban kereshetjük, hogy megyénkben magasabb a foglalkoztatottak és tagok jövedelmi színvonala. (Az iparnál jóval nagyobb értékű a mutató, mert a mezőgazdasági üzemek nem fizetnek eszközleltései járulékat.)

A gazdasági hatékonyság beható elemzésében korlátot jelent, hogy az egyes vállalatok termelési profilja különböző. Nem ajánlatos közvetlenül összehasonlítani pl. egy sütőipari vállalatot egy építőipari vállalattal, avagy állami gazdasággal és termelőszövetkezettel, mert egészen eltérő a rendeltetésük, termelésszervezésük. Ezért a vállalati hatékonyság megítélésénél az ország más területén működő hasonló profilú üzemek eredményességét is vizsgálni kell.

Néhány mutatót felhasználva (a tényleges hozadékra jutó tiszta jövedelem, az egy foglalkoztatottra jutó nyereség stb.) több vállalatunk hatékonyságát 1969-ben ilyen összehasonlító módon elemeztük. Így pl. a Tiszamenti Vegyiművek és a Tisza Cipőgyár a hasonló jellegű vállalatok között közepes helyezet. Az Alföldön működő Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalatok közül megyei vállalatunk a legjobbak közé tartozik. Ugyancsak az alföldi Iparcikk- és Vendéglátóipari Vállalatok eredményessége alapján megállapítható, hogy a megyénkben tevékenykedők hatékonysága közepes szinten mozog.

* * *

Az elmondottakkal az ágazatok és vállalatok eredményességének elméleti és gyakorlati kérdését vetettük fel, korántsem a teljességre törekedve. Néhány következtetést azonban ismertetünk és leszűrjük a két év tapasztalatait.

Láttuk, hogy a termelő ágazatok és azon belül is a vállalatok hatékonysága nagymértékben szóródik. Ezért a hatékonysági struktúra javítása úgy is bekövetkezhet, hogy az alacsonyabb hatékonyságú tevékenységek arányát csökkentjük. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a nem hatékony termelést meg kell szüntetni, ugyanis ha ez hirtelen megtörténne, a fogyasztói piac viszonylagos egyensúlya megbomlana és tartós áruhiányt okozna. Megyénkben is olyan ágazatokat (pl. az élelmiszeripart, állattenyésztést) kellene megszüntetni, amelyekben alapvetően fontos cikket termelnek. Több ilyen üzemenél a termelői árak alacsonyak, illetve a természeti tényezők kedvezőtlenek.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az egyes ágazatokban meglévő tartalékok különbözők. A területi jövedelem termelése nyilvánvalóan az iparban és az építőiparban fokozódhat dinamikusán, míg a mezőgazdaságtól egyik évről a másikra ezt nem lehet várni. A kereskedelem az esetben emelheti a területi jövedelmét, ha a fogyasztói árak növekedését leszámítva – többek között nagyobb választékkal rendelkezik, intenzív piackutatást végez. Minden ágazatban fokozni kell viszont a létszám- és eszközfelhasználás hatékonyságát.

Az 1969-ben elért területi jövedelemtöbblet az előző évhez viszonyítva a mezőgazdaságban, az iparban és az építőiparban volt jelentős. A jövedelemnövekmény nagyobb hányadát hatékonyságjavulásból érték el, de pl. az építőiparban úgy, hogy az eszközállomány átlagosan csökkent. Hasonló a helyzet a kereskedelemben is.

A területi jövedelem növekedése 1968 és 1969 között

Ágazat	A területi jövedelemnövekmény		A területi jövedelemnövekményből		
	millió Ft	% -os megoszlás	a létszám-növekedésre	az eszköz-állomány növekedésére	a hatékonyság növekedésére
			jut; millió Ft		
Ipar	329	35,5	67	35	227
Építőipar	30	3,3	5	— 2	27
Mezőgazdaság	551	59,5	19	104	428
Kereskedelem	16	1,7	23	— 16	9
EGYÜTT	926	100,0	114	121	691

A jelenlegi hatékonysági struktúra meggyénkben is az elmúlt évtizedek fejlesztése során jött létre, a beruházások révén. Ezért nem célszerű csak annak alapján dönteni, hogy a múltban elért hatékonyság milyen volt, mert pl. egy jelenleg gyenge hatékonysággal dolgozó vállalat esetleg elavult, régi termelőeszközöket kicserélve, versenyképessé válhat. Alapvető követelmény viszont, hogy a beruházások hatékonyságuk legyenek minden ágazatban és vállalatnál. Ez a pénzeszközök megfontolt, koncentrált felhasználását teszi szükségessé. Igen fontos, hogy a beruházási piac feszültsége belátható időn belül megszűnjön, mert a fejlesztésnél az sem elhanyagolható, hogy a hatékonyság elfogadott beruházások milyen gyorsan valósulnak meg. (Két-három éves késés esetén elavulttá válhat a műszaki berendezés, a technológia stb.)

Az 1971-ben kezdődő IV. ötéves tervidőszaknak országosan és a megyében is legfőbb célkitűzése, hogy a gazdasági hatékonyság az eddiginél is teljesebben jusson érvényre. Ennek érdekében módosulnak a közzgazdasági szabályzók anélkül, hogy a gazdasági mechanizmus alapvetően megváltozna. Az irányítás várható fő vonala az, hogy a vállalatok döntési jogköre tovább bővül, mind a fejlesztés, mind a gazdálkodás tekintetében. Lehetővé válik pl. az álló- és forgóalapok közötti átcsoportosítás, vagyis saját forgóalapjaikból beruházhatnak. A fejlesztés forrásai bővülnek azzal is, hogy az amortizáció összegét részben vagy egészben a vállalatoknál hagyják.

Módosulnak a nyereségfelhasználás és a bérszabályozás módszerei is. A vállalati nyereség háromcsatornás rendszere megmarad ugyan, azonban a bérköltséget nem kettes, hanem hármas szorzóval kell figyelembe venni. Ezáltal az élől munka után végcredményben magasabb adót kell fizetni, annál is inkább, mert megszűnnek az alacsony adósávok, és ez takarékos létszámgazdálkodásra ösztönöz. Ugyanakkor a részesedési alap egy részét fejlesztésre is fel lehet használni.

A gazdasági hatékonyság növelése érdekében a piaci mechanizmus fokozott szerepet kap. Államunk arra törekszik, hogy a korszerű termelést konzerváló állami támogatás fokozatosan csökkenjen és csak a kedvezőtlen feltételekkel termelő üzemeket dotálja. Szűkül az exporttámogatás és rendszere is megváltozik azzal a fő követelménnyel, hogy a nemzetközileg gazdaságtalan termelést erőteljesen korlátozzák. A támogatások rendszerében olyan változás várható, hogy a termékek dotációja helyett szakágazati támogatásra térnek át.

A IV. ötéves tervidőszakban meggyénkben alapvető célkitűzés, hogy a gazdaság valamennyi ágazata komplexen, összehangoltan és arányosan fejlődjön. A gazdasági növekedésnek – tervek szerint is – úgy kell bekövetkeznie, hogy együttesen javuljon

a termelés hatékonysága. Az 1971 és 1975 közötti időszakban 13 000 új ipari munkahelyet létesítünk. E tény még az iparon belül extenzív fejlesztési tartalék, de ha kevésbé hatékony ágazatból (pl. a mezőgazdaságból) származik e nagylétszámú munkaerő, megyei méretekben hatékonyságjavulás következhet be.

Megyénkben várhatóan erősödik tehát a termelés intenzív jellege, és ez hatékony gazdálkodással (munkaerő- és eszközfelhasználással) érhető el.

Dr. Végső Zoltán

Olvasóinkhoz!

A Jászok előző évfolyamaiból egyes kötetek kaphatók a TIT Szolnok megyei Szervezeténél (Szolnok, Kossuth tér 4.). Értékes helyismereti anyagait jól hasznosíthatják helytörténeti-honismereti munkájukban.

(Szerk.)

Szolnok megye fejlődésének főbb vonásai

A megye gazdasági és társadalmi élete a felszabadulás óta igen jelentős fejlődésen ment keresztül, amelyet a szocialista termelési viszonyok kialakulásán túl, a megye kedvező fekvése és gazdaságföldrajzi potenciálja is elősegített. A nagyarányú változások hatására a megye gazdasági elmaradottsága csökkent és a lakosság életkörülményei nagymértékben javultak.

Szolnok megye figyelemreméltó fejlődését a felszabadulást követő 25 év alatt megvalósított beruházások alapozták meg. A szocialista szektorban 1953-tól 1970-ig 21,9 milliárd forintot fordítottak beruházásokra. A megye fejlesztését az újjáépítés után elsősorban a mezőgazdaságra alapozták, de ez szükségszerű is volt, mert a lakosság $\frac{3}{4}$ része ebből élt. Ezért 1963-ig a mezőgazdaság termelőerőinek a növelésére fordították a legnagyobb összegeket.

Az ipar fejlesztése lassan indult meg, mert sokáig a területi fejlesztés következetlensége miatt a megyének kevés ipari beruházás jutott és messze elmaradt az országtól. 1964-től kezdve azonban az iparfejlesztés volt az elsődleges cél; már 1964 és 1968 között a termelőjellegű beruházások 46% -át az ipar állóeszközeinek növelésére fordították, de az infrastrukturális ágazatok fejlesztése továbbra is lemaradt a termelőágakétól.

A MEGYE NÉPESEDÉSI HELYZETE

A Szolnok megyében élő népesség száma az elmúlt negyedszázad alatt a társadalmi-gazdasági jelenségek hatására erőteljesen hullámozott.

A népességszám, amely 1941. január 1-én 453 800 fő volt, 1941–1949 között a háborús pusztítások következtében fogyott, 1949–1960 között 12 000 fővel nőtt, az 1960 óta eltelt időszakban pedig 12 000 fővel ismét csökkent.

A népesség számának alakulására időszakonként más és más tényező hatott erőteljesebben. Az 1949 és 1960 közötti időszakban a megyében a népesség növekedését legfőképpen a demográfiai tényezők befolyásolták. Az 1950-es években magasra nőtt a születések száma, amely az adminisztratív intézkedések hatására 1954–1956-ban meghaladta az évenkénti 10 000-et.

Az 1960 óta eltelt időszakban viszont a társadalmi-gazdasági folyamatok befolyásolták lényegesen a népességszám alakulását. A mezőgazdaság szocialista átszervezéséből következő gépesítés és az iparfejlesztés ütemkülönbségének hatására az elvándorlás nagyarányúvá vált. Az elvándorlásnak elsődlegesen gazdasági okai voltak. A megye gazdasági elmaradottságából és túlzottan agrár jellegéből következően már az 1950-es évektől kezdve megindult a zömmel a termelésből kiszoruló munkaképes személyek elvándorlása, amelyet a természetes szaporodás nem tudott ellensúlyozni, mert a születések száma is erősen visszacsett. A megye népességszámának csökkenése csupán 1968-ban állt meg.

A népességszámot befolyásoló tényezők alakulása időszakonként (fő)

Időszak	A természetes szaporodás	A vándorlási különbözet	A népesség tényleges változása
1941—1948	20844	— 24241	— 3397
1949—1959	44935	— 33188	11747
1960—1969	16843	— 29166	— 12323

A természetes szaporodás alakulására erőteljesen hatott az, hogy hazánkban a felszabadulás után hosszú ideig nem alakult ki hosszútávra érvényes népességpolitika. Emiatt viszonylag rövid időszak alatt a népmozgalmi arányszámok erős hullámzást mutattak.

A MEGYE TELEPÜLÉSHÁLÓZATA

Szolnok megyében 1970. január 1-én hét járási jogú város – Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Szolnok, Törökszentmiklós és Túrkeve volt. A megye területe a jászapáti és a kunhegyesi járás megszüntetése miatt jelenleg öt járásra tagozódik, a községek száma pedig 69.

Az Alföldre – és így Szolnok megyére is – jellemző, hogy a nagy kiterjedésű területek ritkábban lakottak; az egyes települések távolabb vannak egymástól, mint pl. a Dunántúlon, vagy Észak-Magyarországon. Ennek következtében a községek átlagos lélekszáma több, mint kétszerese az országos átlagnak.

A társadalmi-gazdasági szerkezeti változások a települések differenciálódásához vezettek. Ez az urbanizációs folyamat meggyorsulását és a kisebb települések gyengülését idézte elő. Az 1949-es népszámlálás óta a megye városi lakosainak száma, valamint a városok népsűrűsége jelentősen növekedett (30, illetve 23 %-kal).

A községekben lakók száma azonban az elmúlt húsz év alatt mintegy 43 000 fővel lett kevesebb. Jelentősen megváltozott a népesség települések szerinti összetétele is, mert különösen a kisebb községekben lakók száma csökkent.

Szolnok megye településeinek létszám szerinti alakulása

Lélekszám. * nagyságcsoportok	A népesség				1970 az 1949 %-ában
	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	
	1949		1970		
— 1 000	2 063	0,5	1 539	0,4	77
1 001— 2 000	41 349	9,2	34 032	7,6	82
2 001— 3 000	42 506	9,4	36 870	8,2	87
3 001— 5 000	54 476	12,1	51 777	11,5	95
5 001— 10 000	78 174	17,4	72 114	16,0	92
10 001— 20 000	95 983	21,3	91,544	20,3	95
20 001— 50 000	98 356	21,8	100 433	22,3	102
50 001—100 000	37 496	8,3	61 418	13,7	164
Együtt	450 403	100,0	449 827	100,0	100

* Az 1970. évi lélekszám alapján

A megye városainak lélekszáma – Jászberény, Szolnok és Törökszentmiklós kivételével – a falvakhoz hasonlóan szintén kevesebb az 1949. évinél. Ennek a folyamatnak a megállítása érdekében – mivel az ipar az egyik legfontosabb városfejlesztő tényező – az ipartelepítést kell szorgalmazni.

Az urbanizáció a községekben lakó népességet vagy állandó, vagy ideiglenes jelleggel a városokba vonzza. Így az iparral rendelkező városok és városiasodó települések nemcsak a saját népességük foglalkoztatottságát biztosítják, hanem a vonzáskörzetükbe tartozó településhálózatát is.

A megye városai közül Szolnok fejlődése volt a legjelentősebb, amely – mint a Budapesthez egyik legközelebb eső városi csomópont – alkalmas a főváros szerepköre egyrészenek átvételére; ipari, kereskedelmi és kulturális túlsúlyának decentralizálására.

Szolnok megyében még mindig igen jelentős a külterületeken lakók száma, amely azonban a felszabadulás óta nagymértékben, 8000 fővel csökkent, de a még ott lakók életkörülményeinek megjavítása továbbra is komoly problémát jelent. A külterületi népességnek csak alig nyolc százaléka él a későbbiek során fejlesztendő területen, ezért – hosszabb távon – a végleges megoldást a városokba és a fejlesztésre kijelölt területekre való lakóhelyváltogatás jelentheti.

A TERMELŐÁGAK HELYZETE

Az elmúlt 25 év alatt Szolnok megye gazdaságában a termelőerők fejlődése igen gyors ütemű volt. A kapitalista tulajdonviszonyok megváltoztatása – az államosítás – megteremtette a lehetőséget a szocialista nagyipar létrehozásához. A háborús károk helyreállítása, majd később az ipari beruházások az építőipar jelentős fejlődését vonták maguk után. A mezőgazdaság eredményeinek fokozását a kisárutermelő parasztságnak a szocialista nagyüzemekbe való tömörítése tette lehetővé. A termelőszövetkezeti mozgalom általánossá válásával a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges termelési eszközök társadalmi, illetve csoporttulajdonba kerültek s ezzel befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása. A gazdaságpolitikai irányelvek a termelőágazatok gyorsütemű fejlesztését és ehhez a hatékonyság fokozását tűzte ki célul.

Az ipar fejlődése

Iparunk fejlesztésének alapvető vonása az volt, hogy nagy összegű beruházásokkal szocialista nagyüzemek létesültek. Az országos iparfejlesztési célkitűzések alapján 1950 és 1969 között mintegy 15 új vállalat települt a megyébe. Ezzel párhuzamosan tovább folyt a már meglévő üzemek fejlesztése, rekonstrukciója.

A beruházások megváltoztatták a megye gazdasági arculatát. Az első 5 éves terv alatt a megyében végzett beruházásoknak kb. 1/5-e szolgált ipari célokat. Az 1950-es évek elején az egész országra – és így Szolnok megyére is – a nehézipar fejlesztése volt a jellemző. Ekkor kezdődött meg például Szolnokon az ország egyik igen jelentős vegyipari központja, a Tiszamenti Vegyiművek építése.

Az első 5 éves terv kezdetén a megye ipari termelésének még több, mint 90%-át minisztériumi irányítás alatt álló vállalatok adták. A helyi ipar nagyarányú fejlesztése következtében ez az arány 1954 végén már alig haladta meg a 70%-ot.

Az iparosítással a munkanélküliség teljesen megszűnt, sőt egyes helyeken munkaerőhiány is mutatkozott. Tekintettel arra, hogy a termelés növelése új munkahelyek létesítésével történt, a mezőgazdaságból több ezer tanulatlan dolgozó áramlott az ipari üzemekbe. Ennek ellenére az ipari termelés zömét adó minisztériumi iparvállalatoknál az első 5 éves terv során a termelékenység másfélszeresére emelkedett. A munkaslétszám hasonló arányú felfutása, a termelés közel két és félszeres növekedését eredményezte.

A tervutasításokon alapuló gazdasági rendszernek a hátrányos oldalai is jelentkeztek. A termelésben aránytalanságok keletkeztek, állandósult az áruhiány és a dol-

gozók sem voltak érdekelve a termelékenység fokozásában. Ennek következtében 1952-ben lelassult a termelés és a termelékenység növekedésének üteme.

A második 3 éves terv, majd a második és harmadik 5 éves terv során a megye szocialista ipara igen dinamikus fejlődött. Számítások szerint 1970-ben a termelés háromszor-négyszer több volt az 1953. évinél. A termelés évenkénti átlagos növekedési üteme elérte a 9-10 %-ot, amely az országos átlagnál magasabb.

A termelés felfutása különösen a tanácsi és a szövetkezeti iparban volt jelentős, ugyanis 1963 és 1969 között a termelés volumene majdnem megkétszereződött. Ez idő alatt a szocialista ipar termelése csak kisebb mértékben, mintegy 53 %-kal növekedett.

A termelés fokozását főként a foglalkoztatottak számának emelkedése biztosította. A szocialista iparban 1963 és 1969 között a termelés növekedésének közel 80 %-a származott létszámnövekedésből. A termelékenység csak kisebb mértékben, mintegy 12 %-kal emelkedett.

Az új gazdaságirányítási rendszer a termelékenység fokozását, az ipar intenzív fejlesztését tűzte ki célul. Ennek ellenére 1968-ban is a termelés bővítése extenzív úton ment végbe, mert a munkatermelékenység nem emelkedett, sőt 1969-ben a minisztériumi iparban csökkent. 1970-től azonban az intenzív fejlesztés egyes jelei is mutatkoztak.

Az utóbbi évek nagyarányú fejlesztésének következtében Szolnok megye ipari szerkezetén belül lényeges változások mentek végbe. A háború előtti években a könnyű- és élelmiszeripar játszotta a megye iparában a vezető szerepet. A felszabadulás után a nehézipar, ezen belül is a gép- és vegyipar fejlesztése került előtérbe.

A megye nehéziparában teljesen új iparágak jelentek meg. Az alföldi geológiai kutatások eredményeképpen a kőolaj- és a földgázbányászat igen nagy jelentőségűvé vált. Kiepült a vegyipar, a gépgyártás és az építőanyagipar. A fontosabb nehézipari ágak közül csupán a kohászat hiányzik.

A könnyűiparon belül különösen a bőr- és a cipőipar fejlődése volt jelentős. Az élelmiszeripar részaránya visszaesett, de termelőeszközeinek a növekedése tovább tartott. Új beruházások, rekonstrukciók által fejlesztették a malmokat, a cukorgyárakat, viszont nem fordítottak kellő gondot a tároló kapacitás növelésére, valamint a zöldség- és gyümölcsfélék feldolgozására.

Szolnok megye iparszerkezete a foglalkoztatottak és az eszközállomány alapján

Megnevezés	A foglalkoztatottak		A felhasznált villamosenergia	Az állóeszközök*
	% -os megoszlása			
	1930	1969		
Nehézipar	30	43	50	62
Ezen belül:				
bányászat	—	11	1	10
gépek és gépi berendezések gyártása	—	23	13	12
közlekedési eszközök gyártása	—	18	7	10
vegyipar	—	7	41	24
Könnyűipar	54	40	28	16
Ezen belül:				
papíripar	—	6	54	41
bőr-, szőrme- és cipőipar	—	38	29	39
kézmű- és háziipar	—	19	3	2
Élelmiszeripar	16	12	22	22
SZOCIALISTA IPAR	100	100	100	100

* A bruttó érték alapján

Az új ipartelepek létesítése és a meglévők továbbfejlesztése következtében – a gazdaságirányítási rendszer reformjának bevezetése óta – a megye iparában foglalkoztatott munkások száma 23 %-kal nőtt. Az ipar súlyának további növekedésére utal, hogy 1967 és 1969 között a felhasznált villamosenergia mennyisége, valamint az állóeszközök bruttó értéke is tovább emelkedett.

Szolnok megye nagy iparvállalatai – amelyek a termelőeszközöket és a nagy szériájú fogyasztási cikkeket gyártják – többnyire minisztériumi irányítás alatt állnak. Ezek az iparvállalatok 1969-ben a szocialista iparban foglalkoztatottak számából 72 %-kal, az állóeszközökből – a bruttó érték alapján – 96 %-kal részesedtek, és emiatt az ipar tevékenységét alapvetően meghatározták.

Az iparszerkezet bővülése és az új vállalatok belépésének eredményeként az iparcikkek termelésének köre is kiszélesedett. A felszabadulás előtt a gyáriparban csak néhány iparcikk termelése (tégla, cserép, lábbeli, papír) és a mezőgazdasági termékek feldolgozása (liszt, cukor, stb.) folyt. Lényegében 1945 után kezdték termelni azokat az iparcikkeket (hűtőszekrény, kénsav, szuperfoszfát stb.), amelyekből Szolnok megye adja az ország termelésének nagy hányadát.

Szolnok megye iparának a további fejlődésére nagy hatással lesz a kiemelt települések iparfejlesztése. A IV. ötéves terv irányelvei szerint továbbra is elsősorban a nehézipar, ezen belül is a vegyipar és a gépipar kerül fejlesztésre. Mintegy 13 000 új munkahely létesülésével kell számolni, és ez a foglalkoztatottság növelését is elősegíti.

Az építőipar fejlődése

Szolnok megye szocialista építőiparának saját termelése évről évre növekszik. 1970-ben az építési-szerelési munkák összege várhatóan meghaladja az egy milliárd Ft-ot. A szocialista építőiparon belül az állami építőipar termelése 1960-ban 87 %-ot, az építőipari szövetkezetek termelése 13 %-ot képviselt, 1969-ben ez az arány 76 %, illetve 24 % volt.

Az építőiparban foglalkoztatottak létszáma 1955 és 1969 között 3,2-szeresére emelkedett, de a növekedés ennek ellenére sem volt kielégítő, mert a vállalatok és a szövetkezetek létszámhiánnyal küzdöttek.

Az építőipar iparosításának fő célja 1960 előtt az volt, hogy a nehéz fizikai erő-kifejtést igénylő munkákat gépesítsék. A második ötéves tervben és a harmadik ötéves terv eddigi időszakában már a rakodási és befejező munkák gépesítése is előrehaladt. Így pl. a géppel végzett földmunka aránya 1969-ben 47 %, a betonkeverésé 93 % és a parketta csiszolásé 98 % volt.

Szolnok megyében az építőipar a nagyarányú fejlődés ellenére sem éri el az országos színvonalat, mert amíg a keresőkből az építőipar országosan hét százalékkal, addig megyénkben csupán öt százalékkal részesedik, és emellett a gépellátottság is kedvezőtlen. Az 1000 építőipari munkásra jutó gépi kapacitás az állami építőiparban alig haladja meg az országos átlag felét. A megyei székhelyű építőipar végeredményben jelenleg sem képes kielégíteni az igényeket.

Az építőipar tevékenységét általában az elaprózottság, az építések nem eléggé koncentrált megvalósulása jellemezte. Az átadott létesítmények jelentős hányadának kivitelezési ideje meghaladja az időnormákban előírtakat, de a tervezett kivitelezési időt is. Az átadások elhúzódásából néhány nagy beruháznál igen sok kár származott, mert a számítások szerint az elmaradt nemzeti jövedelem pl. a Porfesteigyárnál a 30 millió, az Épületelemgyárnál a 73 millió, a cukorgyári Hőerőműnél a 20 millió forintot is elérte.

A mezőgazdaság fejlődése

A felszabadulás óta a megye mezőgazdasága nagy ütemben fejlődött. Ennek eredményeként mezőgazdaságunk országosan is kedvező képet mutat, mert a megyék között a negyedik legfejlettebb.

Szolnok megye helyzetét sokáig csaknem kizárólag a mezőgazdaság termelési eredményei és e termékek eladási lehetőségei határozták meg.

1943-ban a földterületnek 62 %-a mindössze 53 földbirtokos kezében összpontosult, a többi 38 %-kal pedig 57 000 törpe- és kisbirtokos rendelkezett. Az agrárproletárok száma mintegy 50 000 volt.

A felszabadulás a mezőgazdaságban az első nagy változást a tulajdonviszonyokban hozta. A földosztás során mintegy 260 000 kh terület került szétosztásra, csaknem 33 000 rászoruló között. Ez döntő jelentőségű lépés volt, amely a háborús pusztulás mélypontjáról kimozdította; és rövid idő alatt talpra állította a mezőgazdaságot.

Hamarosan azonban kiütközött az az ellentmondás, amelyet a szocialista ipar és a lényegében magántulajdonon alapuló mezőgazdaság rejtett magában. Ez utóbbi ugyanis nem tudta a gyorsan fejlődő ipar nyersanyagigényét kielégíteni, sőt az ipari munkásság és általában a városi lakosság ellátása is problémát okozott.

A gazdálkodás szövetkezeti formájának megteremtése és megszilárdítása azonban hosszan tartó folyamat volt, amelyet fellendülések és visszaesések jellemeztek.

A termelőszövetkezetek megerősítését államunk nagy összegű támogatással segítette. Megyénk az 1960–1963-ig tartó időszakban az ország mezőgazdasági beruházásaiból hét százalékkal részesedett; így a szövetkezetek igen gyorsan megszilárdultak.

A földterület – mint a legfőbb termelőerő – megyénkben is folyamatosan csökkent az ipartelepítések, öntözőrendszerek kiépítése stb. miatt. 1969-ben a mezőgazdasági terület 62 000 kh-dal volt kevesebb, mint 1938-ban. Termelőerejének növelésével és a termelés hatékonyságának fokozásával mégis lehetővé vált az előállított mezőgazdasági termékek mennyiségének emelése.

A föld termőképességének növelését szolgálta a talajjavítás nagymértékű kiterjesztése, a talajerő-utánpótlás szervezetté tétele és az öntözés. 1952 és 1968 között összesen 233 000 kh-on végeztek a termelő üzemek – nagy állami dotáció mellett – talajjavítást, öntözést pedig 1968-ban már 133 000 kh-on folytattak, szemben az 1952. évi 32 000 kh-dal. Az egy kh szántóterületre felhasznált műtrágya 1969-ben 214 kg volt, míg az 1955. évi csupán 24 kg.

Dinamikusan fejlődött a mezőgazdaság eszközállománya is. Az egy kh termőterületre jutó beruházások értéke 1956-tól 1969-ig csaknem ötszörösére nőtt. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek között azonban az eszközellátottság tekintetében még mindig nagy a különbség.

Az egyes munkafolyamatok gépesítésének színvonala még igen eltérő. Ezen a téren az állami gazdaságok előnye jelentős. Lényegében mindkét szektorban megoldottnak tekinthető a szántás, a műtrágyázás, a vetés, a gabonafélék és a pillangósok gépi betakarítása.

Az elmúlt 25 évben nemcsak a termelőerők fejlődtek rohamosan, hanem ezzel párhuzamosan a termelés is, amelynek szerkezete alapvetően módosult. Az állattenyésztés jelentősége fokozatosan nőtt, hiszen 1967-ben pl. már a mezőgazdaság bruttó termelésének 41 %-a származott ezen ágazatból. Annak ellenére, hogy az állattenyésztés fejlesztése nagy hangsúlyt kapott, mind az állami gazdaságokban, mind a termelőszövetkezetekben tartósan veszteséges volt ez a főágazat.

A növénytermesztés belterjesebbé vált a vizsgált időszakban. Az agrotechnika, a gépesítés fejlődése, az intenzív növényfajták bevezetése és ezek termőképességének

egyre jobb kihasználása, az öntözés, a műtrágyázás, a növénybetegségek és állati kártevők elleni hathatós védekezés megszervezése a termésátlagok ugrásszerű növekedését eredményezte.

A fontosabb növények termésátlagának alakulása (q/kh)

Növény	1931—1940	1951—1960	1961—1965	1966—1970	
	évek átlaga				az 1931—1940 %-ában
Búza	7,5	8,8	11,3	13,4*	172
Arpa	7,5	10,4	12,3	12,7*	169
Kukorica	9,9	12,2	15,7	18,3	185
Cukorrépa	112,1	109,6	152,4	203,4*	181
Napraforgó	5,0	6,1	6,1	6,4	128
Lucerna	23,2	17,5	14,5	24,2	104

* Az 1970-es adat előzetes

Míg a megye növénytermesztése országosan a legjobbak között van, addig az állattenyésztés eredményei az országos átlag körül mozognak, az állatsűrűség tekintetében pedig 1969-ben csak a 14. helyet foglalta el. A számosállatállomány az 1935. évinél kilenc százalékkal volt több és szerkezete is módosult. A lóállomány 1/5-ére csökkent, a szarvasmarha 43, a sertésállomány 35 %-kal nőtt, a juhállomány pedig csaknem háromszorosa a háború előttinek.

Az állatállomány növekedését az elmúlt időszakban rendszerint takarmányozási problémák akadályozták. Gyakran az állatállomány gyors növelésével nem tartott lépést a takarmánytermelés. Kedvezőtlen volt, hogy a nagyüzemek a pillangósok termesztését nem szorgalmazták kellőképpen, pedig az állattenyésztés hozamai elsősorban a fehérjedús takarmányozással növelhetők. Összefoglalva megállapítható, hogy az állatállomány gyarapítása csak az abraktakarmánytermelés további gyors ütemű növelésével lehetséges.

A takarmánytermő terület s az állatállomány alakulása Szolnok megyében

Év	A rét és legelő terület		Az összes takarmánytermő terület		Az állatállomány számosállatban	
	1000 kh	1935=100 %	1000 kh	1935=100 %	1000 db	1935=100 %
	1935	154	100	329	100	161
1955	140	91	303	92	179	111
1960	143	93	380	115	171	107
1966	112	73	352	107	177	110
1969	116	75	333	101	175	109
1970	117	76	283	86	180	112

1935 óta lényegében alig csökkent az egy számosállat eltartásához szükséges takarmánytermő terület nagysága (1935-ben 3,0 kh, 1970-ben 2,2 kh). A takarmányokkal való takarékosabb gazdálkodás tehát még nagy tartalékát képezi az állatállomány növelésének.

A mezőgazdaság eredményeit alapvetően a szocialista szektor határozza meg, azonban a bruttó termelésnek 1968-ban 1/3-a a háztáji és egyéni gazdaságokból származott. Így jelentős a szerepük a lakosság ellátásában.

A mezőgazdaság eredményességét az mutatja legjobban, hogy a népgazdaságot milyen tömegű és milyen minőségű áruval látja el. A szükségleten felüli rész ugyanis a belföldi piacra és exportra kerül.

A felszabadulás után évről évre emelkedett a megye mezőgazdaságának áru-termelése. A háború után bevezetett beszolgáltatási rendszer azonban – az alacsony felvásárlási árak miatt – nem segítette elő a termelést, így a kisparaszti gazdaságok elsősorban saját szükségletük kielégítésére termeltek. 1957-től megszűnt a kötelező beszolgáltatás rendszere, és a felvásárlási árak is fokozatosan emelkedtek. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után pedig lehetővé vált az árutermelés rohamos fokozása.

A közlekedés fejlődése

A háború alatt komoly károkat szenvedett a megye közlekedéshálózata és szállítóparkja. A károk felszámolása hamar megtörtént, azonban a közlekedés fejlesztése megtorpant, pedig már az 1960-as években súlyos áru- és személyszállítási gondok léptek fel. A közlekedési rendszer jelenleg is csak részben felel meg a technikai, fogalmi és gazdasági követelményeknek.

A megyében az országos vasúthálózatnak mintegy 6,5%-a, összesen 642 km hálózat fut keresztül. A vonalak összetétele kedvezőtlen, mert a mellékvonalak – amelyek aránya 35% – a szállítási feladatokban kis szerepet játszanak, s kihasználatlanok.

A nagyforgalmú vasútvonalak és vasúti csomópontok korszerűsítése a megyében is elkezdődött, amelynek keretében a dieselesítés, a Budapest–Záhony vasútvonal villamosítása és a szolnoki csomópont rekonstrukciója tartozik a fő feladatok közé. Különösen a szolnoki csomópont korszerűsítése indokolt, mert nagy személy- és áru-forgalmat bonyolít le.

A közúti forgalom, az egyes kislevegalmú és gazdaságtalanul üzemelő vasútvonalak megszüntetése miatt, egyre jelentősebb. Az 1960-as évektől kezdve határozott arányeltolódás ment végbe a vasúti és közúti forgalom között a közúti áru- és személyszállítás javára. Ugyanakkor a megyében a közutak építésében kevés előrehaladás történt. A közutak hossza az utóbbi években nem változott, csupán a pormentesítésben történt előrelépés. Ugyanakkor a közutak megterhelése egyre nagyobb, mert pl. csak 1960–1969 között a személygépkocsik száma hétszeresére, a motorkerékpároké 3,7 szeresére nőtt, és jelentősen emelkedett a teherautók száma is.

A közúti forgalom további kiszélesítése azonban csak úgy lehetséges, ha javulnak az útviszonyok, mert a jelenlegi minősége mellett a személy- és áruszállítások gondjainak fokozódásával lehet számolni.

A LAKOSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK FŐBB JELLEMZŐI

Szolnok megye gazdasági fejlődésével párhuzamosan jelentős változás ment végbe a lakosság életkörülményeiben is, de a lakosság infrastrukturális ellátottsága elmaradt a gazdasági növekedés mellett.

A foglalkoztatottság alakulása

A foglalkoztatottság szerkezete a felszabadulás óta alapvetően megváltozott és a tervek szerint tovább módosul. Növekszik az iparban, építőiparban és különösen a tercier ágakban foglalkoztatottak részaránya.

Az aktív keresők számának százalékos megoszlása népgazdasági ágak szerint (%)

Népgazdasági ág	1949	1960	1968	
	Szolnok megyében		országosan	
Ipar	10	17	27	33
Építőipar	3	7	5	7
Mezőgazdaság	71	51	43	31
Közlekedés	3	5	5	6
Kereskedelem	4	6	6	7
Nem termelő ágak	9	14	14	16
ÖSSZESEN:	100	100	100	100

A foglalkoztatottak számának növelésére lehetőséget ad részben a nem dolgozó nők munkábaállítása, részben a mezőgazdaság, ahol még mindig jelentős tartalékok vannak.

A keresők szerkezetének a módosulását továbbra is elősegíti az a tény, hogy a mezőgazdaságból munkaerő szabadul fel és még – ha kis mértékben is – forrása lehet az iparfejlesztésnek. Emellett az ipar belső tartalékai is jelentősek, ugyanis a kapun belül munkaerőfelesleget – a hatékonyság növelése érdekében – fel kell számolni. Továbbá új munkaerőforrást képez az ifjúság, mert jelenleg is nagylétszámú korosztály munkába állítását kell megoldani.

1949-től 1966-ig 11 %-kal növekedett a női keresők száma is. Az utóbbi évben a női munkaerőforrás 51 %-a volt aktív kereső, amely azonban jóval elmaradt az országos női foglalkoztatottsági szinttől (65 %).

A foglalkoztatottsági szint a megyében 1949-hez képest lényegesen javult, jóllehet kedvezőtlenebb az országosnál. A munkaképes korú népesség erőteljesebben csökkent, mint az aktív keresők száma és az oktatás széleskörű kiterjesztésével a munkaképes korú tanulók aránya megháromszorozódott. Ezek együttesen azt eredményezték, hogy fokozatosan romlott a kereső-eltartott arány, s még nagyobb lett a különbség az országoshoz viszonyítva.

A lakosság jövedelmi helyzetének alakulása

A társadalmi-gazdasági szerkezet fejlődése megváltoztatta a foglalkoztatási struktúrát, ezzel összefüggésben pedig a lakosság jövedelmi helyzetét. A felszabadulás után a lakosság fő csoportjainak jövedelme között nagymértékben csökkentek a különbségek.

Mindkét fő népességcsoport jövedelmi helyzete lényegesen javult, de eltérő mértékben és ütemben. E változások azt eredményezték, hogy a megyében a mezőgazdasági munkások egy főre jutó átlagos havi jövedelme meghaladja az országos átlagot, ugyanakkor a szellemi foglalkozásúaké megközelíti, a munkásoké és nyugdíjasoké pedig jóval alatta marad annak.

Az egy főre jutó átlagos havi jövedelem, foglalkozás csoportok szerint, 1967

Megnevezés	Szolnok megyében	Országosan	Szolnok megye az országos %-ában
Szellemi foglalkozásúak	1412	1443	98
Munkások	1006	1090	92
Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak	1178	1150	102
Nyugdíjasok és rendszeres kereset nélküliek	772	921	84

1967-ben Szolnok megye az egy főre jutó összes jövedelme alapján a megyék között a 15. helyet foglalta el. Ennek főbb okai a következők: a megyében kevesebb a képzett, magasán kvalifikált szellemi és fizikai munkaerő, hiányoznak a magas jövedelmet biztosító iparágak, a kereső-eltartott arány kedvezőtlen, magas a termelőszövetkezeti nyugdíjasok és járadékosok aránya, akiknek nyugdíja jóval alacsonyabb az átlagosnál.

A parasztság egy főre jutó jövedelme – mint említettük – meghaladja az országosát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a parasztság jövedelmi helyzete jobb a munkásokénál, ugyanis azok nagyobb arányú ingyenes juttatásban részesülnek.

Az 1960 és 1969 között a munkás-alkalmazottak reálbérendexe 18 %-kal nőtt. A nagyobb jövedelem nagyobb fogyasztást eredményezett, mely megmutatkozik a kereskedelmi forgalom emelkedésében. 1954-hez viszonyítva a bolti kiskereskedelmi, valamint a vendéglátói forgalom több, mint háromszorosára emelkedett.

A jövedelmek növekedése előidézte a fogyasztás szerkezetének megváltozását, a lakosság ugyanis egyre többet költ ruházkodásra, tartós fogyasztási cikkekre, művelődésre, ugyanakkor csökken az élelmiszerkiadások aránya. A változások ellenére a megyében még nem kielégítő a fogyasztás szerkezetének javulása, mert túl sokat költenek élelmiszerekre, de még nem megfelelő a lakosság ellátottsága tartós fogyasztási javakkal. Szükséges tehát a foglalkoztatottsági szint emelése, valamint az átlagkeresetek további növelése, amely a gazdasági szerkezet javításával, a szakképzettség növelésével és a gazdasági munka hatékonyságának javításával érhető el.

A lakosság infrastrukturális ellátottsága

A felszabadulás előtt közismerten alacsony színvonalon mozgott a lakosság szociális, kulturális, egészségügyi ellátása. A lakásürség igen magas és az épületek állapota, felszereltsége is meglehetősen rossz volt. Az egészségügyi ellátásra, az oktatásra és népművelésre sem fordítottak különösebb figyelmet. Társadalombiztosításról pedig ebben az időben alig beszélhettünk. Megoldatlan volt az orvosi ellátás, különösen a kisebb falvak küzdöttek orvoshiánnyal. A megye két kórháza korszerűtlen, hiányos felszereléssel és mindössze 458 ágygal működött. A népesség műveltségi színvonalát nagyban meghatározta a társadalmi berendezkedés. Igen magas volt az analfabéták száma. 1941-ben a megye tíz éven felüli lakosságából minden tizenkettedik írástudatlan volt.

A röviden vázolt II. világháború előtti állapot híven mutatja azt, hogy Szolnok megyében milyen sürgős tennivalók merültek fel mindjárt a felszabadulás után.

A lakosság infrastrukturális ellátottságának fontosabb adatai

Megnevezés	A felszabadulás előtti év		1960	1969	1969 a felszabadulás előtti év %-ában
	megnevezése	adata			
A lakásállomány, 1000 db	1939	113	132	142*	126
Az orvosok száma	1944	239	411	639	267
A napi szakorvosi órák száma	—	30	523	1013	34-szeres
A kórházi ágyak száma	1944	458	1783	2540	6-szoros
Az érettségizők száma	1938	350	1128	2026	6-szoros
A könyvtári kötetek száma, 1000 db	1938	15	414**	1084****	72-szeres
A rádió előfizetők, 1000 fő	1938	13	105***	110	8-szoros
Az általános iskolai tanterők száma	1944	937	2614	2806	299
osztályteremek száma	1938	1000	1441	1380	138
A középiskolai tanterők száma	1938	95	346	612	6-szoros
osztályteremek száma	1938	90	180	263	292

* Az 1970. évi népszámlálás előzetes adatai

** 1961. év végén

*** 1963. év végén

**** Szakszervezetivel együtt

Az infrastruktúra fejlesztése nem könnyű feladat, igen költséges, kiépítése viszont nemcsak a lakosság számára fontos, hanem a gazdasági élet hathatós fejlesztésének is elengedhetetlen feltétele és előmozdítója. A megyében az 1950-es évek elejére már sikerült felszámolni a háború okozta károk jelentős részét és ezután rohamos fejlődés indulhatott meg. A fejlesztéssel csökkent az elmaradottság az országoshoz viszonyítva és kedvező továbbá az is, hogy a falusi és a városi lakosság életkörülményeiben a korábban meglévő indokolatlanul nagy különbségek mérséklődtek.

Szolnok megyében a legtöbb problémát a lakáshiány okozta és okozza ma is. Ennek megszüntetése nem lehetséges rövid időn belül, mert komoly anyagi fedezetet és építőipari kapacitást igényel.

A lakásépítkezés nagy ütemben 1960 után indult meg. Az 1953 óta épült lakásoknak mintegy 73%-a ebben az időszakban került átadásra. A lakáshiány fokozatos felszámolására a megyében 1975-ig – a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében – 35 000 lakás felépítését tűzték ki célul, melyből 1969-ig 71% (25 000 db) megvalósult.

A nagymérvű lakásépítés meghozta eredményét a laksűrűség javulásában. A felszabadulás előtti 419-cel szemben 1970-ben 318 fő jutott 100 lakásra, amely az országoshoz (327) viszonyítva kedvező arányt jelent. A lakások felszereltsége is sokat javult. Legnagyobb fejlődés a villamosításnál tapasztalható, mert már a lakások több mint 3/4-e villamosenergia-fogyasztó, de számottevő a vízvezetékkel ellátott lakások arányának emelkedése is.

A meglévő lakásállomány – a szobák számát tekintve – nem megfelelő, mert magas (52%) az egyszobás lakások aránya. Nem mondható előnyösnek, hogy az utóbbi években épített lakásoknak is 24%-a egyszobás. Ezért feltétlenül célszerű lenne a két és több szobás lakások nagyobb arányú építése.

A lakosság egészségügyi ellátása napjainkban szervezett keretek között folyik, a települések nagy része rendelkezik körzeti orvossal. Lényeges fejlődés tapasztalható a szakorvosi ellátásban, valamint a kórházaknál és gondozóintézeteknél is.

Szolnok megyében 1969-ben 639 orvos volt, 128 %-kal több, mint 1952-ben. Ennek eredményeként 6-ról 14-re emelkedett a 10 000 lakosra jutó orvosok száma – de még így is kisebb az átlagosnál –, országosan ugyanis 21 orvos jut 10 000 lakosra. Az egyéb egészségügyi személyzet számánál is dinamikus fejlődés volt tapasztalható.

Az üzemi orvosi szolgálat is egyre nagyobb szerepet játszik a járóbeteg-ellátásban. A szakorvosi ellátásban szintén rohamos fejlődés indult meg a felszabadulás után.

A kórházakban ápolott betegek száma ugrásszerűen – 1952 és 1969 között több mint kétszeresére – növekedett. A kórházi ágyak száma azonban a megyében nem éri el a szükségeset. Várhatóan jelentős javulást hoz majd a tervezett új 1100 ágyas megyei kórház létesítése.

A művelődéspolitikában is gyökeres átalakulás ment végbe a felszabadulás óta. Az oktatás minden szintjén lényeges reformok születtek.

Erőteljes fejlődés tapasztalható az óvodáknál, ugyanis 1952 óta több mint kétszeresére nőtt az óvodai férőhelyek száma és ezzel együtt – habár kisebb mértékben – emelkedett az óvodás gyermekek száma is. Jelentős fejlesztés eredményeként javulás mutatkozott ugyan az óvodák zsúfoltsága tekintetében, de még 1969-ben is 104 gyermek jutott 100 férőhelyre.

Az alsó- és középszintű iskolai oktatás színvonala lényegesen javult a felszabadulás után, amit a korszerű – bár sokat változó – tananyag és a jól képzett tanerők mellett az iskolák modernebb felszereltsége is elősegített.

Legnagyobb változás a középiskolai oktatás terén figyelhető meg, a megye középiskoláiban tanulók száma megkétszereződött az 1952 és 1969 közötti években.

A dolgozók esti és levelező tagozata pedig lehetőséget nyújt a felnőtt lakosság iskolai végzettségének emelésére.

Szolnok megye rosszul ellátott felsőfokú intézményekkel, a három főiskolán évenként 600–700-an tanulnak.

A szakmunkásképzés területén szép eredményeket tud felmutatni a megye. Az utóbbi kilenc évben pl. megközelítően 15 000-en szereztek szakmát.

Az általános iskola kötelezővé tétele és a középiskolai, valamint a felsőfokú oktatás fejlesztése következtében javult a megye népességének iskolai végzettsége. 1949-ben a hét évesnél idősebb népességnek a kilenc százaléka nem járt iskolába, amely 1963-ig négy százalékra csökkent. Az érettségi bizonyítványt, de főként a felsőoktatási intézményben oklevelet szerettek száma még mindig alacsony más megyékhez viszonyítva és ezért az iskolai végzettség szempontjából Szolnok megye még az utolsók között van.

Nagyon fontos az iskolán kívüli népművelés, amelyeknek mai rendszere lényegében az 1950-es években alakult ki. Összehasonlíthatatlanul jobb a települések könyvtárral, művelődési otthonnal és mozival való ellátottsága, mint a felszabadulás előtt. A megyében szinte minden községben van könyvtár, művelődési otthon és mozi. A községek lakosainak művelődési lehetőségei is egyre sokrétűbbek. A könyv, a mozi, a rádió, a televízió, az újság stb. adta lehetőségeket a lakosság nagy hányada igényli, illetve igénybe is veszi.

A népművelési munka további javításához a megfelelő tárgyi és személyi feltételek biztosítása mellett feltétlenül szükséges a különböző területek közötti koordináció is.

Összefoglalva megállapítható, hogy a felszabadulás óta eltelt 25 év alatt Szolnok megye gazdasági és társadalmi arculata alapvető változásokon ment keresztül. A kifejezetten agrár jellegű megye jelenleg már számottevő ipari bázissal rendelkezik. A gazdasági fejlődéssel egyidőben gyökeresen megváltozott a lakosság életkörülménye és kulturális színvonala is.

A mélyreható változások ellenére azonban mind a gazdasági élet, mind az infrastruktúrális ellátottság területén még nagyon sok hiányosság tapasztalható, amelyeknek és megoldása a következő évek feladata.

Dr. Lits Józsefné

SZOLNOK MEGYE TANYARENDSZERÉNEK VÁLTOZÁSAI

I.

A megye tanyarendszerének jellege és helyzete a többi tanyás megyék között

Szolnok megye településhálózatára az alföldi óriásfalvas és az ezzel együttjáró tanyai települési táj a jellemző. A megye nagyhatárú településeinek külterületein a tanyás települési rendszer a XVIII. század második felétől a gazdálkodási mód megváltoztatásának eredményeként kezdett kialakulni.

A megye északkeleti részén elterülő nagyhatárú kun-városok és a szomszédságukban kialakult óriásfalvak külterületén a szórt települési forma a jellemző. A *szórt tanyák* igen lazán, egymástól, valamint a közlekedő utaktól kisebb-nagyobb távolságokban, geometriai rendszer nélkül helyezkednek el.

A megye északnyugati, vagyis a jázsági és a déli tiszazugi területeinek jelentős részén, ahol a szőlő- és gyümölcsstermesztés az uralkodó mezőgazdasági termelési forma, a tanyák a dűlőutak mentén *sortanyák* formájában csoportokat alkotva épültek.

A magyar tanyák helyzete és a tanyai lakosság életkörülményei iránt a felszabadulás előtt már 1930-tól fokozott érdeklődés nyilvánult meg, amiben jelentős szerepe volt annak is, hogy az addiginál sokkal részletesebb statisztikai adatszolgáltatás a probléma mélyebb tanulmányozását tette lehetővé. Ebben az időben több tanulmány és irodalmi mű jelent meg a magyar tanya, a pusztai nagybirtok keretei között vergődő cselédség világáról.

Lényegi változást a felszabadulás után megvalósított földreform sem hozott. A földbirtokrendszer ugyanis csupán a földtulajdon arányosabb elosztását teremtette meg, de a földtulajdon magánbirtokosi jellegét az előzőeknél is szélesebb társadalmi rétegekre terjesztette ki, s így egy hatalmas – eddig soha nem látott – tanyai építkezés lehetőségeit nyitotta meg. A földreform után mintegy 75 ezer tanya épült az országban.

Az egyenletesebb birtokmegoszlásnak megfelelően uralkodóvá váltak a kiscgazdanyák és mind nagyobb számban jöttek létre az állandó letelepedési szórványok.

Ezt a fejlődési folyamatot a mezőgazdaság szocialista átszervezése új mederbe terelte, s az előbbivel homlokegyenest ellentétes fejlődést emelt törvényerőre. Röviden azt mondhatjuk, hogy megszűnt a tanyák létének társadalmi, gazdasági alapja – legalább is legfontosabb vonatkozásaiban –, s így megindult a tanyavilág felszámolódási folyamata.

Az 1970. évi népszámlálás előzetes adatai alapján kitűnik, hogy a külterületen lakók száma az utóbbi 20 évben az ország valamennyi megyéjében jelentős mértékben csökkent.

A tanyás megyék külterületi népességváltozásai

Sorsz.	Megnevezés	A külterületi népesség az össz. népesség %-ában		
		1949	1960	1970
		é v e k b e n		
1.	Bács-Kiskun	42,0	36,0	28,7
2.	Békés	32,0	24,5	15,7
3.	Csongrád	43,5	36,0	27,6
4.	Hajdú-Bihar	20,5	15,3	10,6
5.	Pest	19,0	12,0	9,8
6.	Szabolcs	19,0	14,2	11,1
7.	Szolnok	30,0	19,7	12,3

Az előző táblázatban kimutatott %-os értékek mellett az ország külterületi népessége 1949-ben 13,3 %, 1960-ban 12,1 %, 1970-ben 8,3 %.

Jelenleg hazánk népességének tehát nem egészen 9 %-a él külterületen. Ez a létszám több, mint 14 000 lakott hely közt oszlik meg. A külterületen lakók egynegyede a városokhoz, háromnegyede a községekhez tartozó körzetekben él. Számarányuk Bács-Kiskun megyében a legmagasabb, ahol 28,7 %, Csongrádban 27,6 %, Békés megyében 15,7 %. Szolnok megye a negyedik helyen szerepel 12,3 %-kal.

II.

A megye településhálózati és tanyai helyzete

A megye területe 968 152 kh (557 099 ha), az ország területének 6,0 %-a. Népessége 1960-ban 426 150 fő, az ország népességének 4,6 %-a. Népsűrűsége 83 fő/km² volt, ami az 1970. évi népszámlálás előzetes adatai szerint 80,7 fő/km²-re csökkent. Az országos népsűrűség 107,2 fő/km², tehát a megye az ország ritkábban lakott területei közé tartozik.

Szolnok megye településhálózata a természet és gazdaságföldrajzi adottságok folytán alakult ki, melynek jellegzetes vonása az alföldi közép- és nagyfalvas települési mód.

A megyében jelenleg 76 település (önálló tanácsú közigazgatási egység) található, amelyből 7 városi, a többi pedig községi kategóriába tartozik.

Szolnok megyeszékhely területszervező hatása, központi szerepköre egyértelmű, mivel vonása – kedvező földrajzi, közlekedési stb. helyzete folytán – már a századforduló előtt kialakult és jelenleg a megyén túli területekre is kiterjed.

A megye területének keleti részén fekvő 4 nagykun város (Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Mezőtúr) és a szomszédságukban nagy ütemben fejlődő Törökszentmiklós város csaknem összefüggő városi települések rendszerét alkotják. A városhálózat 7. eleme Jászberény, a megye északnyugati területének szervező központja. A megye északkeleti területének székhelye Tiszafüred, a délen elterülő, Tiszazugot irányító Kunszentmárton, a közép- és nagyfalvas települések között jelenleg nagyközségi jogállásban, a környező tájak szervező központjaivá váltak.

A megye városai közül:

Szolnok az ország többi városainak fejlődési ütemét meghaladva, az elmúlt évtizedekben egyenletesen és nagymértékben fejlődött. Ugyanakkor az Alföld 27 városa közül 19-re csökkenő, illetve stagnáló állapot volt a jellemző.

A Budapesthez közelebb eső városgyűrűben Szolnok és Székesfehérvár ipari és ellátási funkciók szempontjából való fejlődése, valamint a lakosság számának jelentős növekedése emelkedik ki. E két város szerepe a Budapesthez közel fekvő városgyűrűben ellenpólus jellegűvé kezd válni, ami a településhálózat arányai szempontjából teljes mértékben indokolt. A határmenti ellenpólusok növekedése meghaladja a főváros növekedési ütemének kétszeresét. Szolnok és Székesfehérvár növekedési üteme ezeknél is kétszeresen nagyobb.

Jászberény a megye második legnagyobb települése, mely nagyságrendet a népességszámán és a regionális szerepkörén túlmenően az utóbbi két évtizedben létrejött, ma már népgazdasági szempontból is jelentős ipari, termelési volumene jelenti.

Karcag népességszáma a korábbi (kb. évi 300 fő) csökkenéstől eltérően stagnáló állapotba ment át. A folyamatban levő ipari fejlesztések folytán a város népességszámának lassú emelkedése várható.

Törökszentmiklós a megye legfiatalabb városa, népességszámának csökkenése 1966. évtől megszűnt és lassú emelkedése indult meg, mely tendenciaváltozást ipar-telepítés és a helyi ipari telepek korszerűsítése előzte meg.

Mezőtúr népességszáma jelenleg is csökkenő tendenciájú, melyet a folyamatban levő ipar-telepítések és fejlesztések minden valószínűség szerint megállítanak.

Kisújszállás és *Túrkeve* az utóbbi években ugyancsak ipari fejlesztés hatására megtartotta, sőt – bár jelentéktelen mértékben – növelte népességszámát.

A megye 7 városában az 1965. évi 445 500 főt kitevő népességszámból 182 160 személy lakott, így a városi népesség 40,8 %-ot tett ki. Ez a szám 1970. január 1-i népszámlálási adatok alapján a megye 449 800-as népességszámából 186 600 fő, ami 41,5 százalék.

Napjainkban tapasztalható városiasodó folyamatot 1949-től kezdődően néhány éven át egy ellenkező tendencia előzte meg. Ebben az időszakban elsősorban a nagyhatárú mezőgazdasági jellegű városok és községek területén több új község kijelölése, illetve létrehozása történt meg. Ezek az intézkedések akkor szükségszerűen jelentkeztek abból az alapvető tényezéből, hogy a felszabadulás utáni földosztás során földhöz jutott paraszti családok helyben történő letelepedését biztosítsák.

Az önálló községi települések létrehozásán túl
1949-től a Tanyai Tanács,
1954-ben a VKGM,
1955-től pedig a Megyei Tanács V. B.

foglalkozott oly módon, hogy a lakás céljára történő építkezéseket a fejlesztésre kijelölt községi belterületekre és a külterületi lakott helyekre korlátozta.

Az önálló községek közül Örményes, Kétpó, Mezőhék, Kungyalu nem fejlődtek ki a várakozásnak megfelelően. A megvalósult közintézmények mellett 25–50 lakóház épült.

A kijelölt külterületi települések jó része, mint például Mezőtúr határában Hangács és Pusztabánréve, Törökszentmiklóson Tamáspuszta, Kunhegyesen Kolbász és még sorolhatnánk tovább, a fejlődésnek erre a fokára sem jutottak el.

Ennek oka részben az, hogy a tanyás települési mód átalakulása egyelőre vontatottan követi a termelési viszonyok megváltozását, részben pedig, hogy a városok vonzó ereje sokkal nagyobb a tanyai lakosságra, mint a kisebb községekre, vagy a kijelölt és igen lassú fejlődésű külterületi lakott helyekre.

1955 óta igen sok vizsgálat, tanulmány és tudományos értékelés készült, elsősorban az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, de más főhatóságok szervei részéről is a tanyán végbemenő folyamat megismerésére. Ez a kutató munka az utóbbi 4 évben fokozódott és ma már elmondhatjuk, hogy a jelenségeket és tendenciákat ismerjük.

Jelenleg a megye 449 827 fő összes népességszámából mintegy 55 342 fő lakik külterületen, melynek járási és városi bontását 1949., 1960. és 1970. évekre vonatkozó adatokkal a táblázat mutatja.

Szolnok megye bel- és külterületi népességszámának változásai

Járás, város		L a k o s o k s z á m a					
		1949. I. 1-én		1960. I. 1-én		1970. I. 1-én	
		Összesen	Ebből külterületi	Összesen	Ebből külterületi	Összesen	Ebből külterületi
Jászberényi	járás	76 626	25 846	73 554	17 751	66 797	9 531
Kunszentmártoni	„	44 332	16 210	41 894	12 626	38 266	8 918
Szolnoki	„	67 998	22 296	72 783	12 396	71 783	7 107
Tiszafüredi	„	47 724	7 866	47 472	5 313	42 709	3 505
Törökszentmiklósi	„	44 426	13 059	27 945	10 617	43 675	6 350
JÁRÁSOK ÖSSZESEN:		281 106	85 277	283 648	58 703	263 170	35 411
Jászberény	város	27 526	8 875	30 322	7 927	29 785	5 789
Karcag	„	25 100	6 805	26 035	5 291	24 631	2 345
Kisújszállás	„	13 925	3 274	13 756	2 482	13 391	1 589
Mezőtúr	„	26 906	11 037	23 611	5 279	21 788	3 900
Szolnok	„	36 935	8 349	48 639	2 698	61 418	1 755
Törökszentmiklós	„	25 006	9 414	23 625	5 627	24 229	3 241
Túrkeve	„	13 301	3 316	12 493	2 155	11 415	1 312
VÁROSOK ÖSSZESEN:		168 699	51 070	178 501	31 459	186 657	19 931
MEGYE ÖSSZESEN:		449 805	136 347	462 150	90 162	449 827	55 342

A külterületi népességszám:	22 0/0-a	0-14 éves
	37 0/0-a	15-39 éves
	23 0/0-a	40-59 éves
	18 0/0-a	60 év felett

Ha a fenti számokon túl figyelembe vesszük, hogy a tanyai népességszám csökkenése elsősorban a fiatalok elvándorlásából adódik, azt tudjuk megállapítani, hogy a tanyai lakosságból elsősorban azok a fiatalok vándorolnak el, akiknek szülei a tanyán laknak. Az ottmaradt szülők évszámával pedig a tanyai lakosság elöregedése felé tartunk. A mai előjelek szerint arra következtethetünk, hogy 10 év múlva igen erősen meggyorsul a tanyák felszámolása, mivel a jelenleg ott élő generációnak egy része kihal.

A tanyai népességszám-változás a megye településhálózat fejlődését eddig jelentős mértékben befolyásolta. A megye tanyai népességszám alakulását a felszabadulástól napjainkig alapvetően két ellentétes tényező befolyásolta.

Az egyik a földreform, aminek következtében a tanyák száma erőteljesen növekedett.

A másik a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel párhuzamosan a megye iparosodásának intenzív fejlődése, melyek a tanyarendszer felszámolására, illetve a nagyobb települések belterületeinek dinamikus fejlődésére gyorsító hatással voltak.

A legutóbbi néhány évben a mezőgazdasági nagyüzemek anyagi megzilárdulása, a gazdálkodás belterjes irányú fejlődése és a háztáji gazdálkodás felkarolása, segítése a korábban megindult elvándorlási folyamatot lassította.

A megye területén jelenleg mintegy 15 ezer tanya van és az ott élő népesség száma 50 ezer főre tehető. Az elmúlt két évtized alatt a megye összes népességszáma, ezen belül pedig a külterületen élő népességszám a következőképpen alakult:

A megye összes népességszáma:	1949-ben	449 805 fő
	1960-ban	462 150 fő
	1970-ben	449 827 fő

Ebből külterületi lakos:	1949-ben	136 347 fő
	1960-ban	90 162 fő
	1970-ben	55 342 fő
Szolnok megye lakosságának	1949-ben	30,6 %-a
	1960-ban	19,5 %-a
	1970-ben	12,4 %-a

élt külterületen.

Az 1949. és 1960. év között 11 %-kal, 1960. és 1970. év között 7,1 %-kal csökkent Szolnok megye külterületi népessége.

A fentebb említett tanyai népességszám-változások mellett meg kell említeni, hogy amíg napjainkig az elvándorlási folyamat volt a jellemző Szolnok megye területére, addig a Jászságban Jászszentandrás külterületén, a Tiszazugban pedig Tiszakürt határában – mindkét helyen igen jó szőlő- és gyümölcsstermelő területen – olyan tanya-sűrűsödések jöttek létre, melyek gyors felszámolása szinte lehetetlen. Erre nem is törekedhetünk, hanem létezésüket reálisan figyelembevéve, számolnunk kell az ott élő népesség szociális, kulturális és művelődéspolitikai igényeivel és ezek kielégítését lehetőségeinkhez mérten biztosítani kell.

Ugyanakkor világosan kell látni, hogy ezeknek a tanyáknak a hosszútávú fennmaradása komoly akadályozója lehet a nagyüzemi gyümölcs- és szőlőtermelő gazdaságok optimális és célszerű nagyságrendben történő kialakításának.

Az 1960. évi külterületi lakosok száma 1970-ig

a szolnoki járás területén	57 %-ra
a kunszentmártoni „	70 %-ra
Karcag város területén	44 %-ra
Jászberény város „	73 %-ra

csökkent.

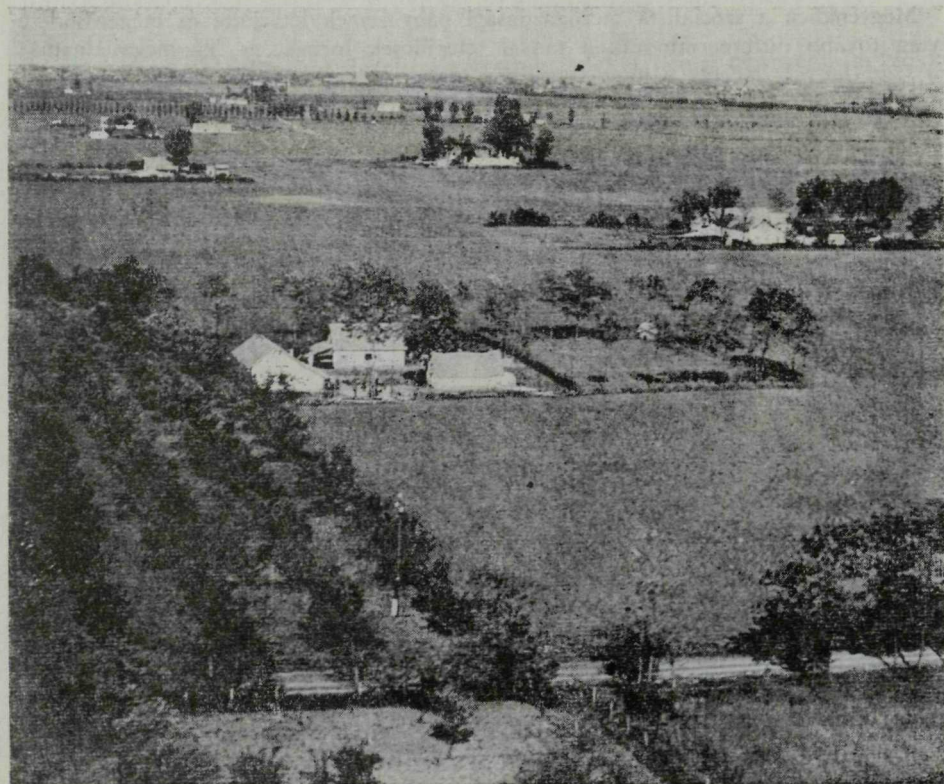
Megyénkben a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrejötte és megerősödése folytán tovább differenciálódtak a tanyai települések formái, és így megtalálhatók: 1. a *szórt tanyák*, melyek a múlt században kialakult tanyatípusok még meglévő maradványai;

Sortanyák Pusztaszakállás területén

Mezőgazdasági nagyüzemi lakótelep (Surjánj Áll. Gazd.)

Szórt tanyák

2. *a sortanya tömörülések*, melyek a korábban említett szőlő- és gyümölcsstermelő vidékeinken alakultak ki;
  3. *a bokortanyák*, Szolnok megye területén alig találhatók egy-két helyen;
  4. *zárt rendszerű külterületi lakott helyek*, ahol a lakóházak több utcás települést alkotnak oly módon, hogy a lakóházakhoz nem az egész gazdaság, hanem csupán az állattartási igényeket kielégítő terület csatlakozik;
  5. *mezőgazdasági nagyüzemi lakótelepek*, melyek kommunális, kulturális és szociális ellátottságuknál fogva a legfejlettebb tanyai települési formát jelentik. E lakótelepek épületei szinte kivétel nélkül az utóbbi két évtizedben épültek. Közlekedési és közművesítési igényeiket az üzemi igényekkel együtt lehet kielégíteni és biztosítani. A meglévő kedvező adottságaik ellenére sem jelentős az ilyen lakótelepen élők száma, de nem is kívánatos azon túlmenően, hogy az ott lévő mezőgazdasági nagyüzem készenléti lakásait biztosítsák.
- A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a tanyarendszer ma már nem korszerű települési forma.

Miután a külterületen jelentős számú lakosság él szétszórta, vagy csoportosan, azok életkörülményeit figyelembevéve, szükséges a tanyakérdés vizsgálata és rendezése.

III.

A tanyai népesség helyzetének főbb jellemzői

A külterületi lakosság helyzetének vizsgálata, életkörülménye alakulásának figyelemmel kísérése lehetőséget ad az állami, társadalmi szervek számára a tanyai lakosság helyzetének javítására.

A helyzet elemzésénél, a feladat meghatározásánál figyelembe kell venni azt, hogy a külterületi lakosság egy része olyan külterületi lakott helyen él, ahol az életkörülmények jobbak, mint a szórt tanyai településeken. Szolnok megye területén 21 további fennmaradásra kijelölt külterületi lakott hely van. Ezenkívül 65-70 azoknak a kis telepeknek a száma, ahol 100 főnél többen laknak. Ennek kihangsúlyozása azért is lényeges, mert ezeken a helyeken, ahol a tanyai lakosság kb. egyötöde él, kedvezőbb körülményeket lehet teremteni a jelenleg fennálló kulturális, egészségügyi, kereskedelmi és kommunális ellátás terén.

A külterületi lakosság helyzetének főbb jellemzői:

1. Kulturális ellátás és művelődésügy terén jelentős lépés volt, hogy kiépült a tanyai kollégiumok rendszere és ezzel biztosítva van az általános iskolák felsőtagozatos tanulóinak részére az, hogy tanulmányaikat nem az összevont rendszerű tanyai iskolákban, hanem a legközelebb eső városi, vagy városias településen szakrendszerű oktatási formában végezhetik. Ma már több mint ezer a diákokonban elhelyezett tanyai gyerekek száma. Jelenleg a művelődésügyi ágazat erőfeszítései arra irányulnak, hogy ezen kollégiumi rendszert oly mértékben bővítsék, hogy minden tanyai gyermek számára biztosítsa az elhelyezést, amelyhez még legalább 1200 fő kollégiumi elhelyezésről kell gondoskodni.

A tanyai iskolák megszüntetésének, a tanyai lakosság művelődési lehetősége szempontjából hátrányos következményei is vannak. A tanyai iskolák nemcsak a gyermekek oktatásának voltak otthonai, hanem itt éltek társadalmi életet a tanyai lakosok is. A tanyai tanító legalább olyan mértékben volt népművelő, mint oktató. Amikor a tanyai iskolában megszűnik a tanítás, a tanító elköltözik, az épületek funkciója is megváltozik. Az épületek nagyrészt termelészövetkezetek veszik meg, egy része lebontásra kerül, a megmaradó épületek hasznosítása pedig sok esetben nem kulturális célt szolgál.

Jelenleg a megye területén 129 tanyai központban van biztosítva művelődési, kulturális lehetőség a tanyai lakosok számára. Ezeknek egy része a tanyai iskolákban van, és így a tanyavilág 55-60 %-át fogják át.

A művelődési célokat szolgáló helyiségek berendezése, felszereltsége rendkívül vegyes képet mutat. A villannyal rendelkező 117 tanyai művelődési otthon jellegű intézménynek háromnegyede rendelkezik televízióval, rádióval, 8-10 %-a magnetofonnal, lemezjátszóval. Nagyobb társasjáték csak kevés helyen található. A villany nélküli művelődési otthonokban csak a filmvetítésekhez van áramfejlesztő biztosítva. A kulturális ellátás javítását segíti a művelődési autók rendszere, amelyből jelenleg 8 db van a megye területén. Ezek az ismeretterjesztő előadások, a filmvetítések és könyvkölcsönzések lebonyolításában tudnak segítséget nyújtani. A tanyavilágban 42 állomáshelyük van, melyeknek a száma nyári hónapokban 5-6 állomáshelyel bővül.

A tanyai lakosság ellátásában legnagyobb szerepe a könyvnek van, 76 könyvkölcsönző van a tanyákon, ahol évi 150-160 ezer könyvet kölcsönöznek ki, 6-7 ezer olvasó között. A művelődési autók könyveit 1000-1200 tanyai lakos olvassa, évi 15-20 ezer kötetet kölcsönözve.

A politikai tájékoztatás eszköze tanyákon is a televízió, a rádió és a sajtó. Felméréseink szerint a villannyal rendelkező tanyai családok 20-25 %-ának van televíziója. A tanyai családok mintegy kétharmada hallgat rádiót, illetve olvas újságot.

A könyv és a tömegkommunikációs eszközök után a film nyújtja a legnagyobb lehetőséget a művelődésre. A megye tanyai területein 17 filmszínházat működtet a moziüzemi vállalat, 33 helyen pedig a művelődési autók vetítenek filmet, havonta egy alkalommal. A látogatottság 30-40 fő között változik.

2. Egészségügyi ellátás terén a tanyán élő lakosság megfelelő szakmai szintű ellátásban részesül, mivel minden tanya tartozik valamelyik orvosi körzethez, szakrendelőhöz, kórházhoz. A nehézséget csak a hozzáférhetőségben találjuk, hiszen a tanyai családok több mint egyharmada 3-5 km-re, közel egyharmada pedig 10 km-nél is nagyobb távolságra lakik a körzeti rendelőtől. A nagy távolságok következtében a tanyai betegek általában csak súlyosabb esetben, legtöbbször későn keresik fel az orvost. Emiatt később jutnak el szakrendelőbe, kórházba is. Különösen nehéz a helyzet az őszi-téli időszakban, amikor az útviszonyok igen rosszak és a tanyák szinte megközelíthetetlenek. Igaz, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok általában segítenek, járműveket biztosítanak az orvosok, illetve a betegek szállításához.

Az egészségügyi ellátás a gazdasági központba, a majorhelyekre történő koncentrációja az útviszonyok változása folytán hozzáférhetőség szempontjából is javul. A megye egyre több gazdasága köt szerződéses munkaviszonyt körzeti orvosokkal, így a hét meghatározott napjain az orvos a gazdaság központjában, illetve majorjában rendel.

3. Kereskedelmi ellátását illetően 68 kiskereskedelmi egység van hivatva a külterületi lakosság kielégítésére. Ezek döntően az alapvető élelmiszerellátás és a legszükségesebb háztartási cikkekben jelentkező igényeket elégítik ki. A külterületi boltok forgalma egy lakosra számítva a megye egy lakosára eső évi élelmiszerfogyalmának egyharmad részét teszi ki. A viszonylag alacsony forgalom részben abból adódik, hogy az itt élő lakosság jelentős része a tanyai boltoktól is távol lakik és inkább a legközelebb levő települést keresi fel és ott szerzi be a mindennapos élelmiszer-szükségletét is. Másrészt a tanyán jelentős még a saját termelésből történő fogyasztás is.

A kereskedelmi ellátásban a tanyai lakosok nem nagy javulásra számíthatnak. A csekély forgalom miatt az üzemeltetők nem nagy gondot fordítanak az áruellátásra. Így az áruellátás rendszertelen, a nagyarányú kiépítetlen utak miatt az időjárás függvénye. Ugyanakkor a boltoknak nincs megfelelő raktározási lehetőségük sem.

4. Kommunális ellátás terén: a tanyavilág közlekedési helyzetére a kiépítetlen földút-hálózat a jellemző. Az összes külterületi utak mindössze 1,5 %-a van kiépítve. Bár az utóbbi időkben jelentős mennyiségű, közel 200 km bekötőút épült megyénkben, és ezek sok közbeeső tanyát is érintettek, a tanyavilág nagy részének kedvezőtlen időjárás esetén a gyors megközelítése ennek ellenére megoldatlan. A közlekedési helyzeten enyhített az is, hogy ma már az önálló tanácsú településeket összekötő valamennyi kiépített közúton autóbuszjáratok közlekednek. Sajnos a tanyák többsége kiépítetlen utak mentén, vagy közelében van, s ennek következtében lakói az autóbuszforgalmon is kívül rekednek.

Reprezentatív felmérésünk alapján a következő táblázaton mutatom be a tanyai családok lakóhelyei és az ellátásukat szolgáló néhány intézmény közötti távolságokat:

Megnevezés	0-1	1-3	3-5	5-10	10 km felett
	a lakosság százaléka				
Ait. iskola	38,5	44,9	11,8	4,7	0,1
Bolt	36,6	39,7	14,9	7,6	1,2
Vasút v. autóbusz áll.	45,5	34,7	13,9	5,7	0,6
Körzeti orvos	5,8	12,2	13,1	39,4	29,5
Tanácsháza	6,2	15,0	12,8	44,9	21,1
Kövesút	57,7	30,1	9,8	2,2	0,2

A fenti kimutatás általában az iskolától és a bolttól való távolság tekintetében jó képet mutat, de figyelemre méltó, hogy orvostól 5-10 km távolságra él a lakosság 39,4 %-a és 10 km-nél messzebb a 29,5 %-a. Közigazgatási egységtől is 5-10 km-re fekszik a tanyák 44,9 %-a és 10 km-nél távolabb 21,1 %-a.

Ha a külterületi lakosság közlekedési eszköz-ellátottságát vizsgáljuk, viszonylag elég jó képet kapunk. A gépkocsiellátottság ugyan jelentéktelen, de motorkerékpár van minden ötödik családnál. A legelterjedtebb közlekedési eszköz a kerékpár, mert családonként 1,36 kerékpár van megfigyeléseink szerint.

A tanyai lakosság jó ivóvízzel és villannyal történő ellátása egyáltalán nem kiélezítő, lényegesen rosszabbak, mint akár a legkisebb falvakban lakók ellátása. Víz-ellátás terén a tanyáknak csaknem 100 %-a rendelkezik ásott, vagy fúrott kúttal, ezek minősége azonban az ásott kutak esetében döntő többségben kifogásolható, különösen az utóbbi években jelentkező igen magas talajvízjárások szennyező hatása folytán.

Vizsgálataink szerint a tanyai családok ellátása:

villannyal	17,2 %-ban
fúrott kutakkal	6,7 %-ban
ásott kúttal	87,3 %-ban biztosított.

A tanyai épületek száma a tanyai népességszám csökkenésével párhuzamosan csökken. Ez a csökkenés Szolnok megyére különösen, és országosan kiemelkedően jellemző. A megye külterületi lakások számának változását 1949 és 1970 között a 2. sz. táblázat mutatja.

Szolnok megye bel- és külterületi lakásszám-változásai

Járás, város	Lakosok száma						
	I. 1-én		1960. I. 1-én		1970. I. 1-én		
	Ebből külterületi	Összesen	Ebből külterületi	Összesen	Ebből külterületi	Összesen	
Jászberényi	járás	19 924	6 472	21 568	5 139	22 578	3 798
Kunszentmártoni	„	12 377	4 652	13 108	3 943	13 189	2 595
Szolnoki	„	16 086	5 265	20 016	2 812	22 218	1 261
Tiszafüredi	„	11 270	2 082	12 742	1 213	12 927	342
Törökszentmiklósi	„	10 429	3 165	12 791	2 394	12 926	1 311
JÁRÁSOK ÖSSZESEN:		70 086	21 636	80 225	15 501	83 838	9 307
Jászberény	város	7 570	2 211	8 162	2 152	9 354	1 700
Karcag	„	7 365	2 429	7 191	1 637	7 374	624
Kisújszállás	„	3 919	914	3 941	644	4 069	387
Mezőtúr	„	7 636	2 905	6 622	1 365	6 879	1 123
Szolnok	„	10 099	2 042	13 531	1 204	18 940	368
Törökszentmiklós	„	6 616	2 400	6 648	1 534	7 554	1 000
Túrkeve	„	3 974	942	3 747	600	3 649	367
VÁROSOK ÖSSZESEN:		47 179	13 843	49 842	9 216	57 819	5 569
M E G Y E ÖSSZESEN:		117 265	35 479	130 067	24 717	141 657	14 876

* Előzetes adatok az 1970-es népszámlásából

A külterületi lakásállomány változásának vizsgálatához 1970. évi népszámlálási végleges adat még nem áll rendelkezésre, így ezeket becslés alapján állítottam be.

Megyénk területén a tanyai lakások igen alacsony színvonalat képviselnek, úgy az alapterület, mint a falazati anyagok vonatkozásában.

A tanyai épületek falazata Szolnok megyében	95 %-ban
Csongrád megyében	90 %-ban
Békés megyében	70 %-ban

vályogból készült. Téglapépület a három megyében együtt mindössze 3 %. Kő és téglafallal csak alig néhány tanya található.

A tetőfedő anyagok vonatkozásában már nagyobbak a megyék közötti eltérések. A Tiszához közelebb fekvő Szolnok és Csongrád megyében sokkal több a nádfedés.

A tanyai lakóházak fal-, valamint tetőfedőanyag szerinti %-os megoszlását a következőkben mutatom be.

A tanyai lakóházak %-os megoszlása falanyag szerint

Megye megnevezése	Tégla	Vályog	Tégla és vályog	Kő és vályog	Kő és tégla	Össze- sen
Békés megyében	4,4	72,3	22,2	0,9	0,2	100,0
Csongrád „	1,9	94,8	3,3	—	—	100,0
Szolnok „	3,2	90,4	6,4	—	—	100,0
Együtt a 3 megyében	3,2	85,7	10,7	0,3	0,1	100,0

A tanyai lakóházak %-os megoszlása tetőfedőanyag szerint

Megye megnevezése	Cserép	Nád	Pala	Zsup- szalma	Cserép és nád	Zsin- dely	Össze- sen
	tetőfedőanyagú tanyai házak az össz. %						
Békés megyében	96,0	2,9	0,2	—	0,9	—	100,0
Csongrád „	85,2	13,2	0,8	0,8	—	—	100,0
Szolnok „	73,8	22,8	2,8	0,3	—	0,3	100,0
Együtt a 3 megyében	85,5	12,5	1,2	0,4	0,3	0,1	100,0

A tanyán élő népesség elköltözési szándékát vizsgálva, az előbbi felmérésekkel együtt ugyancsak reprezentatív felméréssel vizsgáltuk, hogy Békés, Csongrád és Szolnok megyék tanyás épületeiről elvándorlók hol kívánnak letelepedni.

Békés és Csongrád megyében a családoknak egyformán 60-61%-a valamelyik községben, 39-39%-a pedig városba kíván költözni. Szolnok megyében a tendencia eltér ettől, itt 60% kíván városba áttelepülni és csak a 40% községbe. Ebben a tényben, hogy a beköltözőknek jelentős hányada a városok felé gravitál, ott akar építkezni, megnyilvánul a paraszti foglalkozásúaknak az egyéb, főleg ipari foglalkozások felé törekvése, amelyet a mezőgazdasági munkaerő-mérlegnek az egyes évszakok közötti jelentős mérvű ingadozása, a hiányos téli foglalkoztatottság, stb. idéz elő. Hasonló irányban hat a paraszti családoknak a kulturáltabb élet iránti vágya, ideértve a gyermekek iskoláztatását is. Ezeket az igényeket a városokba való letelepedés esetén könnyebben biztosítani látják.

A Szolnok megyében mutatkozó fokozottabb város felé törekvésnek magyarázata egyrészt az, hogy ebben a megyében több a város és az ipari létesítmény is, mint a másik kettőben.

IV.

A változásokat befolyásoló tényezők

A tanyarendszer és a tanyai lakosság perspektívájáról az eddig végzett vizsgálataink és ismereteink alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

A megye, de egyben az Alföld tanyavilágának legfőbb jellemzője, hogy átmeneti állapotban van. Korábbi stabilitását elvesztette, s ebben a formában, ahogy korábban létezett, létjogosultsága megszűnt. Ez a megállapítás ugyan a történelmileg kialakult tanyarendszerre vonatkozik, de semmiképpen sem fog minden tanya szükségszerűen eltűnni.

A tanyák helyzetét két egymással ellentétes irányban ható tényezők befolyásolják,

1. A tanyák fokozatos csökkentését elősegíti:

- a nagyüzemi táblák kialakulása, amely megyénkben az 1959-61. években kezdődött meg, de teljesen még ma sem fejeződött be, hiszen az üzemi technológia fejlődése, a meliorációs munkák nagymértékű előrehaladása, a nagyüzemi táblák további kialakítását, rendezését követeli meg. Mindez a táblákba eső tanyák további sorsát is befolyásolja;
- a termelősövetkezetek gazdasági megerősödése, a közösből származó egyéni jövedelmek növekedése, a megye termelősövetkezeteinek gazdálkodásában nőtt a termelés volumene, az áruértékesítés, gyarapodott a közös vagyon. Ezzel egyidőben emelkedett a tagok közösből származó jövedelme, és ez ma már meghaladja az 1957. évi jövedelem kétszeresét;

- társadalmi, kulturális igény, mely főként fiataloknál jelentkezik erőteljesebben. Egyre többen szeretnének kultúraltabb körülmények között élni, ezért szeretnének beköltözni a városba, vagy községbe;
- más foglalkozási ágak felé való törekvés. Ez ugyan nem jelentős, mivel a tanyáról beköltözők többsége eredeti foglalkozása mellett marad, de mint jelenség még is meg van és főleg a tanyai családok családtagjai részéről tapasztalható.
- 2. A tanyák további fenntartására ható erők:
  - a háztáji gazdaság, az állattartáshoz fűződő egyéni érdek. A megyében az összes mezőgazdasági és állati árutermelésből a tanyai lakosság termelése eléri a 10 %-ot. A tanyán találjuk a szarvasmarha-állomány 10-15, a sertés 15-20, a baromfi 18-20 százalékát;
  - a tanyák zárt településektől való távolsága. A külterületen levő zártabb sortanyák, tanyacsoportok szinte változatlanok, sőt némileg növekednek. A megyében a Jász-ságban Jászberény és Jászszentandrás külterületén, a Tiszazugban, különösen Tiszakürt határában mindkét területen jó szőlő- és gyümölcsstermelő gazdaságokkal;
  - az idősebb korban levők nagyobb aránya, azok gondolkodásmódja a velük nőtt régihez történő ragaszkodás;
  - a technikai fejlődéssel járó gépesítés elterjedése. Tapasztalataink szerint ma már igen jelentős azoknak a tanyai lakóházaknak a száma, melyben a lakás fűtését olajkályhával, a főzési és sütési igényeket pedig propán-bután palackos gáz üzemeltetésével biztosítják.

V.

Következtetések, intézkedési javaslatok

A tanyán-élés hátrányai politikai, kulturális, szociális és egészségügyi szempontból egyaránt megvannak. Ezek mind egyéni, mind közösségi szempontból jelentkeznek. Ezért feltétlenül szükség szerű, hogy a tanyavilág átrendezésével, a tanyarendszer átalakításával mélyrehatóan foglalkozzunk és a szükséges intézkedéseket megtegyük.

A tanyavilág bomlása megkezdődött. Feladatunk, hogy jól megfontolt döntésekkel elősegítsük az ott élők városokba, községekbe történő áttelepülését és ezzel párhuzamosan javítsuk a még hosszabb ideig tanyán maradó lakosság életkörülményeit.

Szolnok megye területén a jellemző mezőgazdasági termelési forma a szocialista mezőgazdasági nagyüzem. Ebből eredően a tanyarendszer átalakulásának tervszerűbbé tételére a következő konkrét feladatok meghatározását tartom szükségesnek:

A mezőgazdasági nagyüzem (Á. G., vagy Tsz.) feladata:

- a) fel kell térképezni és mérni a meglévő tanyákat, azok helyét, nagyságát és állagát, valamint a hozzájuk tartozó földterületeket a hozzájáró utak területeivel együtt;
- b) külön kimutatásban kell összegyűjteni azokat a tanyákat, melyek a nagyüzemi táblás művelést zavarják az ottlétükkel;
- c) meg kell állapítani a 10 éven belül felszámolandó tanyák számát, helyét és az ott lakók áttelepülési szándéka szerint választott településeket;
- d) az összegyűjtött igényeket meg kell küldeni az illetékes helyi tanácsokhoz, hogy azok a területbiztosítással járó szükséges intézkedéseket megtehesék.

A helyi tanácsok építésügyi igazgatási feladatai:

1. a) fel kell mérni a nagyüzemi gazdaságok által nem érintett egyéb, összes külterületi tanyákat;
- b) összegezni kell a saját és a nagyüzemi gazdaságok által összegyűjtött adatokat és igényeket;

- c) az összegyűjtött igények alapján és azok kielégítésére éves ütemezést kell készíteni;
- d) az éves ütemezések kimunkálásánál biztosítani kell a megfelelő méretű és számú, legalább víz-, villany- és járdaépítéssel előkészített lakásépítési területeket.
2. a) Azokon a főleg gyümölcs- és szőlőtermelő területeken, ahol a tanyák felszámolása csak több évtizedes távlatban várható, biztosítani kell az átlagos életszínvonalat jelentő ellátásokat, mégpedig:
- kommunális ellátás terén;
a terület termelési és gazdasági érdekeivel összehangoltan, szilárd burkolatú út építését, a lakások villannyal történő ellátását és a közkutas vízellátást.
  - Kulturális és népművelés terén:
a tömegkommunikációs eszközök mind szélesebb körben történő alkalmazását és ezáltal a kultúrszínvonal állandó emelését.
  - Oktatásügyi terén:
biztosítani kell az általános iskolák korszerű felszerelését, TV- és mozgóképes előadások tartásának lehetőségeit.
  - Egészségügyi ellátás terén:
az alapvető élelmiszerellátás biztosítása végett állandó jellegű egységeket kell a kiépített út mentén, de az ott élő lakosok által gyalogosan is elérhető távolságban biztosítani.

Végezetül különös gondossággal kell a mezőgazdasági körzetek központjaiban felmerülő lakásépítési igények területi előkészítését végezni és biztosítani, hogy azok a beépítés után is alkalmasak legyenek egy további fejlesztési ütem megvalósításával, korszerű életkeretet biztosítani a jövő városlakói számára.

Mészáros János

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Szolnok MTVB ÉVK O.: Mezőgazdasági településhálózat fejlesztésének elkövetkező feladatai. 1957.
- Szolnok MTVB ÉKV O.: Külterületi tanya-helyek felszámolásának problémái. 1961.
- Mészáros János: Solnok megye külterületi településeinek felmérése, 1962.
- Geszti Henrik (Belker.): Három alföldi megye családjainak elköltöztési és építkezési szándéka, 1962.
- Dr. Biró Gábor (VÁTI): Solnok megye külterületi lakott helyek tervtanulmánya, 1962.
- Dr. Thuránszky Attila: A tanyarendszer regionális tervtanulmánya (Solnok megye), 1968.
- Mihály István (VÁTI): Szakvélemény az állami gazdaságok és mezőgazdasági Tsz-ek lakótelep igényeivel, 1968.
- Csáki István: A tanyai élet mai kérdéseiről. Solnok megyei Néplap, 1969. augusztus 14.
- Mészáros János: A tanyás megyék tanyarendszerének vizsgálatához, 1969.
- Dr. Kerék Mihály (VÁTI): A tanyai lakosság életkörülményeinek vizsgálata, 1969.
- Népszabadság: Csökken a külterületek lakossága c. cikke. 1970. május 5.
- Koncz Péter: A tanyai település fejlődésének problémái. (A Városépítés 1970/4. számában.)
- Soós István: Solnok megye tanyavilága (kézirát).
- Dr. Biró Gábor (VÁTI): Karcag és környéke tervtanulmány, 1962.
- Dr. Biró Gábor (VÁTI): Mezőtúr és környéke tervtanulmány, 1962.

Új víztisztítómű Szolnokon

Köztudott, hogy az ivóvíz az élet nélkülözhetetlen eleme, a jóminőségű, egészséges ivóvíz nélkül emberi település elképzelhetetlen és ezen települések további fejlődése, illetve fennmaradása csak az egészséges ivóvíz biztosítása mellett lehetséges.

Szolnok 900 éves fennmaradását alapvetően annak köszönheti, hogy a településhez nélkülözhetetlenül szükséges vizet elsősorban a Tisza folyó tette lehetővé.

Az ivóvíz minőségével szemben támasztott követelmények fokozódása következtében Szolnok város fejlődési tendenciái a századforduló idején szükségessé tették megfelelő ivóvíz-közmű bázis megteremtését.

A lefolytatott vizsgálatok már akkor egyértelműen megállapították, hogy Szolnok város és környékének vízföldtani adottságai nem teszik lehetővé a talaj, illetve rétegvizekre telepített kútrendszerekből a kívánt mennyiségű és minőségű ivóvíz biztosítását. E területen ugyanis a vizet tartó porózus rétegek összetörődése, gyűrődése következett be, és csak mintegy 800 m alatt kialakult Pannon-rétegekben tárolt vízkészlet kitermelésére kerülhetne sor, mely azonban már termálvíz.

A város vízellátásának biztosítását az adottságok figyelembevételével a felszíni Tisza-vízre kellett alapozni. Az országban szinte egyedülálló műszaki megoldásként került sor egy 250 m³/nap kapacitású felszíni víztisztító mű építésére, Varga József mérnök tervei alapján. A tisztítómű derítóból és lassú-szűrőből állott. A berendezés üzembehelyezésére 1910-ben került sor. A tisztítómű igen jó minőségű vizet szolgáltatott, egyébként akkor még a Tisza élővíz folyásának szennyezettsége a maihoz képest igen csekély volt. A berendezést a felszabadulást megelőző időszakokban két alkalommal is bővítették, annak kapacitása a felszabadulás időszakában 4000 m³/nap volt.

A felszabadulás után a város a korábbi időszagnál lényegesen nagyobb ütemben fejlődött, és már 1946-ban kiderült, hogy a lassú-szűrő berendezéssel az igényeket kielégíteni nem lehet és a vízmű területi elhelyezkedése sem tette lehetővé a régi technológia szerinti vízműbővítést.

A város akkori vezetősége úgy határozott, hogy korszerű technológia bevezetésével kell megoldani a vízmű bővítést. Ekkor került sor a lassú-szűrők helyébe lépő gyors-szűrők megépítésére, amely a termelési kapacitást 14 000 m³/napra emelte.

A lassú- és gyors-szűrők közötti különbség az, hogy amíg a lassú szűrőben 1 m² szűrőfelületen óránként mintegy 0,2 m³ víz szűrhető le, addig a gyors-szűrőknél ennek 20–30-szorosa biztosítható. A szolnoki gyors-szűrők teljesítőképessége 4 m³/óra 1 m² szűrőfelületre vonatkoztatva.

Szükséges még megjegyezni, hogy a lassú szűrők felületén kialakult biológiahártya a mechanikai tisztításon túlmenően a biológiai tisztítást is lehetővé teszi. A gyors szűrők abban az esetben szolgáltatnak elfogadható ivóvizet, ha a víz előkészítése (előtisztítása) megfelelően megtörténik.

A korszerű technológia bevezetésével, a vízmű kapacitás bővítésével mintegy 15-20 évre látszott biztosítottak a város ivóvízigényének kielégítése, de Szolnok település-fejlődése rácafoltt erre és további gyors szűrők létesítésével kellett az igények kielégítéséről gondoskodni. A vízmű jelenlegi kapacitása 26 000 m³-re fokozható. Jóllehet a gyors szűréses víztisztítási technológia a korszerű elvek érvényesítését tette lehetővé, de az átépítés és vízelőkészítés tekintetében nem volt mód teljes egészében megvalósítani a szolnoki víztisztító mű olyan rekonstrukcióját, amely ilyen nagytömegű víz jóminőségben történő előállítását tette volna lehetővé.

A felszabadulás után a Felső-Tiszavidék vízgyűjtő területén beinduló iparosodás, az azok által okozott vízelszennyeződés, az élő Tisza-víz minőségében jelentős romlást eredményezett. Egyes időszakokban a Tiszából kiemelt nyersvíz olyan biológiai és kémiai szennyezettséget mutat, melynek tisztítása és megfelelő előkezelése a vízmű jelenlegi berendezéseivel nem lehetséges.

Szolnok város ipari fejlődése, a gyárak, üzemek által igényelt ivóvíz minőségű szociális vizek biztosítása, a város lakos-számának dinamikus növekedése, a lakáskultúra fejlődése mind az ivóvíz mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban olyan követelményeket támaszt, melynek kielégítése elengedhetetlenné tette egy teljesen új, korszerű víztisztító mű építésének megvalósítását.

Szolnok város a kialakult helyzet ismeretében elhatározta ezen tisztító műnek a negyedik öt éves tervben történő megvalósítását.

Az új tisztító mű teljes kiépítésében 70 000 m³ napi kapacitású lesz, az első ütem 45 000 m³ napi víz tisztítását teszi lehetővé. Az első ütem megvalósítási költsége 110 millió forint, a teljes kiépítés 160 millió forint előirányzattal szerepel.

A tisztító művet a Mélyépterv tervezte, Kolin László és Nagy Géza felelős tervezők irányításával.*

Az ivóvíz minőségével szemben támasztott követelményeket az illetékes egészségügyi szervek határozzák meg. Ennek megfelelően az ivóvíznek tiszta, átlátszó, kémiai, bakteriológiai és biológiai szennyezettségtől mentesnek kell lenni. Ezen túlmenően íz- és szaganyagokat nem tartalmazhat. Ezen általános meghatározáson belül a vonatkozó előírások részleteiben is tartalmazzák az ivóvízzel szemben támasztott követelményeket.

A felszíni víztisztító mű feladata a fentiekben előírt követelmények kielégítése.

Ennek megfelelően a szolnoki új tisztító mű az alábbi főfunkciók kielégítését szolgálja:

A nyersvíznek a fizikai szennyezettségtől való megtisztítása egyik igen lényeges feladata a tisztító műnek. A fizikai szennyezettségtől való megtisztítás elsősorban a vízben levő hordalékanyagok leválasztásából áll. A víz zavarosságát, opalítását a szerves és szervetlen kolloid rendszerek okozzák. A tisztító mű a durva, darabos szennyezéseket (levelek, gyökerek, apróbb élőlények, stb.) zárt dobszűrőn történő keresztülvezetés útján biztosítja. A viszonylag nagyobb szemcséjű homok, illetve hordalékanyagot az alkalmazott homokfogó választja le. Ezután a víz egy ún. vegyszerbekeverő labirintba kerül, ahol a víz olyan kémiai előkezelést kap, amely megteremt azokat a feltételeket, melyek a lebegőiszap-függönyös derítőmedencébe (Grever) a hordalékanyagok és kolloidrendszerek leválasztását teszik lehetővé.

A felszíni víztisztító műveknél az egyik legbonyolultabb feladat a derítés eredményes végrehajtása, illetve az azt megelőző vízelőkészítési fázis optimális viszonyainak megteremtése.

* (Építész: Zsuffa András, Villamos berendezés: Zukovits József. Automatika és műszer: Keresé János, Épületgépészet: Veres Pál. Vízellátás és csatornázás: Szórádi Zoltán. Űt, terep rendezés: Dr. Gyarmati Ambrus. Parkosítás: Gianni Miklós.)

Ezen tájékoztatónak nem lehet célja a fentiekkel kapcsolatos kérdések részletes elemzése, mégis az érzékeltetés céljából megemlítem, hogy az eredményes vízelőkészítés érdekében a szolnoki tisztítóműnél a következő kémiai szerek adagolására, illetve beavatkozásokra kerül sor:

A pH beállítását szolgálja a mésztej adagolás. Klórdioxidos előcsírátlanítás az íz- és szaghatások csökkentésére. Egyéb csírátlanításra aktív klórgáz és káliumpermanganát adagolás. Alapderítőszerként alumíniumszulfát, segédderítőként aktivált kovássav, flokulánsként karboximetilcellulóz, íz- és szaghatás kiküszöbölését szolgálja az aktív szénpor adagolása.

Attól függően, hogy a nyersvíz hőmérséklete hordalékának struktúrája, kémiai összetétele, biológiai állapota milyen, a fentiekben vázolt, a derítés hatékonyságát biztosító vegyszerek, illetve egyéb anyagok milyen mennyiségben kerüljenek az ivóvízhez, az az üzemeltetési technológia feladatát képezi.

A víz előkészítéséhez tartozik, hogy szükség esetén a teljes mennyiséget levegőztetni kell, mely célból nagy légtérű vízlevegőztető termék beépítése van tervbe véve.

A derítés befejezése után a vízben levő zavarosodást okozó szennyeződések eltávolítása nyitott gyors szűrőkkel történik. A víz csírátlanítását aktív klórgázzal végzik, de nélkülözhetetlenné válik az ózondús csírátlanítás is, amely azon túlmenően, hogy ezen feladatot ellátja, mint erélyes oxidáló szer az íz- és szaghatások eltüntetését is biztosítja.

A nyersvíz kémiai szennyezettségének eltávolítása a fentiekben vázolt berendezéseken keresztül történő átjutással teljes mértékben nem lehetséges, még az aktív szénpor és kémiai anyagok adagolása mellett sem. Abban az esetben, ha ilyen hatás jelentkezik, főleg ha ez toxikus (mérgező) hatású, úgy azt a tisztítómű aktív szén-szűrők bekapcsolásával, illetve üzembeállításával biztosítja.

A biológiai szennyezettségtől íz- és szaghatások megszüntetése vonatkozásában a levegőztetés, az aktív szénpor adagolás, a gyors szűrőn való átjutás, ózonos kezelés, általában elfogadható eredményt ad, de kedvezőtlen esetben az aktív szénszűrés a még benne maradt biológiai szennyeződést és íz-, szaghatást hivatott kiküszöbölni.

Az új tisztítómű a Tisza jobbpartján, a meglévő tisztító berendezéstől az Alcsi felé eső szabad területen kerül megépítésre. Távlati képét az 1-es ábrán mutatjuk be. A kör alapterületű műtárgy a 3 db lebegőiszap-függőnyös derítő. Előtte a szűrőház látható. Mögötte elhelyezkedő T-alakú épületnek a derítő felé eső egysége a vízelőkészítő mű, míg az erre merőlegesen épült tömbben a vegyszerkészítő helyezkedik el.

A Mélyépterv által tervezett technológia tartalmazza mindazon megoldásokat, amelyek a legkedvezőtlenebb nyersvíz esetén is lehetőséget teremtenek a nemzetközi szinten is ismert beavatkozások megvalósítására. Ennek megfelelően Szolnokon egy olyan tisztítómű épül, melynek korszerűsége nem vitatható.

A víztisztítási technológia, illetve a mű eredményes üzemeltetése rendkívül komoly szakmai felkészültséget kíván és azon meghatározás, hogy „vízgyár”-ral állunk szemben, teljes mértékben igaz, mert az üzemeltetés követelménye, sokrétűsége és bonyolultsága messze kimeríti ezt a fogalmat. Egyébként a berendezés automatizált mindazon helyeken, ahol a víztisztítási technológia ezt lehetővé teszi. Nagyon nagy szerepe van azonban a rendszeres laboratóriumi vizsgálatnak, mely a technológiai változásokra ad támpontot.

Annak ellenére, hogy a tervezők a víztisztítási technológiát meghatározták, nem tudtak kitérni olyan részletekre, amelyek az eredményes és leggazdaságosabb megoldásokat, üzemeltetési körülményeket minden vonatkozásban meghatároznák. Ma még nemzetközi viszonylatban is vannak tisztázatlan kérdések a víztisztítás technológiáját

illetően, és ezért a tisztítómű megépítése előtt egy kísérleti kis berendezés megvalósítására is sor kerül. A kísérleti kis berendezés $20 \text{ m}^3/\text{óra}$ teljesítményű lesz. Feladata a kis mintaelv alapján kidolgozni a legoptimálisabb üzemeltetési technológiát, meghatározni azokat a paramétereket, amelyek ismeretében a technológiát változtatni kell.

A kísérleti berendezésbe kerülnek beépítésre azok a műszerek, melyek által mutatott értékek és tisztítás eredményessége közötti összefüggések meghatározhatók.

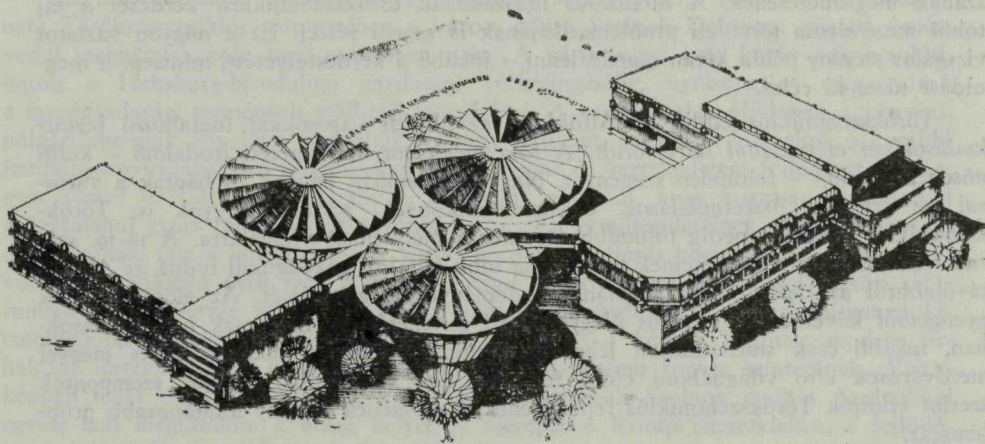
A kísérleti kis berendezéssel lefolytatott kísérletbe bekapcsolódik a Budapesti Műszaki Egyetem Általános és Analitikai Kémiai Tanszéke.

Az új szolnoki felszíni víztisztító mű kiviteli tervei rendelkezésünkre állanak, a kiviteli tervek minősége igen nagy körültekintésről, szakmai felkészültségről, a berendezés jósága iránt érzett felelősségérzetről tesznek tanúbizonyságot, miért is ezen a helyen kell elismerésünket nyilvánítani a felelős tervezők, Kolin László és Nagy Géza mérnökök és munkatársaik iránt.

Meg vagyunk győződve, hogy az új tisztítómű üzembe lépése egy olyan műtárgyval gazdagítja Szolnok városát, mely méltó lesz a város fennállásának 900 éves évfordulójához.

Mészáros Pál

1. ábra

szolnoki felszíni vízmű
távlati kép
tervező: mélyépítési tervező vállalat
technológia: nagy géza
építész tervező: zsuffa andrás, schull rébert
statikus tervező: mayer józsef, németh arpad
teti lámpa

EGY SZOLNOK MEGYEI MEZŐVÁROS TÖRTÉNETÉNEK FŐBB KÉRDÉSEI A KIEGYEZÉS KORÁBAN * (TÖRÖKSZENTMIKLÓS 1867–1914)

Nem ismeretlen tény Szolnok megye múltjának kutatói előtt, hogy 250 esztendővel ezelőtt hat Békés megyei család is részese volt Törökszentmiklós újjátelepítésének. A török hódítók kiverése utáni, gyéren lakott Békés megye népének néhány fia két és fél százada a máshonnan jött többi jobbaggyal együtt fogott hozzá az elpusztult tájon az életteremtés, az újrakezdés munkájához. Békés megye két városa, Békéscsaba és Szarvas, Törökszentmiklóssal majdnem „egyívású”, az egyiket 1718-ban, a másikat 1722-ben népesítették be újra. A két szomszédos megye népe azóta is nagyon sok tekintetben hasonló történelmi utat tett meg. Részben ez jogosított fel arra, hogy a Békés megyei mezővárosok kiegyezéskori történetének egyik kutatójaként néhány adattal és gondolattal hozzájáruljunk Törökszentmiklós múltja egyik fontos szakaszának megismeréséhez. A dualizmus időszakának törökszentmiklói kérdései a táj többi mezővárosa történeti problematikájának is szoros részei. Ez a nagyon vázlatos vizsgálat szerény példa kíván csupán lenni, s inkább a kérdésfelvetést, mintsem a megoldást tűzte ki célul.

Törökszentmiklós eddig az Alfölddel, az alföldi városokkal foglalkozó bűvárkodásokban méltatlanul félreszorult. A róla megjelent helyismereti irodalom – különösen a régebbi – feltűnően szegényes. Nagyon mostohán bánnak és bántak a várossal az országos összefoglalások, dokumentumkötetek, résztanulmányok is. Törökszentmiklós története pedig fölöttébb érdemes a mélyreható vizsgálatra. A 18–19. század feltáratlan helyi kérdéseinek kibogozása több oldalról gazdagítani tudná az Alföld, távolabbról az egész ország múltjának tudományos megismerését. Az előmunkálatok gyengéiből következően e város kiegyezéskori történetét ma még csak nagy vonásokban, inkább csak statisztikusan lehet bemutatni. Dolgozatunkban a Békés megyei mezővárosok első világháború előtti félszázadának viszonyaiból leszűrt szempontok szerint érintjük Törökszentmiklós fejlődésének, helyzetének néhány általánosabb problémáját.

* * *

Az 1867 utáni öt évtized vázlatos elemzéséhez, mintegy előtörténetként, szükséges néhány mozzanat kiemelése a Bach-korszak helytörténeti szempontból országosan is elvtve kutatott éveiből.

A város az abszolutizmus és provizórium két évtizede alatt megőrizte viszonylag lendületes – bár behatárolt – korábbi fejlődésének eredményeit, illetőleg több vonat-

* Az 1970. évi Múzeumi Hónapban rendezett Honismereti konferencián elhangzott előadás.

kozásban tovább is vitte azokat. Komoly jelentőséggel bírt a volt jobbágyok és az Almásy-család közötti viszonyok rendezése az 1850-es évek elején. Ez egyik alapfeltétele volt a kapitalista irányú gazdasági és társadalmi fejlődés helyi kibontakozásának. Ezt segítette elő a Törökszentmiklóst érintőleg 1851–1857 között főbb vonaliban lebonyolított, s a 70-es évek végén befejezett Tisza-szabályozás. Az 1867 utáni munkálatokkal együtt a Tiszaderzs–Szolnok közötti folyószakaszt tíz helyen vágták át, ezzel a folyó futása ezen a részen 52 %-kal lett rövidebb. A tavaszi árvizeket sikerült visszaszorítani, 1876-ban lezajlott az utolsó nagyobb árvíz. Az ármentesítés nagyobb eredményeit tükrözi, hogy az 1886-ban végleges területi hatáskörrel megalakult Középtiszai Ármentesítő Társulat területén közel 80 000 kat. holdat mentesítettek végleg a kiöntésektől, s a szántóföld területe 34 %-kal nőtt meg. Tóth Sándor könyvecskéje Törökszentmiklós határában mintegy 18 és félezer hold ármentesítéséről tud. A város területén 1853-ban 21 500, 1864-ben is csak 25 000 kat. holdat foglalt el a szántó, 1879-ben viszont már 43 000 kat. holdon felül volt. 1864–1879 között a legelő területe 18 000-ról majdnem 8000-ra, a rét közel 9000 holdról valamivel több, mint 2000 holdra csökkent. Mindez a határ képét, használatát gyökeresen átalakította, bár a szántóföld növekedése – ugyanúgy, mint a hasonló mezővárosokban – a föld birtoklásának egyre aránytalanabb megoszlását is magával hozta. A termelésbe vont újabb területek révén előállott helyzet pontos felmérése és gazdasági–társadalmi módosító szerepének értékelése – sok már kérdéssel együtt – még felkutatásra vár. Palugyai Imre könyvéből is tudjuk, hogy az 1850-es évek elején mindössze 391 parasztszaládnak volt legalább negyed jobbágyteleknyi földje. A földdel rendelkezők száma 1864-ben is csak 399 parasztszaládot tett ki. Ebből következik, hogy – hozzávetőleges számítás szerint – a törökszentmiklói agrárnépesség kétharmada föld nélkül „szabadult föl” 1848-ban.

Az abszolutizmus időszakának a továbbiak szempontjából fontos másik mozzanata Törökszentmiklós történetében a várost érintő Szolnok–Debrecen közötti vasútvonal megnyitása volt, 1857. november 25-én. A város ezzel igen korán bekapcsolódhatott a Habsburg-birodalom gazdasági vérkeringésébe, ugrásszerűen megjavultak a mezőgazdasági termények szállítási lehetőségei. A vasútvonalak általában a városias, polgári energiák növelését szolgálták, egy-egy területet, települést kiemeltek a korábbi feudális provinciális elzártságból, segítették az ipar és kereskedelem fejlődését. A magyar vasúti hálózat olyan szerepe is közismert másfelől, hogy hozzájárult Budapest aránytalanul gyors fejlődéséhez, továbbá az ország termőterületeinek Ausztriához kapcsolódásához. 1857 a közeli Szolnok vasúti gócponttá válását hozta, hiszen a debreceni vonallal egyidőben nyílt meg a Szolnok–Arad közötti vonal is. Szolnok vasúti centrummá válása persze azt is jelentette, hogy Törökszentmiklós nem számíthatott kiemelkedőbb közlekedési szerepre, a vasúthálózat és a később kiépített modern úthálózat létrejötte után is megmaradt az átmenőforgalom fontos színterének. Voltaképpen tehát 1857-ben véglegessé vált, hogy a városnak Szolnok mellett, Szolnokkal együtt kell megtalálnia a maga helyét és szerepét a Közép-Tiszavidéken, s fejlődésének egyik fő eredőjeként említhetjük: Törökszentmiklós ezt a szerepet általában jól, sajátos arculatát és önállóságát megtartva be is tudta tölteni.

Az abszolutizmus időszaka alatti számottevő törökszentmiklói fejlődés tükrözi, hogy 1857 és 1869 között a lakosság száma 15,4 %-kal nőtt, s a kiegyezés éve körül elérte a 13 000 lelket. Neves statisztikusunk, Keleti Károly, 1870-es adatok alapján, a népesség, az ipari és kereskedelmi fejlettség, a lakásviszonyok, a műveltségi helyzet figyelembevételével kialakított komplex mutatók segítségével megállapította az akkori Magyarország településeinek fejlettségi sorrendjét. Az általa kiszámított „városi hányados” alapján Törökszentmiklóst a 110. helyre tette. (Jászberény a 94., Szolnok

a 97., Karcag a 103., Kisújszállás a 115., Túrkeve a 117., Mezőtúr a 118. volt a rangsorolásban.)

* * *

A dualizmus időszakának helyi vizsgálatánál legcélszerűbbnek látszik a város lakosságszámának alakulásából kiindulni. Tudjuk, hogy egy-egy település fejlődésének vagy hanyatlásának nem egyedüli és nem kizárólagos mutatója a lélekszám alakulása. Alapjában véve általában mégis igaz, hogy a lakosság növekedése a felfelé ívelés jele, a csökkenés pedig a település erővesztésének, lemaradásának tünete. Törökszentmiklós számai 1890-ig feltűnően kedvezőek, a gyors népességyarapodás a város jelentős fejlődéséről tanúskodik.

1869 és 1890 között a város lakóinak száma 21,3 %-kal (kerékített számban 3 és félezerrel) emelkedett. 1890 és 1900 között ez a tempó lassúbb lett, de a maga 15,7 %-os növekedésével Törökszentmiklós még mindig a 2. helyen állt a megyében a 20,24 %-ot felmutató Szolnok mögött. (Karcag ugyanazon idő alatt 14,9 %-os, Jászberény viszont csak 8,7 %-os, Mezőtúr pedig 6,8 %-os emelkedést mutat.) A századfordulótól 1910-ig két és félezer főt tett ki a népesség szaporodása (10 év alatt 14,5 %-ot), azaz a növekedés üteme tovább lassult. Nagyjából ugyanez az arány mutatkozott az 1910–1920 közötti évtizedben is, itt persze a világháború nagy kiesést jelentett. Végeredményben 1857 és 1920 között a város népessége megduplázódott. Törökszentmiklós lakosságszámának emelkedése messze felülmúlta Túrkeve és Kisújszállás ugyanezen idő alatt lassú növekedési ütemét, s sokkal jobb volt Karcag és Mezőtúr adatainál is. Az ezren felüli évi törökszentmiklói születésszámon kívül mindez a város jelentős vonzásának tükrö, amely persze elsősorban inkább az elvándorlás csekély arányaiban, mint a betelepülésben mutatkozott meg.

A népességalakulás törökszentmiklói tényei, az 1890-ig tartó s utána megtörtént lendület is sok tekintetben alátámasztják az országos kutatás azon megállapítását, hogy a kiegyezés korának első felében, vagyis a század 70-es, 80-as éveiben az agrárjellegű vidékek központjai, a gabonakereskedelem és az állatkereskedelem bázisai jártak a hazai városiasodás élén. 1890–1900 után a gyártipar vidéki elterjedésével és megerősödésével az ipari városok fejlődése lendült fel, egyre szembetűnőbben kezdett megmutatkozni az agrárpiac centrumai, az iparilag gyenge mezővárosok lemaradása, szempóvesztése.

Törökszentmiklós fejlődésének egyik fékező tényezője volt, hogy az 1872-es közigazgatási rendezés során ez a város is lemondott a korábbi mezővárosi rangról, nem vállalta az úgynevezett rendezett tanácsú városi jogállást, nagyközséggé alakult. Rosszul értelmezett takarékoskodásból, valójában azonban falusias provincializmusból, igénytelen szűklátókörűségből – azaz a városi–mezővárosi tudat gyengességéből vagy hiányából – fakadt ez a döntés. A hajdani törökszentmiklói elhatározás realisabb értékelése végett azonban el kell mondanunk, hogy a városi igazgatás költségesebb voltától félve ez a megoldás az Alföldön másfelé is gyakori volt. Békés megyében például Szarvas, Békéscsaba és Békés gazdagparasztokból álló vezetése is hasonlóan döntött. Szolnok megyében Kunszentmárton a 90-es években alakult vissza községgé. A helyi gazdasági fejlődés szempontjából 1872-ben és utána egyideig alig bírt jelentőséggel egy-egy település városi vagy nagyközségi státusa. (Törökszentmiklós mellett erre Békéscsaba vagy Orosháza példája is jó bizonyíték.) Az államhatalmi funkcióknak az 1890-es években erősödő központosításától kezdve azonban egyre jobban számitott a jogállás, hiszen jelentősebb állami beruházást általában csak a városok kaptak, azok is nehezen. A század végétől számos kisvárosi jellegű, de jogilag nagyközségi státusban lévő településen a polgári rétegek többször is kezdeményezni próbálták a várossá alakulást, törekvéseik azonban általában eredménytelenek maradtak.

A hangadó helyi gazdagparaszti vezetés a magasabb adótól, az egyes megyék vezetése pedig a városok szaporodtával a közvetlen megyei irányítás lehetőségének gyengülésétől tartott. (Az elvesztett, illetve 1872-ben önként feladott városi jogállást később nagyon nehéz volt visszazerezni: Békéscsaba csak 1918-ban alakult várossá, Orosháza 1946-ban, Törökszentmiklós 1952-ben, Szarvas meg csak 1966-ban kapta vissza a városi címet.)

Még két kérdést kell érintenünk Törökszentmiklós szempontjából a közigazgatási beosztás alakulása kapcsán. A város hagyományosan betöltötte és betölti a járási székhely funkciót. Ez szerepet játszott ugyan a vonzáskör erősítésében, de valójában a járás határai távolról se egyeztek az ide gravitáló területtel. Kedvező fordulat volt Törökszentmiklós szempontjából is 1876-ban Jász-Nagykun-Szolnok megye létrehozása, Szolnok megyeszékhellyé válása. Ez az intézkedés reálisan, helyesen mérte fel az akkor még nem nagy lélekszámú Szolnok centrális szerepét, fejlődésének távlatait, egyúttal a hozzá közelfekvő Törökszentmiklós számára is megkönnyítette előbb a megyeszékhely, majd ezzel együtt egy gyorsan fejlődő ipari és kereskedelmi centrum megközelítését. (A korábbi megyeszékhely, Eger, igen távol esett.)

Egy-egy mezőváros múltjában fontos tényező a tanyásodás, a tanyai kirajzás történetének megismerése. Erről általában sokat tudunk, de az egyes városok esetében még mindig nagyon keveset. Törökszentmiklósnál is csak aprólékos részvizsgálatokkal lehetne felderíteni a folyamat egyes fázisait, s ez a további kutatás egyik feladata. Itt csak jelezzük, hogy 1920-ban, a tanyavilág teljes kifejlődése idején, a város lakosságának 39,5 % a külterületen élt. Ez a magas arány meghaladja Karcag és Mezőtúr ugyanerről szóló adatait, a 27,7, illetve 36,1 %-ot, de nagyjából az alföldi tanyásodás átlagos szintje körül volt.

* * *

A népességfejlődés adataiból levont általános képpel a kezünkben, vegyük most szemügyre a dualizmus-kori Törökszentmiklós gazdasági és társadalmi struktúrájának főbb vonásait, a felette hézagos statisztikai anyagra támaszkodva.

A kiegyezéskori Szolnok megyének Törökszentmiklóst magába foglaló része a nagy-, ill. középbirtok övezetéhez számítható. A tiszai közép járás – amelyhez a település tartozott – összterületének 1895-ben közel kétharmada a 100 holdon felüli birtokkategóriához tartozott. Ez a terület a jász és nagykun vidékkel szemben korábban is az Alföld többi hasonló településének agrárfejlődését mutatta. A helytörténeti irodalomban véleményünk szerint gyakran megnyilatkozik egyféle eltúlzás a volt kiváltságos területek gazdasági és társadalmi fejlődésének megítélésében. Feltételezhető, éppen a nem redemptus Törökszentmiklós példája alapján, hogy a századfordulón már nem volt lényeges különbség a korábban eltérő jogállású területek között. A redempció adta lehetőséggel a volt nagykun helységek valójában nem mindig tudtak élni, hosszabb távon a redempció nem jelentett számukra komolyabb előnyt. A termőföld minőségi különbségei több vonatkozásban nagyobb előnyt jelentettek, mint az úgynevezett szabadparaszti fejlődést lehetővé tevő kiváltságos helyzet. A jó közlekedési lehetőségekkel bíró települések hamarosan megelőzték a volt nagykun településeket. Törökszentmiklóson az ötszáz holdon felüli földbirtokosok több mint 30 000 holdja fékezte legjobban a paraszti fejlődést, az arányosabb birtokmegoszlás kialakulását. Gyenge volt a megfelelő saját vagyonnal rendelkező közép- és gazdagparaszti réteg. Az 1910-es adatok szerint hozzávetőleg 500–550 család. A város összlakosságának 1900-ban 76,1 %-a, 1910-ben 71,7 %-a a mezőgazdaságból élt. Ez 16 800, illetve kerekén 18 000 főt jelent.

A mezőgazdasági népességén belül az alföldi hasonló nagyságrendű települések arányait meghaladó számban szerepeltek Törökszentmiklóson a nincstelének. Az *össznépességnek* 1900-ban pontosan a fele (50,1%), 1910-ben 46,5%-a az agrárproletárok sorába tartozott. Az *agrárnépességén belül* ugyanebben az időpontban 62–63%-ot tett ki a 11 000 főn felül lévő nincstelen tömeg. 1900-ban 3839, 1910-ben 3826 mezőgazdasági családot írtak össze a családtagokkal együtt a városban. A mezőgazdasági munkások, hozzátartozóikkal együtt, 1900-ban 7000, 1910-ben 7666 személyt tettek ki. Mindez alapvetően meghatározta a város társadalmi és politikai arculatát, különösen ha hozzátesszük, hogy a családtagokkal együtt közel 6000 önállóként kimutatott paraszti sorú személynek a túlnyomó része is a néhányholdas szegényparaszti kategóriához, az időnként vagy állandóan bémunkákra kényszerült tömeghez tartozott. Törökszentmiklós határa jó földjei révén nagyobb népesség eltartására volt képes, mint a hasonló kiterjedésű, de gyenge termőképességű határral rendelkező városok. A mezőgazdasági termelés szerkezete és színvonala azonban megrekedt, sem a birtokmegosztásban, sem pedig a termelési struktúrában nem jelentkeztek olyan erőteljesebb tendenciák, amelyek az amerikai utas agrárfejlődést hordozták volna. Természetesen a város birtokmegosztásának, agrárnépessége rétegződésének mélyreható vizsgálata még a jövő feladata, a későbbi kutatások az itt elmondottakat sok tekintetben módosíthatják. Törökszentmiklós, mint kifejezett agrárváros, múltjában e kérdések vizsgálata a legfontosabb.

A további kutatásoknak nagy figyelmet kell szentelniük – a helyi uradalmak gazdálkodásának mélyreható feltárása mellett – a város parasztgazdaságaiban folyó termelés és értékesítés megismerésére is. Tudnunk kell, hogy például a mindig jelentős arányú törökszentmiklói állattartás bázisa melyik birtokkategória volt. Az állattartás arányainak vizsgálata nagyon fontos az állati vonóerő, az igaerő mértékének megismeréséhez is. Az 1895-ös összeírás szerint közel 400 ökör-, ill. bivalyfogat volt a város területén. E szám jóval magasabb, mint Mezőtúr vagy Karcag hasonló adata. A lófogatok száma viszont lényegesen alacsonyabb az említett két városénál. A lovak vagy ökrök igavonóként történt alkalmazásának aránya az agrárfejlettség általános szintjének egyik mutatója. A mozgékonyabb, árutermelő parasztgazdaságok ökröt nemigen tartottak. Fontos megvizsgálandó kérdés egyebek között, a mezőgazdaság gépi ellátottságának helyi alakulása. (Gőzcséplőgépek, vetőgépek, aratógépek stb.)

Törökszentmiklós *össznépességéből* 1900-ban 11,1%-ot, összesen valamivel több mint 2400 főt, 1910-ben 13,8%-ot, közel 3500 főt tett ki az iparból élő keresők és eltartottjaik száma. A kereskedelem, hitelélet és közlekedés területén foglalkoztatottak és családtagjaik a lakosság öt-hat százalékát jelentették. 1854-ben 95, 1879-ben 172, 1900-ban 374, 1910-ben 419 önálló iparos (túlnyomórészt egyedül, vagy egy-két segéddel dolgozó kisiparos) élt a városban. Az iparossegédek és ipari munkások száma 1910-ben 520 volt, a tanoncoké 234. Az iparból élő lakosság aránya a fejlettebb alföldi települések számainál jóval gyengébb. A kialakuló szolnoki ipari centrumon kívüli gyenge Szolnok megyei iparosodottság mutatója ugyanakkor, hogy Törökszentmiklós a megyebeli városok között a századfordulótól kezdve a második helyen állt az ipari népesség arányában. A kisiparban a ruházati, az élelmezési, az építő és a lakossági szolgáltatásokat ellátó vas-fémipari tevékenység, illetve iparágak voltak a legerősebbek. A gépi és manufakturális ipar, ill. gyáripár körébe 1900-ban egy malom, 1910-ben két malom és egy építőipari vállalat tartozott. A város országos hírnevét és gazdasági súlyát a környék termékét feldolgozó malomipar alapozta meg elsősorban, történetének mélyreható feldolgozása országosan is fontos lenne. Szolnok megyének Magyarország malomiparában elfoglalt súlyát tükrözi, hogy 1894-ben az akkori államhatáron belül az iparág évi össztermelésének 5 százalékát Szolnok megye adta. Részletes vizs-

gálatot kíván még a város területén a tőke mozgása, a hitelintézetek tevékenysége. Az 1871-ben alapított Törökszentmiklósi Takarékpénztár a század végén a megye közepes erejű bankjai közé tartozott, forgalma nem fejezi ki a város gazdasági súlyát, vonzását. Fel kellene deríteni, hogy a fővárosi és szolnoki pénzüzetek milyen szerepet játszottak Törökszentmiklós gazdasági életében.

Az eddigiekben elsősorban a gazdaságtörténeti kutatás előtt álló helytörténeti feladatokat érintettük. Nem kevesebb a felkutatásra váró probléma a politikai történet terén sem. Törökszentmiklós adataival találkozva, számunkra mindig kérdőjelet villan fel a város kiegyezéskori képviselőválasztásainak sora. Az eredményekből úgy látszik, hogy a város jobbmódú elemei, a szavazójogosultak (1879-ben mindössze 537, 1880-ban 441 fő) nem osztoztak a hasonló alföldi településekkel az ellenzéki hagyományos ápolásában, illetőleg csak átmenetileg tudott győzni a városban a 48-as gyökerekig többé-kevésbé visszanyúló ellenzékiesség. Az 1870-80-as években Szapáry Gyula gróf, a későbbi miniszterelnök szerezte meg a törökszentmiklósi kerületben a mandátumot. 1892 és 1901 között, valamint 1905-1910 között az ellenzék győzött ugyan, de mindig eléggé jelentéktelen képviselőt juttatott a parlamentbe. Meg kellene vizsgálni, hogy a fentebb említett eredmények a választókerületen belül milyen területi elosztásban születtek, Törökszentmiklós szavazói az egyes választásokon kit és miért támogattak. Fel kellene deríteni a helyi nagy- és középbirtokosok politikai szerepét, ugyanakkor azonban a paraszti és kispolgári rétegek állásfoglalását is meg kellene ismerni. Az újabb történeti kutatások fényében az első világháború előtti képviselőválasztások kapcsán nagyon fontos és jellemző megállapításokhoz juthatunk egy-egy település lakosságának politikai arculatáról.

Köztudott, hogy Szolnok megye 1897-ben, az agrárszocialista mozgalmak legradikálisabb irányzatához kapcsolódva, indult el a szocialista szervezkedés útján. A Várkonyi István vezette szárny, az úgynevezett független szocialista mozgalom tanácskozásain Törökszentmiklós küldöttei is részt vettek. A századfordulótól kezdve állandó volt a kontaktus az országos mozgalom, közte a szakszervezeti szervezkedés vezetőivel. Ebben a helybeli kisszámú ipari munkásságnak is komoly szerepe volt. Az eddig megjelent irodalomból megállapíthatóan Törökszentmiklós munkássága kevés sztrájkot rendezett, a mozgalom szembetűnőbb, látványosabb jelei kevésbé mutatkoztak. Ez a helyi kutatók feladatává teszi a mozgalom bázisának, a helyi proletariátus tudatosságának, a szervezkedés formáinak, az uralkodó osztály helyi elnyomó akcióinak mélyebb vizsgálatát. Véleményünk szerint a város munkásmozgalmának 1914 előtti története lényegesen gazdagabb volt, mint az eddigi országos összefoglalásokból látható.

* * *

Néhány kérdést érintettünk csupán a város kiegyezéskori történetének problémái közül. Mondanivalónkkal elsősorban azt kívántuk elősegíteni, hogy a további kutatásokban súlyának megfelelő helyet kapjon Szolnok megyében és Törökszentmiklóson is az 1867-1914 közötti időszak feltárása, főként a gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatok beható tudományos megismerése.

Dr. Szabó Ferenc

FORRÁSOK ÉS JEGYZETEK

Vázlatos áttekintésünkhöz a korszak kutatói előtt közismert országos monográfiák, forrás-kiadványok eredményeinek és szórványos törökszentmiklósi adatainak felhasználásán túl a régebbi és újabb helytörténeti irodalmat, továbbá a statisztikai anyagot próbáltuk kiaknázni. A téma mélyebb kibontásához elengedhetetlenül szükséges levéltári kutatásra nem volt lehetőségünk. A közközen forgó általános munkák felsorolását mellőzhetőnek érezve, itt csak a helytörténeti feldolgozások és a vidéki kutatók körében kevésbé használatos, értékes anyagú publikációk fontosabbjait szerepeltetjük, a további bújárokodások segítésének szándékával.

Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyének leírása. Szerk.: Montedegói **Albert Ferenc**. Eger, 1868.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának rendszeres jelentése az 1896—1901. évekről. Összeáll.: **Bagossi Kálmán**. Szolnok, 1902. Vidéki városaink. Szerk.: **Borsos József**, Bp., 1961. Magyar városok. Szerk.: **Dallos Ferenc** és **Szabady Egon**. Bp., 1966.

Erdei Ferenc: A város és a falu szintézise. Társadalomtudomány, 1940. (XX. évf.) 156—166.

Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. Bp., 1863. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből II. 3.)

Gesztyeli Nagy László: Az Alföld. Bp., 1925. (A Duna—Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara Kiadványai 1.)

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdéi kompassz. Szerk.: **Kallós János**, több kötet az 1920—30-as évekből, jó visszatekintő anyaggal.

Keleti Károly: Hazánk és népe, 2. kiad. Bp., 1873.

A csonka-magyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. Szerk.: **Kenessey Béla**. Bp., 1931.

Kenéz Zoltán: Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön. Budapest, 1893.

Kiss József: A tőkés agrárfejlődés foka és néhány vonása Szolnok megyében, a millenium évtizedében. Századok, 1961. 581—611. és 1962. 64—95.

Korbély József: A Tisza szabályozása. Debrecen, 1937.

Köszegfalvy György: Nagykunsági városok. Jászkunság, 1963. 1. sz. 21—30.

Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Buda, 1865.

Magyarország malomipara 1894-ben. Bp., 1896. (Magyar Stat. Közl. új folyam XIII.)

A magyar korona országainak hitelintézetei 1894-ben. Bp., 1897. (Magy. Stat. Közl. új folyam XIV.)

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I—II. Bp., 1897.

Az 1900-as és 1910-es népszámlálás foglalkozási adatai. Magyar Stat. Közl. új sorozat 2. köt. Bp., 1904. és 48. köt. Bp., 1913.

A magyar szent korona országainak állatlétszáma, 1911. Bp., 1913.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1901—1963. Bp., 1969. KSH.

Palugyai Imre: Jász-kun kerületek és Külső Szolnok vármegye leírása. Pest, 1854.

Rendszeres jelentés Jász-Nagykun-Szolnok megye állapotáról, 1879. Szerk.: **Sipos Orbán**. Szolnok, 1880. (Igen gazdag visszatekintő és leíró anyagú, közel négyszáz oldalas kötet!)

Tóth Sándor: Vázlatok Törökszentmiklós múltjából. Törökszentmiklós, 1957.

Vörös Károly: A magyarországi várostörténet problémái a dualizmus korában. Történelm. A TIT Orsz. Történelmi Választmányának közlönye, 1966. 114—138.

Adalékok a Szolnok megyei népi kollégiumok történetéhez és nevelő munkájához

A népi kollégiumok életrehevása, szervezése s a mozgalom elindítása a Győrffy kollégisták érdeme. A felszabadulás után is folytatták a korábban elkezdett kulturális felvilágosító munkájukat. Nemcsak elméletben foglalkoztak a magyar nép „sorskérdéseivel”, hanem a gyakorlati munkában is részt vettek: „elmentek földet osztani”, bekapcsolódtak „a szövetkezetek szervezésének nagy munkájába”¹, majd 1946. június 16-án, évzáró ünnepségükön a kollégiumi mozgalom országos méretekben való kiterjesztése érdekében felhívással fordultak a magyar társadalomhoz: „... mi, Győrffy kollégista diákok, saját fejlődésünk legjobb tapasztalatai alapján állítjuk, hogy csak a mi útunkon nevelődő diákság képes alapjában megteremteni az egyensúlyt ifjúság és demokrácia között. Ezért egy országos mozgalom megindítására szántuk el magunkat, mely céljaul tűzi ki, hogy diákothonokat és kollégiumokat szervez, hoz létre és épít fel a középiskolák mellett, amelyekben a szegényparasztoknak és munkásoknak fiai – tömegesen – anyagi gondoktól mentesen, demokratikus szellemben nevelődhetnek népünk értelmiségévé. Mi, Győrffy kollégista diákok, motorjai leszünk ennek a demokratikus Népi Kollégiumokat Építő Mozgalomnak, és ígérjük, hogy fáradhatatlanok leszünk annak megszervezésében, az erkölcsi és anyagi bázisok megteremtésében”².

A bejelentést a magyar társadalom nagy lelkesedéssel fogadta. A Győrffy kollégisták pedig egész nyarukat népi kollégiumok szervezésével töltötték. Budapesten és a vidéki nagyobb iskolavárosokban – főleg a progresszív egyetemi-főiskolai hallgatók aktív közreműködése nyomán – elkezdődött a szervező munka. A mozgalmat támogatta és segítette a magyar Belügyminiszter is, aki 4747/1946. sz. alatt leiratot intézett a városi tanácsokhoz a közép- és főiskolai népi kollégiumok megszervezése tárgyában. A Hajdú megyei Néplap 1946. aug. 9-i száma „A Belügyminiszter elvtárs a népi kollégiumokért” c. cikkében arról tudósít, hogy a rendelet „felszólítja a törvényhatóság első tisztviselőjét, hogy a hatáskörükbe eső területen szervezzék meg a népi kollégiumokat. A rendelet felhívja a polgármestert, illetve az alispánt, hogy gondoskodik valamennyi iskolaszékhelyen népi kollégiumok elhelyezéséről is, továbbá arról, hogy széleskörű társadalmi akció induljon a népi kollégiumok érdekében”.

A vidéki városok jelentős részében 1946 nyarán és őszén a népi kollégiumokat meg is szervezték. Azokban a kisebb városokban, helységeken, ahol egy vagy két középfokú intézmény volt, vagy a feltételek kevésbé voltak biztosítottak, a szervezés jobban elhúzódott. A szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium igazgatója 1946. október 18-án a debreceni Tankerület Főigazgatójától kért engedélyt arra, „... hogy a szervezés alatt álló szolnoki népi kollégium helyet kapjon az iskola épületében”. A kérelmet azzal indokolta, hogy „a város vezetőségének ez hivatalos álláspontja és a köz-

vélemény is itt látja biztosítottak a népi tehetségmentést". A megindulás anyagi feltételeit a város demokratikus pártjai, társadalmi szervezetei, az állami vezetés, valamint a város dolgozói közösen biztosították. Tudjuk, hogy a vármegye ekkor mintegy 20 000 Ft-ot szavazott meg a népi kollégium felszerelésére, berendezésére³. A tankerületi főigazgató örömmel járult hozzá és engedélyezte a kollégiumnak az iskola épületében való elhelyezését. Az engedély birtokában az épületet, a különböző helyiségeket kellett rendbehozni, a háborús nyomokat el kellett tüntetni. Az egykori forrás szerint „a város polgármesterének, a cukorgyárnak, a papírgyárnak, az MNDSZ-nek, a szülői társadalomnak a támogatásával, a növendékek és tanárok kétkézi munkájával és a VKM 9500 Ft-os újjáépítési segélyével” mindez megtörtént, s az újra csinos, több mint félévszázados objektum hajlékot adott a kezdetben 80 személyes Mészáros Lőrinc népi kollégiumnak⁴. A kollégium a főépületben elfoglalt 4 hálótermet, ebédlőt, betegszobát, konyhát, mosókonyhát és nem utolsósorban személyzeti lakószobákat⁵.

Ez a szolnoki népi kollégium nemcsak példát, de lendületet, ösztönzést adott arra, hogy a megye többi városai is elkezdjék kollégiumi szervező munkájukat. Karcag város polgármesterének kezdeményezésére 1947 nyarának végén, az iskolai év kezdetére szintén sikerült megszervezni a népi kollégiumot, amit Györffy Istvánról neveztek el⁶. Juhász József volt a kollégium első igazgatója, aki fáradtságot, akadályt nem ismerve, hallatlan ambícióval dolgozott a kollégium megszervezésén. A kollégium életrehívása után is számtalan akadályozó tényezővel kellett szembenézni, megbirkózni. A helység (épület) biztosítása mellett gondoskodni kellett a minimális felszereléstől – asztalok, székek, szekrények, ágyak stb. –, étkeztetésről, fűtésről, s mindezek nagy részét társadalmi összefogás alapján.

Törökszentmiklósról Dr. Vásárhelyi Károly 1947. szeptember 16-án azt jelentette a tanügyi főigazgatónak, hogy „a NÉKOSZ keretében a tiszai-közép járás Budai Nagy Antal Népi Kollégium Törökszentmiklóson 19 taggal megnyílt”. A kollégiumban a 2 polgári iskolai és 4 gimnáziumi tanuló mellett 13 általános iskolás növendék is helyet kapott⁷. A szolnoki Verseggy Ferenc Gimnázium iskolai 48-as bizottsága elhatározta, hogy az 1947/48-as tanévben maximálisan fogják támogatni a szolnoki leány népi kollégium megteremtését⁸. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tanfelügyelője pedig arról értesítette a tankerületi főigazgatót, hogy a megye hároméves gazdasági-újjáépítési tervbizottsága mintegy 1 500 000 Ft hitelkeretet engedélyezett kulturális intézmények létesítésére – s ebbe beletartozott természetesen a népi kollégiumok további szervezése, ill. támogatása is⁹.

1947 novemberében a karcagi kollégium igazgatását Rátkai István vette át. Közbenjárása nyomán Karcag egykori állami, párt- és társadalmi szervezeteinek vezetősége és a város haladó gondolkodású dolgozói nagy megértéssel és áldozatkészséggel segítették mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban a fiatal intézményt igen fontos küldetésében. Külön ki kell emelnünk Tüdös Imre nevét – MKP karcagi szervezetének titkárát, majd a nemzeti bizottság elnöke –, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett nemcsak a kollégium létrehozásában, hanem annak zavartalan fenntartásában is. Az egykori forrás szerint „... fáradtságot nem ismerő munkája és harca tette lehetővé, hogy a kollégiumunk gazdasági viszonyai a legnehezebb téli napokban is jónak mondható körülményeket biztosítottak kollégistáinknak”¹⁰ akkor, amikor pl. a debreceni népi kollégisták fűtetlen hálótermekben vészelték át a telet. Anélkül, hogy érdemeit kevesbíteniénk, tudtuk, hogy e törekvésében maga mögött érezte Karcag kommunistáinak, demokratikus pártjainak s a város haladó gondolkodású dolgozóinak egyértelmű támogatását és ösztönzését.

Ezeket a népi kollégiumokat meg is kellett ismertetni a megye lakosságával, az érdekeltekkel, mert egy-egy kollégium különösebb propagandát nem tudott kifejteni.

Ismertetésük az iskolák, pártok, népi, társadalmi és közigazgatási szervek útján történt. Külön ki kell emelnünk Szolnok megye társadalmi és tömegszervezeteinek felvilágosító tevékenységét a népi kollégiumok ismertetését illetően. A pedagógus szakszervezet megyei bizottsága pl. a nevelők ideológiai továbbképzése során kötelező témaként tűzte napirendre, amit tantestületi jegyzőkönyvek is bizonyítanak.

1947 őszén jelent meg a VKM-nek a népi kollégisták utólagos középiskolai felvételéről szóló rendelete. Erről tájékoztatja a ref. középiskolákat a Debreceni Protestáns Lap is: „A népi kollégiumok egyes középiskolai tanulói anyagi és egyéb rajtuk kívül álló nehézségek folytán csak az iskolai beíratások határideje után, elkésve nyertek kollégiumi felvételt... felhívom iskoláink igazgatóit, hogy a népi kollégiumok egyes utólag jelentkező tanulóit legkésőbb f. év okt. hó 15-ig ... a létszám engedte kereteken felül is vegyék fel, ill. írják be...”¹¹ – amire nem egy esetben került sor a Szolnok megyei népi kollégiumokban is.

1948. május 15-től Kónya István, a gimn. óraadó tanára lett a karcagi népi koll. igazgatója¹² – aki jelenleg a debreceni KLTE Marxizmus–Leninizmus Tanszékcsoport vezetője, oktatási rektorhelyettes. Áldozatkész munkája, ügyszeretete révén igen jelentős érdemeket szerzett a kollégium tartalmi munkájának kialakításában, tekintélyének, népszerűségének növelésében.

Ezek a népi kollégiumok – a korábbi internátussal szemben – nemcsak lakást és ellátást biztosítottak a növendékeknek, hanem a nevelő munka új, demokratikus formáinak, változatos módszereinek gazdag sokszínűségével igyekeztek a szegénysorsú, de tehetséges, főleg munkás és paraszt származású gyerekekből a kibontakozó új társadalom számára jól képzett, demokratikusan gondolkodó értelmiségieket nevelni. Erre utalt a NÉKOSZ alapszabályzata is, miszerint a népi kollégium „... demokratikus módszerekkel, demokratikus szellemű nevelést és továbbképzést ad tagjainak abból a célból, hogy azok tanulmányaik elvégzése után a korszerű tudással, jól felkészült és a demokratikus életre megbízhatóan formált munkásai legyenek az egész magyarság és ezen belül elsősorban a parasztság és a munkásság fejlődésének”¹³. Ezt alátámasztotta a NÉKOSZ I. Országos Nevelésügyi Konferenciája is, amelyen kimondták, hogy „... a népi kollégiumokat szociális intézményekből fokozatosan nevelési intézményekké kell átalakítani”¹⁴.

A karcagi Györfly István népi kollégiumnak az 1947/48. iskolai évben 28 tagja volt, s ez a létszám részben „... a gimnázium helybeli és környéki, részben pedig a karcagi különböző általános iskolák és a mezőgazdasági középiskola növendékeiből tevődött össze”¹⁵. A szolnoki Mészáros Lőrinc Népi Kollégium tagsága pedig már 120 főre növekedett. Ebből 42 fő a Verseghy Gimnáziumnak volt a tanulója, a többiek viszont a különböző szakiskolák növendékei voltak¹⁶. A mezőtúri Állami Gimnázium évkönyve szerint 1948/49-ben a 157 növendék közül 42 lakott népi kollégiumban¹⁷. A népi kollégisták szelleme és magatartása igen pozitív nevelő hatást gyakorolt a különböző oktatási intézmények tanulóifjúságára. A Verseghy Gimnázium egykori igazgatója úgy ítélte meg, hogy a tanulóifjúság számára a „legdöntőbb hatást jelentette ... a Mészáros Lőrinc Népi Kollégium tagságával való együttélés”¹⁸.

Ezekben a népi kollégiumokban közösségi nevelést igyekeztek megvalósítani. Az ifjúság önkormányzatot szervezett, amely a tagok közösségi formálódásának alapvető eszköze volt. A különböző korú fiatalok nevelésére vonatkozó életkori sajátosságok figyelembevételével megteremtették a kollégisták közösségi együttélését, az együttnevelődés társas módszereit, szabadabb művelődését. Megteremtették az öntevékeny gyakorlati munkacsoportokat, az ideális versenyszellemet kollégiumon belül és a kollégiumok között, a munkaszervezés és munkavégzés közösségi kritikán felépülő formáit. Ugyanakkor kollektív vezetés érvényesült. A vezetőségnek tagja volt

az igazgató, helyettese a nevelőtanár, a gondnok, az ifj. titkár és a szövetkezetek elnökei. A közösség legfőbb szerve a taggyűlés volt. A kollégium alapsejtjét a szobaszövetkezet – mint elsődleges közösség – alkotta, amely kb. 8–12 tagból állt, s vezetőjét a tagok választották. Kezdetben csak gazdasági jellegű funkciót látott el, majd a kulturális tevékenység központja lett, míg végül a kollégiumi közösségi nevelés legerősebb, legdöntőbb eszközévé vált. A tanulás segítése mellett a tagok magatartásbeli és modorbeli hibáit, hiányosságait nyesegette, a közösségi szellemet erősítette, az együvé tartozás gondolatát mélyítette, amely a kollektíva közösséggé formálódását szolgálta. A szövetkezetek általában versenyben álltak egymással. Ez a versenyszellem a tagokat nagyobb teljesítmények elérésére sarkallta, s így az egész kollégium színvonalát alapjaiban emelte.

A kollégium belső életéhez szervesen kapcsolódtak a hetenként megtartott ún. kollégiumi estek. Ezek programja igen tartalmas s ugyanakkor változatos is volt: a rendszeres tájékoztatást és politikai nevelést szolgáló aktuálpolitikai előadások, a tanulmányi munka értékelése, a közösségi nevelés problémáinak megvitatása mellett sor kerülhetett különböző kulturális rendezvényekre is. A kollégisták ideológiai képzését szolgálta a központ által előre, mintegy negyedévre meghatározott ideológiai-munkásmozgalmi jellegű témák rendszeres feldolgozása, közös megvitatása. Az 1948/49. tanévtől kezdve pedig a természettudományos világnézet kialakítása érdekében havonként a kollégiumi est keretében természettudományos előadást iktattak be minden kollégiumban¹⁸. Ezeknek a kollégiumi esteknek is nagy volt az emberformáló, nevelő hatásuk.

A népi kollégiumokban találkozunk elsőként a tanulóköroekkel, amelyek igen eredményesen működtek. E köroekben általában az egy iskolába járó, azonos korú növendékek tartoztak, amelyeknek alapvető célja volt az iskolai tanulmányi, mozgalmi munka közös segítése, ellenőrzése. A hetenként rendszeresen megtartott elméleti szemináriumok és viták is a kollégisták ideológiai képzését szolgálták. Ezek a formák a nevelés és önnevelés nagyszerű eszközei voltak az egyéni képességek kibontakoztatására, a társas és egyéni ellenőrzés és fegyelem megvalósítására, s ezzel a közösség iránti felelősség kifejlődését segítették. Ezekben a kollégiumokban új és pozitív emberi tulajdonságokkal, személyiségjegyekkel rendelkező embertípus formálódott. Kardos László 1948. febr. 16-án A népi demokratikus nevelés és a népi kollégiumok problémái címen Debrecenben tartott előadásában többek között rámutatott azokra a jelentős eredményekre, amelyeket a felszabadulás után a demokratikus nevelés terén elértek: „... kialakulóban van egy új embertípus, amely a személyesen átélt közösségi élményeken keresztül igazi alkotó egyéniséggé fejlődik ki¹⁹.”

A kollégistáknak – félévkor és év végén – a kollégiumi studiumokból is vizgázniuk kellett. Általában a „kollégiumi hét” keretén belül került sor erre az aktusra. A középiskolás kollégistáknak pl. Magyarország utolsó 100 évének gazdasági és politikai fejlődéséről, a kulturális és sportélet jelentősebb mozzanatairól kellett számot adniok írásban és szóban. A kollégiumi hét alkalmával közösségi munkát is végeztek, amit ankétok rendezésé, különböző megbeszélések, vetélkedők tettek változatosabbá²⁰. Ezeket a vizgákat kritikával és önkritikával is összekapcsolták, máshol a kollégiumi est keretében tartották. Minden hibára rámutattak, a jót külön is megdicsérték.

A kollégisták, amint látjuk, a legkülönbözőbb társadalmi munkában vettek részt. Ezek közül igen jelentős volt az ún. falujárás, amely bekapcsolta a kollégiumot a társadalmi közéletbe, a társadalom vérkeringésébe s ezáltal meggátolta az intézet belső elszigetelődését. Ugyanakkor önállóságra, bátor fellépésre, a gyakorlati kérdések megoldásában való jártasságra nevelte a fiatalokat. A falujárás valamennyi Szolnok megyei népi kollégium esetében rendszeressé vált és az országos helyzethez viszo-

nyitva is komoly eredményeket könyvelhettek el e téren maguknak a kollégisták. A falujárás mellett meg kell említenünk a kollégisták üzemlátogatását is: pl. nem egy esetben látogatták meg a szolnoki papír-, cukor-, vagongyárat és még néhány más üzemet. A NÉKOSZ Központ pedig azt kérte a leánykollégiumtól, hogy a politikailag legfejlettebb tagjai havonta egy vasárnap menjenek ki a környező falvakba az EPOSZ leánykioszorúinak instruálására.²¹

A felszabadulás után a diákfiatalok körében joggal merült fel az az igény, hogy alaposabban és mélyebben tanulmányozzák és ismerjék meg a magyar társadalmi valóságot, elsősorban a munkásság és a parasztság helyzetét, a társadalmi mozgás folyamatát. A kollégisták egy része falukutató munkára is vállalkozott. Az elért eredmények arra ösztönözték a NÉKOSZ központot, hogy e kutatásoknak szervezett formát teremtsen. Így alakult meg a Honismereti Mozgalom 1947 őszén azzal a céllal, hogy „... a magyar középiskolás és főiskolás diákság széles rétegeit bevezesse a társadalomkutatás gyakorlati munkájába. Ebben a munkában egyrészt élményszerű tapasztalati anyagot szereznek diákjaink a magyar társadalom jelenlegi állapotáról és problémáiról, másrészt elsajátítják a társadalom megismerésének módszerét”²². Ez a szociográfiai munka fejlesztőleg hatott a diákfiatalokra és önálló gondolkodásra, ésszerű kritikára nevelte őket. Erősítette a közösségi munka szemléletét és gyakorlatát, tagjait a munkában szerzett közös élménnyel kapcsolta össze, s ennek következtében a fiatalok egymáshoz való viszonya tartalmasabbá és komolyabbá vált. A kollégisták – nevelésük folytán – politikailag érettebbek, tájékozottabbak voltak egykorú diáktársaiknál²³. Az egyik korabeli dokumentum megállapítását idézve: „... a középiskolákban a legértelmesebbek, legfejlettebbek voltak, így a vitákat könnyen megnyerték és az iskolák közösségi életét is ők irányították”²⁴.

1948 nyara fordulatot jelentett az iskolák történetében. Az államosítás politikai és társadalmi feltételei egyre jobban érlelődtek, s az iskolák államosítását az állami, párt- és társadalmi szervezetek mellett a dolgozók is egységesen támogatták. A diákifjúság szava is jelentős volt ebben a küzdelemben. Az ifjúság zöme nemcsak egyetértett, de levelekben, felterjesztésekben, táviratokban követelte az államosítást. E harc kezdeményezői, éharcosai között találjuk a Szolnok megyei kollégistákat is. *

A karcagi Győrffy Kollégium – a megye többi kollégiumával együtt – az 1948/49-es tanévre ismételten meghirdette a felvételi pályázatot: „Pályázhatnak a helybeli gimnázium, mezőgazdasági középiskola és valamennyi helybeli általános iskola felsőtagozatának szegénysorsú, paraszti vagy munkás, kivételesen szegénysorsú értelmiségi származású, legalább általános jó előmenetelű fiú növendékei” – olvassuk az egykori dokumentumban²⁵.

Mint ismeretes, 1948 őszétől a NÉKOSZ központ új munkaprogramot írt elő valamennyi kollégiuma számára. Az új nevelési terv pozitívumait a következőkkel indokolták: „1. egységes nevelési rendszert vezetett be a Szövetség összes kollégiumaiba az előző évi... nevelési munkával szemben; 2. a sokoldalú kollégiumi foglalkoztatásba egysúlyt igyekezett belevinni; 3. növelte a kollégisták munkakészségét és rendszeresebbé tette a kollégiumok belső életét”. A középiskolás kollégiumok központi munkaprogramjában így jelentős helyet kapott az iskolai, diákszövetségi, kollégiumi munka mellett a kulturális, sport- és honismereti tevékenység is²⁶.

1948 ősze fordulatot jelentett a népi kollégiumi mozgalom életében, történetében. Mint ismeretes, fokozatos kiépülésük és megerősödésük után bizonyos fajta befeléfordulás jellemezte tevékenységüket; hibák, hiányosságok is előfordultak munkájukban. Ezért az MDP Politikai Bizottsága is napirendre tűzte és alaposan megvitatta a kérdést. „A NÉKOSZ helyzetéről, további feladatairól” hozott határozatot Révai

József ismertette 1948. szeptember 21-én a NÉKOSZ kommunista aktíváján. Az MDP kritikája szerint a hibák: a párttól való elszakadásban és valamiféle „NÉKOSZ öntudatra” nevelésben, paraszttromantikában, az ifjúság vezető-világmegváltó szerepéről vallott felfogásban, a tanulmányi munka és szakmai képzés elhanyagolásában és lebecsülésében, a kommunista erkölcs és etika megsértésében, a szabadosságban nyilvánultak meg²⁷. Ezek a hibák, torzulások, avantgardista törekvések nagyon kis mértékben a Szolnok megyei kollégiumokban is fellelhetők voltak. Miért mondjuk azt, hogy kis mértékben? Azért, mert az említett hibák elsősorban főiskolai, egyetemi kollégiumokban fordultak inkább elő, s a középiskolai kollégiumokra csak kevésbé voltak jellemzőek.

A határozatot valamennyi Szolnok megyei kollégium megvitatta, saját hibáikat, fogyatékoságait figyelembe véve meghatározták a feladatokat is. Nyilvánvalóvá vált, hogy elsősorban a tartalmi munkán és szemléleten kellett változtatni, ami nem kis erőfeszítést igényelt vezetőktől és kollégistáktól egyaránt. A kezdeti eredmények is lassan születtek. A központnak a középiskolás kollégiumok évnitőjéről szept. végén kelt tájékoztató körlevele is már az új szemléletet tükrözi: „Az évnitőnek megfelelően kell reprezentálnia azt a megújodást, amely a népi kollégiumi mozgalomban bekövetkezett, és meg kell mutatni azt a természetes optimizmust, amellyel a kollégisták az új munkaév nagy feladatai elé néznek. Az évnitőnek társadalmi eseményé kell válniok...”²⁸.

A NÉKOSZ központ a kritika után szervezeti változtatásokat is eszközölt. Tájékoztatta szervezeteit a kollégiumi vezetőség új összetételéről és a kollégiumi bíróságról. E szerint a vezetőségnek tagja: „... az igazgató, a titkár, minden 15 kollégista után egy-egy választmányi tag, jkv.-vezető, egy ellenőr és egy könyvtáros”; a kollégiumi bíróságot pedig a következők alkotják: „elnök: igazgató, a népügyész a vezetőség nevezi ki a választmányi tagok közül és népbírák”. A szövetkezetek változatlanul megmaradtak választott elnökökkel az élükön²⁹. A középiskolás kollégiumi bíróságok súlya, jelentősége a korábbiakhoz képest nőtt: „... indokolt esetben évközben is mondhatnak ki olyan ítéletet, ill. hozhatnak olyan határozatot, amely egyes kollégistákat a kollégiumból kizár” – olvassuk a központ körlevelében³⁰. A Szolnok megyei kollégiumokban is sor került ezekre a szervezeti változtatásokra, ami tulajdonképpen a demokratizmus szélesítését, növelését jelentette.

Az 1948/49-es tanév második felében valamennyi népi kollégiumban a párt kritikája után eltelt időszak munkáját értékelték. 1949 januárjában szervezte meg a központ a 4. középiskolás konferenciát, ahol a népi kollégiumok perspektívájáról is szó esett. A népi kollégiumok viszont újabb sikerek, eredmények eléréséért, felmutatásáért küzdenek. A legfontosabb feladatok között találjuk a kollégiumok szociális összetételének javítását, a tanulmányi eredmények fokozását, a kollégium és a társadalmi élet élő, eleven kapcsolatának szélesítését és mélyítését, a különböző társadalmi, közeleti munkákban, agitációkban való fokozottabb részvételt.

A népi kollégisták és népi kollégiumok 1949-ben küldetésük végéhez közelednek. Ugyanis napirendre került az egységes állami kollégiumi hálózat kiépítésének a kérdése, amit nem indokolt teljesen a proletárdiktatúra megteremtése sem. 1949 januárjában a 4. középiskolás konferencián az egyik napirend az állami kollégiumokkal való egyesülés előkészítését és problémáit taglalta³¹. 1949. június 10-én tartották a népi kollégiumok küldöttei III. rendes közgyűlésüket, amely határkö volt a NÉKOSZ történetében. Az aktuális kérdések megvitatása után határozatot fogadtak el, amelyben kimondták a „... NÉKOSZ feloszlását és a kollégiumok államosítását”³² Szolnok megyében a népi kollégiumok államosítása, ill. átszervezése 1949 nyaráig megtörtént. A VKM-ben korábban életre hívták az Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatalt, amely az irányítást és felügyeletet végezte.

Mivel zárhatjuk gondolatainkat? A népi kollégiumok is beletartoznak a koalíciós időszak sokszínű összetettségébe. Létrehozásuk oly jelentős tényező volt, ami nélkül jelen társadalmunknak igen sok hasznos tagja, vezetője nem került volna felszínre. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a Szolnok megyei népi kollégiumok is betöltötték feladatukat. E sajátos történelmi korszakban ez a progresszív szervezet, társadalmi mozgalom elsősorban a megyében lakó diákok százainak biztosította az ellátást, a tanulás és nevelés gondtalan lehetőségét. Ezek a kollégiumok perspektívát nyitottak növendékeiknek – a bizonyosan ismert hibák ellenére is – a tudatosan neveltek a népi demokrácia szolgálatára. A közösségi nevelés és formálódás első intézményei voltak, amelyek a nevelés és önnevelés nagyszerű lehetőségeit is magukban hordozták. Közoktatási intézményeink közül (– társadalmi –) itt valósul meg legegyszerűbben a diákönkormányzat, az ifjúság tudatos politikai, világnézeti nevelése, a társadalmi aktivitásnak a szakmai képzéssel való igen szerencsés párosítása.

A népi kollégiumokban alkalmazott nevelési elvek és módszerek egy része sok vonatkozásban követendő példa lehetne mai kollégiumainkban is. Az iskolakollégium gondolatát – amely azóta feledésbe merült – napjainkban is hasznosnak látszana feleleveníteni. Nagy gondot fordítottak a népi- és mozgalmi dalok elsajátítására és ezzel az ifjúság között a dalkultúrát széles körben terjesztették. Legalább ilyen teret nyert a népi táncművészet ápolása és népszerűsítése is.

Igaz, a népi kollégiumoknak számtalan harcot kellett megvívniuk a maradisággal, a bürokráciával, a rosszindulatú rágalommal, propagandával. Sokszor maguk a pedagógusok sem tudták megvédeni a mozgalmat az alaptalan gyanúsításoktól, mert ők maguk sem ismerték vagy nem eléggé ismerték a népi kollégiumokat annak ellenére, hogy 1947 tavaszán ideológiai továbbképzés keretében foglalkoztak a város és a megye nevelői is e kérdéssel. Egy negyedszázad távlatából azt is megállapíthatjuk, hogy a népi kollégiumokban helyenként valóban előfordultak avantgardista törekvések, de nem ez volt általános jellemzője a mozgalomnak. Reakciós ellenfelei és a dogmatista szónokok híresztelték elsősorban, s ezek az eltúlzások beivódtak a köztudatba is.

Korántsem akarjuk érdemein felül értékelni a mozgalmat, de elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy az a nemzedék, amely az egykori népi kollégiumok falai között nevelkedett, s mohón szívta magába az új ismereteket és tudományt, napjaink szocializmust építő társadalmában is helytállt. Ez a nemzedék ma is a társadalmi és közélet legkülönbözőbb területein dolgozik, legtöbbször hittel és nem céltalanul, életútan. Ez a nemzedék a népi kollégiumok nélkül feltehetően elkallódott volna. Ugyanis a kollégiumok hívták és fogadták be a távoli falvak, tanyák paraszt és munkás gyermekeit, itt kapták az első ösztönzést a továbbtanulásra. Az itt kialakult közösségi élet szárnyakat adott a bekerült fiataloknak, s egy-két év után alig lehetett ráismerni a még mindig csizmában járó, de már eszmélő, korábban félszeg és bátortalan, gyakran politikailag is közömbös fiatalokra. Ha ezek otthon maradnak – népi kollégiumok híján –, elvesztésük a társadalom számára is igen súlyos szellemi veszteséget jelentett volna. A Szolnok megyei népi kollégisták, politikai, társadalmi, kulturális vonatkozásban jóval többet tettek a kibontakozó új társadalomért, a haladásért, mint miről – dokumentumok hiányában is – e szerény dolgozat beszámol. Mi is tisztában vagyunk azzal, hogy a Szolnok megyei népi kollégiumokra vonatkozó adataink csak adalékok, s e munkánkkal tulajdonképpen annak a nagy monográfikus műnek a majdani létrehozásához szeretnénk hozzájárulni, amely a Szolnok megyei népi kollégiumok történetének és nevelőmunkájának megírására fog vállalkozni.

A népi kollégiumi mozgalom születésének negyedszázados jubileumán – a jelentős alkotások fényében – e vázlatos adalékok felsorakoztatásával is megkíséreltük jelezni a szervezeti és tartalmi kibontakoztatást, a hősi küzdelmet, a beteljesülést.

Napjainkban is hasznos okulni a történelemből, mert erőt ad előrehaladásunk, jövőnk útjaink formálásához példaképeket állít, hitünket erősíti, vagy éppen eszméket. Az utódok e küzdelmes múltból is merítsenek erőt jelen céljaik, feladataik megvalósításához.

Dr. Vaskó László

JEGYZETEK

- 1 Hajdú megyei Néplap, 1946. július 31. 2. old.
- 2 A Győrffy István Kollégium fölhívása a magyar társadalomhoz a Demokratikus Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom ügyében. Népi kollégiumokat! NEKOSZ, Budapest, 1946. 9. old.
- 3 Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debreceni Tankerületi Főigazgatóság Iratai (a továbbiakban HBmL DTF) XXIV. 501/a. 29. cs. 4061/1946.
- 4 A szolnoki Állami Vereseghy Ferenc Gimnázium (és dolgozók gimnáziuma) Évkönyve az 1946/47. tanévről. Szerk.: Dr. Bartos Imre. Szolnok, 1947. 1. old.
- 5 u. ott 19., ill. 5. old.
- 6 A karcagi Ref. Nagykun Gimnázium, a vele kapcsolatos ált. iskola és dolgozók gimnáziuma Évkönyve az 1947/48. iskolai évről. Szerk. Gaál László. Karcag, 1948. 32. old.
- 7 HBmL DTF XXIV. 501/a. 43. cs. 2615/1947.
- 8 A Szolnoki Áll. Vereseghy Ferenc Gimn. id. Évkönyve, 15. old.
- 9 HBmL DTF XZIV. 501/a. 41. cs. 2104/1946.
- 10 A Karcagi Ref. Nagykun Gimn. id. Évkönyve, 32–33. old.
- 11 Debreceni Protestáns Lap 1947. október 15. 20. sz. 4. old.
- 12 A Karcagi Ref. Nagykun Gimn. id. Évkönyve, 32. old.
- 13 Szabó Gergely: Népi kollégiumok. Valóság, 1947. jan.
- 14 Kardos László: A NEKOSZ I. Országos Nevelési Konferenciája. Valóság, 1947. 2. sz. 153. old.
- 15 A Karcagi Ref. Nagykun Gimn. id. Évkönyve, 33. old.
- 16 A Szolnoki Áll. Vereseghy Ferenc Gimn. (és dolgozók gimnáziuma) Évkönyve az 1947/48. tanévről. Szerk.: Bartos Imre, Szolnok, 1948. 3. old.
- 17 A Mezőtúri Áll. Gimn. és Dolgozók Gimnáziuma Évkönyve az 1948/49. iskolai évről. Közzéteszi: Óri Zoltán mb. ig., Mezőtúr, 1949. 19. old.
- 18 HBmL NEKOSZ iratai ZZVI. 651. 1. cs. 206/1948.
- 19 Hajdú m. Néplap (Debrecen), 1948. febr. 18. 2. old.
- 20 Tiszántúli Néplap, 1948. június 22. 2. old.
- 21 HBmL NEKOSZ iratai XXVI. 651. 1. cs. 198/1948.
- 22 Márkus István: Honismereti mozgalom. Valóság, 1948. 1. sz. 1. old.
- 23 Ezt a célt szolgálta a NEKOSZ központ által előírt rendszeres ideológiai oktatás. Lásd: HBmL NEKOSZ ir. XXVI. 651. 1. cs. 181/1948, 201/1948, 232/1948.
- 24 Tiszántúli Néplap, 1948. júl. 4–5. old.
- 25 A Karcagi Ref. Nagykun Gimn. id. Évkönyve, 33. old.
- 26 HBmL NEKOSZ ir. XXVI. 651., 2. cs. „A” dossziében.
- 27 Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Szikra, Bp., 1949. 644–668. old.
- 28 HBmL NEKOSZ iratai. XXVI. 651. 1. cs. 196/1948.
- 29 u. ott 252/1948.
- 30 u. ott 262/1949., ill. Köznevelés, 1949. 4. sz. febr. 15. 78. old., ill. 6. sz. 144. old.
- 31 Köznevelés, 1949. 4. sz. febr. 15., 78. old.
- 32 Köznevelés, 1949. 14–15. sz., 411. old.

Bányai Kornél két kiadatlan verse

Egy télben tavaszt játszó decemberi délután tett baráti látogatás alkalmával került a kezembe Bányai Lászlónak, a korán elhunyt Bányai Kornél költő fiának jóvoltából az itt közölt, eddig kiadatlan két Bányai-vers.

Az I. Világháborúban orosz fogságba került költő harctéri, majd fogság élményeit kis, kockás lapú noteszokban jegyezte fel. A jegyzetek anyagában a költő belső világának, személyes és olvasmányélményeinek, gondolatainak, reflexióinak hihetetlenül gazdag világa tárul fel. A noteszlapokon gyakran találkozunk Bányai Kornél szemléletes rajzaival is. Az itt közölt és az omszki hadifogolytábort ábrázoló három rajz is ezek közül való. Az egyikén jól látható a táborparancsnokság „Átvizsgálva” feliratú bélyegzője. A félévszázadon át megőrzött, annyi viszonytagságon keresztül-

ment s irodalomtörténeti szempontból is érdekes naplók közül az első 1916. aug. 29-i keltezéssel indul. Legalábbis ez a dátum olvasható a napló első oldalán. De a rendszeres feljegyzések 1916. február 15-vel kezdődnek. A magyarázatot maga a költő adja meg. A napló első oldalán olvashatjuk ugyanis a következő feljegyzést: „Szibériába való utazásom alatt írtam le emlékezeimből a régi naplóm után, mit az oroszok

elvettek és dinerem ügyetlenkedése miatt elvesztettem a levelezőlapjaimmal együtt. A verskötetet még előbb elvitték.” E sorok tanúsága szerint tehát mintegy hat és fél hónap eseményeit írta le emlékezetből.

A naplóban talált két vers közül a Kísértő Alkonyat című a költő feljegyzéséből következően szintén emlékezetből íródott.

(A „Hadak útja” c. elrabolt verseskönyvből)

KÍSÉRTŐ ALKONYAT

*Árnyékomat a Nap hosszúra nyújtja,
Egészen megvörösödik bele...
Bent az erdőben harkály szól kopogva
S a siető forrás vize zúgva
Hull a bomályos, sziklás völgybe le.*

*Valaki lámpával jár az erdőben,
Keresi tán a letűnt Napot
Mely véresre marcangolta testét
S elhagyott égi útján belőle
Mindenütt kis darabokat hagyott.*

*Kelet felől mint halotti csónak
Lassan erre tart a Hold sarlója
Talán a Föld szívét szúrta keresztül,
Mert nézzétek, piros, apró csöppek
Csepegnek lassan a Földre róla.*

*Szél fésüli a fák fakó haját,
Az árnyékok lassan járnak-kelnek
S valahol a titkos erdő mélyén
Mint ottthon – Novemberben – vontatottan
Szomorú, bús gyászdal énekelnek.*

*Fellobogva, messze Észak ormán,
Veres lángnyelvek kúsznak az égre.
Valaki lámpával jár az erdőben,
Olyan, mintha nagy eső után a
Lidérccláng ingerlő fénye égne.*

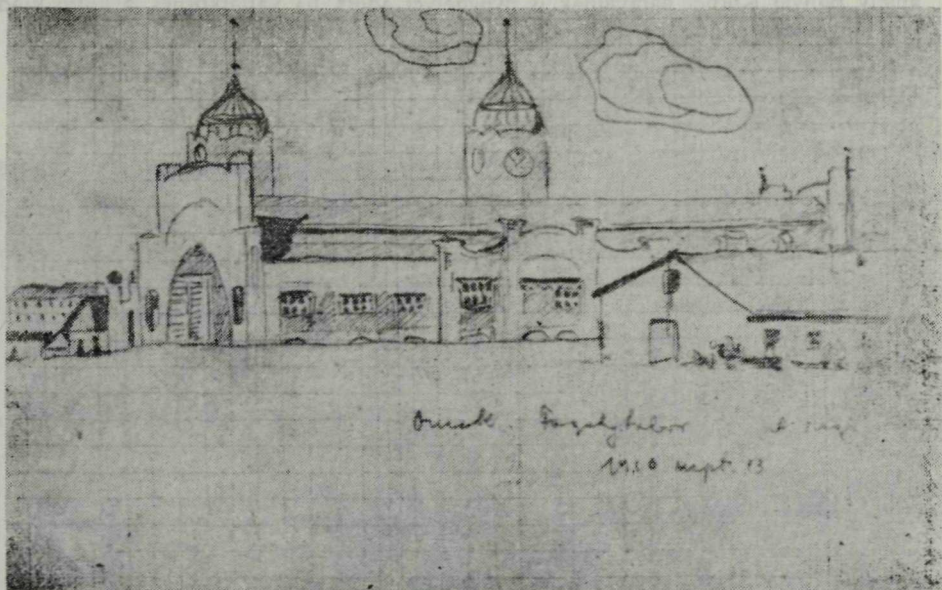
*Testvéreim – ma véres éjszakánk lesz!
Nem fog szemünkre szállni az álom.
Hogy újra megpibenjünk bátran, vígan
S győzelmesen kell keresztül törnünk
Minden poklon és minden halálom!*

Omszk, 1916 május.

A hányatott sorsú költő első naplójuzete az „Omszkban” című verssel zárul. A költemény tökéletesen tükrözi a szibériai hadifogolytábor lakóinak hangulatát. Nehéz lenne eldönteni, hogy a naplóban a vers szomszédságában levő rajzok szolgál-

na-e kifejező illusztrációkul a vershez, vagy a vers adja költői tartalmát a képen látottaknak. Nyilván mindkettő. Ugyanazon hangulat, lelkiállapot kifejezői különböző művészi eszközökkel.

OMSZKBAN

*Omszk fölött az ég megfagyott, sárga ...
Az őr fölöttünk lassan ide-oda jár.
Itt már régen kész a téli máglya,
Már rég meghalt a Nyár, a régi Nyár.*

*Szomorúan járunk s Nyugat felé nézünk ...
Messze magyar földön vajon mit csinálnak?
Minket vasmarokkal durván szerte szórtak
Kellő közepébe a régi pusztáknak.*

*Az ég takarója szellős, megfakult,
S mint a muszka cárnak arca olyan sárga.
Az idő végzését tömött temetőben
Harmincezer csendes magyar ember várja.*

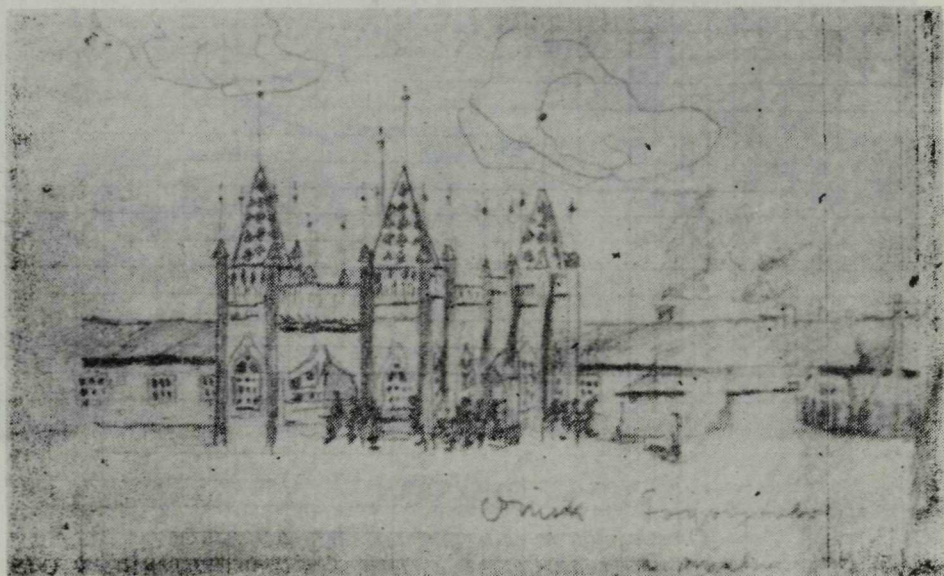
*Rabátok ... minden lépésünk kísérik,
Magyar földről csak álmodnunk szabad.
Míg a békegalamb subogását várjuk,
Nappá hosszabbodik minden pillanat.*

*Omszk fölött az ég megfagyott, sárga ...
Az őr fölöttünk lassan ide-oda jár.
Itt már régen kész a téli máglya,
Már rég meghalt a Nyár, a régi Nyár ...*

Omszk, 1916 szeptember.

Amikor itt is köszönetet mondok Bányai Lászlónak a közléshez való szíves hozzájárulásáért, nem hallgathatom el, hogy a magyar irodalomtörténet szempontjából multhatatlanul fontos lenne a költő hagyatékában rejtőző, eddig kötetben meg nem jelent műveinek kiadása. Úgy gondolom, nemes feladatot teljesítené Szolnok városa, amely Bányai Kornél hamvainak is nyughelyet adott, ha vállalkoznék a költő kiadatlan műveinek feltárására.

Szurmay Ernő

A szolnoki vár kialakulása és nyomai a mai városképben

Nemzetünk történelmében jelentős szerepet játszottak a várak: jól védhető hegyeken, völgyek nyílásában, fontos utak találkozásánál, jó átkelőhelyek védelmére épültek. A hegyvidéken erős kövekből, más vidéken téglából készült várkapuk és falak maradványai romokban ma is láthatók. Ifjúságunk, az üdülők, a turisták szívesen felkeresik a múlt néma tanúit.

Ezért foglalkozunk most a szolnoki várral, amely a Tisza és a Zagyva összefolyásánál, fontos utak találkozásánál alkalmas átkelőhely védelmére szolgált évszázadokon keresztül. Ennek a tanulmánynak nem célja a vár egész történetét ismertetni, de annyit meg kell említenünk Szolnokról, hogy az Árpád-korban I. István megyeszékhelyé teszi, és itt várispánságot alapít. *Neve írásban először a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében (1075-ben) fordul elő.*

Mielőtt a szolnoki vár kialakulását és nyomait a mai városképben megvizsgálónk, elevenítsük fel a vár törökkori történetét, egykorú leírásokat a vár épületeiről, amelyeket folyóiratunkban másfél évtizede ismertettünk.

* * *

Négyszáz évvel ezelőtt Szolnok fontos szerepet kap a török előnyomulás megakadályozásában. A mohácsi csatavesztés után 1541-ben a Duna mentén már Budáig, a Tisza vonalán pedig – Szegedet is elfoglalva – egészen a Körös torkolatáig ér el a török uralom. Érthető tehát, hogy lázas sietséggel erősítenek sok várat, és néhány újat is kezdenek építeni. Szolnok vára is akkor nyeri a törökkori metszetekről ismert formáját.

A török terjeszkedése különösen közelről érinti Heves vármegyét és Dobó Istvánt, az egri vár kapitányát. Kémeik ugyanis hírül hozzák, hogy a török csapatokat von össze, és a Tisza-Zagyva összefolyásánál várat akar építeni. Meg kell előzni a török tervét, és magyar erősséget kell emelni Szolnoknál – ez az egyetlen módja a védekezésnek.

Az Egerből 1549. március 11-én Pozsonyba küldött levélben írják Heves megye szolgabírái: „... Heves vármegye a Tiszán innen a török torkában fekszik, a szegény parasztok a török hatalom alatt vannak, akik ezeknek szolgálatára mindennap Budára, Pestre és a nagyhatvani kastélyhoz bajtatnak... Most érkezett közülük hozzánk néhány kém, ezek azt beszélik, hogy a török birodalom bódoltsága alatt levő várakból a rácz bajósok és a gyalogság Nándorfejérvárra szállítottak, ahol igen sok naszád és gyorsjáratú bajó van. Ugy értették, hogy a Tiszán fognak evezni és a Tisza és Zagyva összefolyása által képzett szögletben, Szolnok közelében várat akarnak emelni és azt a legjobban megerősíteni. Szegeden már igen sok épületfát és óriási tölgyfákat bordtak össze. Ha megérkeznek, hat nap alatt ötezer lovas részére elegendő, igen

erős várat képesek emelni. Minthogy földünket és a tiszántúliakat a leggyorsabb pusztulás fenyegeti... az lenne talán a legjobb és hirtelen a leggyorsabban kivihető, hogy itt várat építsenek, mert innen egész Erdélyig, Lengyelországig, Moldváig, Havasalföldig a legnagyobb felügyeletet és védelmet lehetne gyakorolni..."¹

Dobó István egri kapitány pedig 1549. március 12-én írja Nádasdy Tamás főkapitánynak: „... a török terve nekünk magyaroknak szerfölött veszedelmesnek látszik... Egy másik emberem azt hozta hírül, hogy egy bizonyos vajda az elébe rendelt bírának azt mondta, most már nem kell félnetek, mert épül a kastély (t. i. a vár) a Tisza mellett...”²

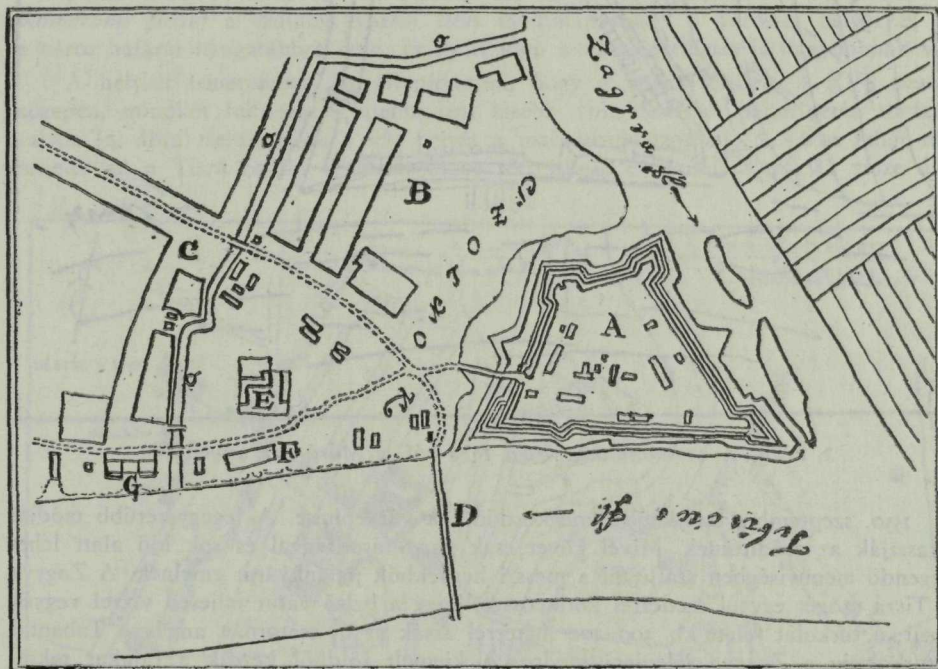
Felismervén a hely jelentőségét a török elleni védekezésnél, 1550. szeptember 10-én Salm Miklós és Bátbori András nagyobb sereggel megszállja Szolnok környékét, és nekikezd a várépítésnek. Tervüket oly ügyesen hajtják végre, hogy a Budán és a Körös torkolatánál levő török a munkálatokat megakadályozni nem tudja.

Mielőtt a vár építésének főbb mozzanatait vázolnánk, vizsgáljuk meg a rendelkezésre álló metszeteket és térképeket: milyen is volt a vár? A korabeli metszetek közül leghitelesebbnek szokták tartani Houfnaglius munkáit.³ Ha megnézzük a címlapon Houfnaglius 1617-ben megjelent közismert metszetét, amely a várat D-i irányból ábrázolja (a metszet tévesen K-t jelöl), látjuk, hogy az É-i irányból folyó Zagyva több ágra szakadva veszi körül a várat és ömlik a Tiszába. A középén fekvő, palánkfalú belső vár négyszögletes, négy sarkán körbástyával. A belső vártól balra fekszik a palánkfalal körülvett város, a külső vár, öt körbástyával, rondellával.

1. ábra. P. Zimmermann metszete a szolnoki vár 1595-ös ostromáról
(A — a vár, B — katonaváros, C — parasztváros, D — hid, E — élelemraktár,
F — söraktár, D — vizesárok)

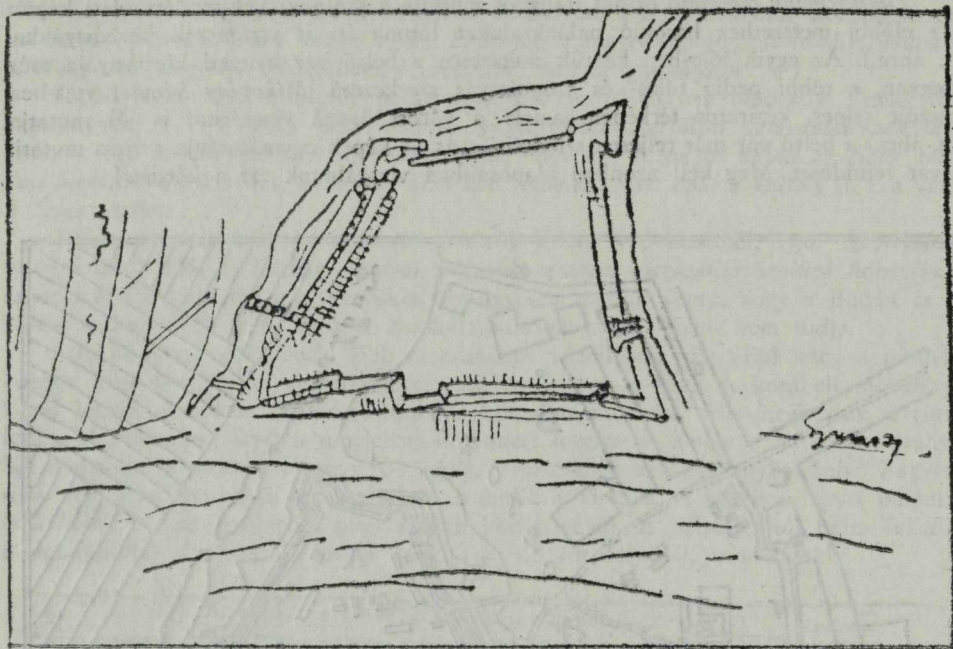
Zimmermann metszete északi irányból mutatja a szolnoki vár madártávlati képét. Az előbbi metszethez hasonló palánkfalakat látunk itt is ugyancsak körbástyákkal (1. ábra). Az egyik 1687-ben készült metszeten a belső vár nyugati körbástyája még megvan, a többi pedig füles- és szögletbástyás szerkezetű. *Mikoviny Sámuel* 1742-ben készült színes, kéziratos térképén, amely a várost övező vizesárkot is jól mutatja (2. ábra) a belső vár már teljesen szögletbástyás. A képek egymásutánja szépen mutatja a vár fejlődését. Meg kell azonban alaposabban vizsgálnunk ezt a kérdést!

2. ábra. *Mikoviny Sámuel* rajza a szolnoki várról 1742-ből.

A XVI. század közepén már ismerték az olasz szögletbástyás erősítési módokat, és új építkezéseknél már csak ezeket használják. Ez ugyanis lehetővé teszi, hogy a falakat hosszabban oldaltűz alatt tarthassák a védők. Rondellás bástyát csak akkor építenek, ha meglévő erődítményt alakítanak át. Szolnokon azonban nem ez a helyzet. *Salm Miklós* 1550. szeptember 17-i levelében azt írja *Nádasdy Tamás*nak, hogy „... az erősítéseknél azonban nagy nehezséget okoz, hogy nincsenek nyomok vagy jelek, melyek mutatnának, hogy ott azelőtt valamilyen erősség állott volna...”⁴ Tehát nem egy meglévő erődítményt alakítanak át. De akkor nem is építhetnek rondellás bástyákat, hanem az olasz rendszerű szögletbástyákkal láthatják csak el a szolnoki várat is.

Nézzük meg most a 3. ábra rajzát, amely 1553-ból a *Móré-per* aktaanyagából származik, és melyet a helyzettel ismerős ember rajzolhatott a vár elkészülte után 2-3 évvel. Ha a belső vár alakját összehasonlítjuk a *Houfnaglius*, *Zimmermann* és a többi törökkori metszettel, láthatjuk, hogy a vár szabálytalan trapézalakú terület, négy szögletbástyával. A *senti*ekből következik, hogy *Houfnaglius* metszeteit, az eddigi felfogással ellentétben, nem fogadhatjuk el mindig valóságghű ábrázolásnak, csak abban az esetben használhatjuk forrásértékűnek, ha adatait más forrás is megerősíti.

3. ábra. A szolnoki vár rajza 1553-ból, a Móre-per anyagából

1550. szeptember 10-én tehát megkezdődik a vár építése. A legegyszerűbb módiát választják az erősítésnek. Mivel követ csak nagy fáradsággal és sok idő alatt lehet elegendő mennyiségben szállítani a messzi hegyekből, palánkvárat emelnek. A Zagyva és Tisza szögét egy új mederrel kötik össze, hogy a belső várat teljesen vízzel vegyék körül: a torkolat felett kb. 300–400 méterrel ássák az új csatornát, amely a Tabántól a torkolatig a Zagyva jelenlegi medre. A kiemelt földből kezdik a falakat rakni. Először hatalmas tölgyfa- és más cölöpöket ásnak le a falak külső vonalán, ezeket fent összeácsolják a belső cölöpsorral és a közeit a kiásott földdel vertfal módjára kitöltik. A többi palánkvár építéséhez hasonlóképpen itt „...dolgozik a környék magyar népe is, de robotmunkában, falvanként beosztva, fát, meszet, követ, agyagot, vizet fuvaroznak, az asszony- és gyereknép is, tapossák a palánkok, belső földmagasítások nedves földjét, sározzák a kész palánkok gerendakötéseit...”⁵

Elgondolhatjuk, hogy mennyi földet kellett megmozgatniok. Elég csak a Zagyva mai medrét megnéznünk. A falaknak ugyan már nyoma sincs, de mégis érdekel minket, hogy milyen magasak és szélesek lehettek. A múlt század elején *Górove László* foglalkozott a szolnoki vár történetével. Az ő leírásából ismerjük az akkor még fennálló várfalak méreteit: „...magasságok legalább 8 vagy 9 ölnyi (16–18 méter) lehetett, még ma is a föld színétől véve helyel helyel a bástya magasságát 6 ölre lehet tenni főképpen a napkeleti oldalon, melly még türbető állapotban található. A Bástyának szélessége, csak a nem régében lerontott kapujáról itélvén mintegy 6 ölnyi (12 méter) lehetett...”⁶

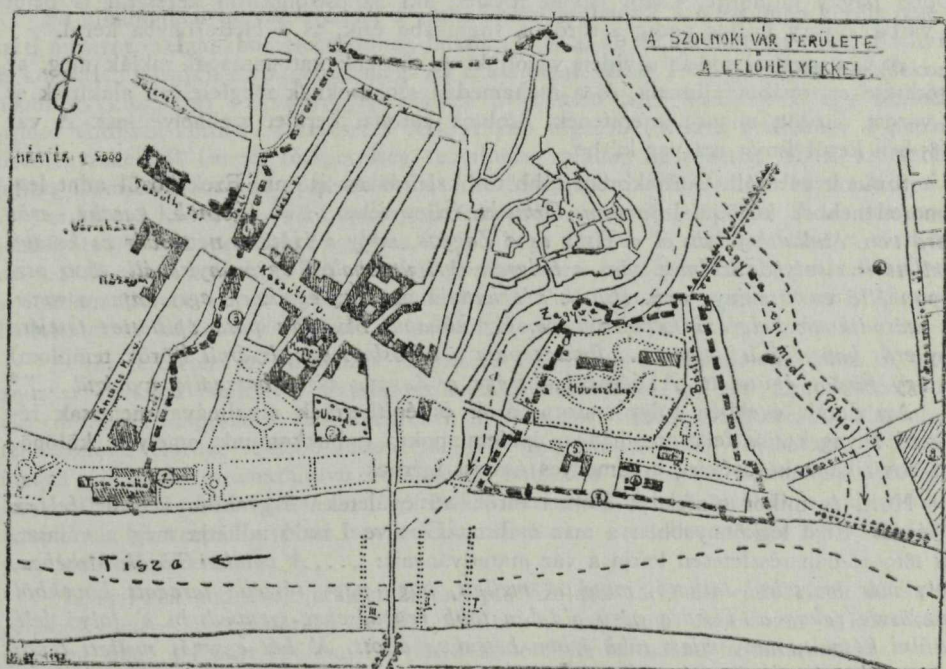
Pataki Vidornak a bécsi levéltárakban végzett kutatásai nyomán ismerjük a vár építésében résztvevő építőmesterek, kőfaragók, ácsok neveit is. *Gaballio Bernát* építőmester hat olasz kőművessel dolgozik. Egerből jönnek olasz kőfaragók és kőművesek, kiknek vezetője *magister Joannes Maria*. Dolgoznak itt egri magyar és német ácsok,

hiszen az építést Salm Miklós mellett Dobó István, az egri vár kapitánya vezeti. A kőfaragók csak a mai Zagyva-híd K-i végén állott kőkapu építésén dolgoznak, és a Tiszára néző fal közepe táján lévő alacsony, boltozatos vízikaput készítenek el.

1550-ben tehát megépült a belső vár, a következő évben pedig magát a várost is fallal és vízesárokkal veszik körül, amelyet öt bástyával erősítenek meg, ez lett a külső vár. Levéltári adatok alapján tudjuk ezeket, de felvetődik a kérdés, hogy a mai szolnoki utcahálózatot tekintve, hol is volt tulajdonképpen a város akkori határa, és merre húzódott a falakat övező vízesárok.

Botár Imre Szolnok XVIII. századi történetével foglalkozó munkájában⁷ és Komáromi József a szolnoki várról írott tanulmányában⁸ a városfal helyét és így a város határát nyugatabbra teszi, és ily módon a város területét is nagyobbak véli.

A helyzet ismeretében megállapíthatjuk, hogy a város területe a XVI. század közepén, mindkét felfogással ellentétben, kisebb volt. Szolnok belterületét ábrázoló rajzon (4. ábra) feltüntetjük a vár helyét a mai utcahálózatban. A város tehát nem terjedt túl a Tisza Szálló-Irodaház-Sipos téri iskola és a Tabán északi része által

4. ábra. A szolnoki vár helye a mai városképben

bezárható területen. 1952 nyarán a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja által végzett városképi és műemléki vizsgálatokhoz, Szolnok történetéhez készítettük ezt a rajzot. Érdekes megemlíteni, hogy a sok XVIII. századi kézíratos térképen kívül, melyet az Országos Levéltárban, a Széchenyi Könyvtárban és az Egeri Levéltárban találtunk, különösen nagy segítséget jelentett a Honvéd Levéltár útján a bécsi levéltárakból 1949–50-ben beszerzett mikrofilmes anyag. Az ezekről készült fényképnagyítások alapján pontosan meg lehetett rajzolni a város területének fejlődését. A közölt rajz helyességét igazolja az Irodaház 1952–54. évi építkezése; majdnem teljes egészében

a várost övező vizesárokra épült, ahonnan 7–8 méteres mélységből értékes törökkori régészeti anyag került elő.

A vár építési körülményeinek leírása után röviden ismertetem, vajon megállta-e a helyét az így megépített vár. Hiába szerelték fel évekre elegendő élelmiszerral és lőszerrel, a vár nem felelt meg a várakozásnak, mert sem az erélytelen várkapitány, Nyáry Lőrinc, sem a túlnyomórészt idegen zsoldosokból álló védősereg nem állott hivatása magaslatán. Ha Szolnok védelmét az egriével hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a várak igazi ereje nem a falak vastagságában van, hanem csak a benne lévő harcosok szíve és elszántsága arathat diadalt.

1552. augusztus 20-án Ali budai basa 20–30 ezer emberével megszállja Szolnokot, és ágyúzni kezdi a várat. A vár jelentőségére vall az a tény, hogy miután Fehérvárt, Veszprémet, Várpalotát, majd Nógrád, Drégely, Hollókő és Salgó várát elfoglalja, nem a közelben levő Eger ostromára siet, hanem a messze fekvő Szolnok alá. Pedig Achmed nagyvezér 60 ezer főnyi seregével Temesvár elfoglalása után úgyszólván útbaejti Szolnokot. Amikor augusztus utolsó napjaiban Achmed is megérkezik a vár alá, a megrettént védősereg egyik éjszaka a Tiszán át megszökik. Hiába buzdítja őket harcra Dobó István küldöttje, Csapi István tizedes, aki az ostromzáron keresztül is bejut a várba. Nyáry Lőrinc pedig a törökök fogságába esik, és a Héttoronyba kerül.

A vár további sorsát röviden vázoljuk. A törökök katonasággal rakják meg, az erődítéseket tovább fejlesztik, és a mohamedán szokásoknak megfelelően alakítják át a várost, fürdőt, minaretet építenek. Szolnok katonai kerület székhelye lesz. A vár 1685-ben kerül ismét magyar kézbe.

Szolnok váráról a törökkorból több török leírásunk is van. Ezek közül mint legismeretlenebbet közöljük *Bebram Dimiski* feljegyzését: „... Szolnok, kasaba, erős vára van. Mellette folyik el a Tisza és a Zagyva, mely a Hatvan nevű vár és kasaba mellett is elfolyik. Szolnok vára a belgrád-egri útvonaltól egyórányira áll. 3600 oszlopon álló erődítménye van. Ennek két kapuja van, az egyiknek egri kapu a neve. A másodiknak belgrádi kapu a neve. Ez kőkapu. Murteda pasa építtette; tetejére egy erős hangú órát tétetett... Bektas pasa a városban egy dzsámít (török templom) és egy fürdőt építtetett. A város lakossága a Zagyva vizét használja ivóvízül...”⁹

Az elmúlt években folyt csatornázások és építkezések alkalmával nemcsak régészeti anyag került felszínre, hanem épületalapokra is bukkantunk, amelyek, különösen a vízikapu környékén, eredményes ásatást ígérnek.

Hová és mikor tűntek el ezek a törökkori épületek? – gyakran vetődik fel ez a kérdés. Erre legkönyebben a már említett Gorove László adhatja meg a választ, aki 1819–20-ban részletesen leírja a vár maradványait: „... A valabai Török Moschea, mely már messziről látható, mind a mellett, hogy nagy részébe faragott kövekből volt össze rakva a Tiszára néző oldalán több repedéseket szenvedvén a folyó felé kitudulni készült, mely miatt több ízben betsukva állott. A két egymás mellett lévő; de most befalaztatott régi góthbus formájú és a vízre néző kő ajtókat az a gondolatot támasztják a vizsgálódban, hogy ...innen a Tiszára jártak le, vagy ott megfürdövéen előbb úgy jöttek be a Moscheába... A többszöri elége között kerek boltozatja (Kuppel), melynek nyomai, vagy lábái a belső falakon még látszanak, lerogyott, vagy leszdedetett; ... Volt jobb kéz felől, a mint arról most is élő némelly öregek emlékezőnek egy faragott kőből épült metsetje is vagy is Török formájú fedetlen kerek, 's keskeny tornya (minaret), de ez eldűledezett. – Alapiját, mellyen állott, lebet a templom ajtaja mellett most is még látni. A templom... a jövő tavaszkor széljel fog szedetni..., így az utolsó Török régiség is hajdan formáját el fogja veszteni... Régi építményei közzül még csak az a kis boltozatos ajtó vagyon még a déli részen, mellyen keresztül a föld Bátyák alatt a Tiszára leszoktak járni, mellynek mélysége, avagy fala vastagsága negyedfél ölnyi (kb. 7 méter). – Völt ugyan a város felől való

oldalon, egy tágas, és kemény alkotású kapuja; de a mellyet a város 1811-ben elrontatott, és köveinek egy részét az akkoron épülő Városházának falaiba rakatta..."¹⁰

A szétrombolt épületek köveit más épületekbe építették be a kőhiány miatt. Ezért csak ritkán találunk ezekből a faragott kövekből. Egyik szép maradványa a kapunak az a 16–18 mázsás oszlopaljzat, melyet a vár területéről szállítottunk a szolnoki múzeum udvarába. A régészeti kiállításon láthatjuk a régi várat ábrázoló modellt a mai utcahálózattal összehasonlítva. A kiállítás egyik terme pedig a várból, a Damjanich uszoda, az Irodaház építéskor és csatornázási munkák alkalmából felszínre került régészeti anyagot mutatja be a jelen tanulmányban említett metszetekkel és térképes, valamint okleveles anyaggal együtt.

Ha Szolnok településtörténetét vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy a Tisza-Zagyva folyó összefolyásánál lévő árvízmentes magaslattal az őskortól kezdve alkalmas volt emberi megtelepedésre. A felszabadulás után megindult régészeti kutatómunka során az elmúlt évtizedekben a nagymérvű építkezések, földmunkák nyomán a szolnoki múzeumba bekerült régészeti leletek igazolják, hogy Szolnok város területén paleolitik lelettől kezdve szinte minden kor vagy korszak emlékeanyaga megtalálható.

Ez alkalommal ne részletezzük a város egész területéről a múzeumba került régészeti anyagot. Témánkhoz elegendőnek látszik, ha a 4. ábrán feltüntetett részt, a várat és közvetlen környékét vizsgáljuk meg. Az 1. számmal jelzett Tisza Szálló építkezéskor neolitik és középkori szórványanyag mellett ritka szép lelet került elő: egy bizánci stílusú vörösréz körmeneti kereszt a XII. század végéről. Ez arra utal, hogy a pápai tizedjegyzékekből ismert főesperesség temploma valahol itt lehetett. A 2. számmal jelzett Damjanich uszoda építéskor 1948-ban Mátyás-kori mázas díszedényt találtak. A 3-as számú lelőhely későközépkori sírokat jelez a városfal mentén. A 4. számmal jelzett Irodaház alapozásakor 1951-ben kitért, hogy részben a városfal helyére, részben az azt övező vízesárokra kell építeni. Emiatt igen költséges kitalapozással kellett a fundamentumot kb. 8 méterig lesüllyeszteni. A földmunka során felszínre került hódoltságkori kerámia a várarok 18. század eleji betöltésére utal.

A vár területén az 5-ös jelzés 16. század eleji kínai porcelánleletet jelez. A 6-os szám a vízikapu melletti ásatandó területet mutatja, ahol 1951-ben tereprendezezőkor 140 cm vastag alapfalakat és a környékén Rákóczi-kori sírokat találtak. Az alapfalak rendeltetését Gorove fentebb idézett 1819-ből való írásával magyarázhatjuk. A török mecset állt itten, számárhátívü ablakaival, boltozata berogyva, s amelyet 1820-ban lebontottak. Köveit a vártemplom építéséhez használták fel. A törökök a vár gótikus templomát bővítették (1551-ben, a vár felszereléséskor – mint biztonságos helyre – a löport ide helyezték el).

Az 1975-ben 900 éves jubileumát ünneplő Szolnok történeti emlékeinek feltárása céljából ezen – a régészetileg védett területen – folytatunk ásatásokat a következő években, hogy a feltárt épületmaradványokat romkert formában bemutathassuk.

A 7. szám a vízikapu helyét jelzi (Gorove írásában egy ölnyi magasságú, a földfalak alatt átvezető, boltozatos folyosó vezetett le a Tiszához). Az árvíz ellen épült védőfal ezt jelzi is. Itt a Tisza partján az alacsony vízállásakor – 1948-tól kezdve nagymennyiségű szórványanyagot gyűjtöttünk, amelyhez segítséget nyújtott az 50-es évek kezdetétől Balyi Imre, Mrena Lajos és az 50-es évek végétől Bors Lajos tanár is.

A vár alatti Tisza-partról a neolitik kori cserepektől kezdve, bronzkori leletek, vaskori tűk, szkita nyakgyöngy, szarmata-jazig leletek, római íróvessző (stílus) került be a múzeumba. A népvándorláskor leletei mellett ereklyetartó a 10. századból, I. István dénárja és az ún. „báni dénár”, Árpád kori kerámia és nagy mennyiségű hódoltságkori fém és kerámia anyag került a szolnoki múzeumba. Java része látható a régészeti-történeti állandó kiállításunkon is.

A felsorolt néhány fontosabb lelet jelzi, hogy a szolnoki vár területe a történelem előtti koroktól kezdve rendszeresen lakott volt. A *bely fontosságát jobban megvilágosítja Szolnok közlekedésföldrajzi belyzete*. Az Aquincumról–Budáról DK-re irányuló kereskedelem vonala a Tisza és a Zagyva találkozásánál találta a széles Tisza ártéren a szinte legkeskenyebb és így legalkalmasabb átkelőhelyet Erdély felé. Árvízmentes magaslata is kínálkozott emberi letelepedésre. (Itt emlékeztethetünk arra, hogy az 1970-es legnagyobb tiszai árvíz nem érte el ezt a magasságot. S a Tiszahíd és a Tisza Szálló közti területen – lásd a 4. ábra – nincs is árvédelmi töltés.)

A bonjoglaló magyarság is megszállta ezt a területet. A Szolnok–Strázshalomnál a Zagyva vasúti híd fölött a századforduló táján előkerült tarsolylemez is ezt igazolja.

Az átkelőhely védelmére és a révjóvedelem biztosítására földvár is épül. Helyét pontosan jelöli az a nyújtott háromszög alakú terület, amelyet a 4. ábrán is láthatóan a Zagyva eredeti torkolatának nyugati széle és a Tisza folyó jelez. Délről, Keletről és Északról víz által védett, s csak Nyugat felé kellett megerősíteni. Alakja lényegében megegyezik a szabolcsi földvárval.

Történeti források és feldolgozások egybehangzóan igazolják *Szolnok megye az I. István által alapított megyék között szerepel Szolnok székhellyel, amelynek védelmét földvár is biztosítja. Így valójában Szolnok az alföldi megyeszékhelyek közül az egyetlen, amely I. István korában is megyeszékhely volt és ma is az.*

Szolnok települési magja tehát a Tisza és Zagyva szögében volt, késő Árpád-kori temetője a Zagyva bal partján a torkolat fölött került több helyen felszínre.

A Buda felé vezető út lényegében a mai Tiszahíd helyén keresztezte a folyót és nyomvonalát a mai Kossuth utca jelzi.

Szolnok mint kamarai város előbb az erdélyi, majd a máramarosi sóbányákból ideszállított só egyik kereskedelmi központja lett.

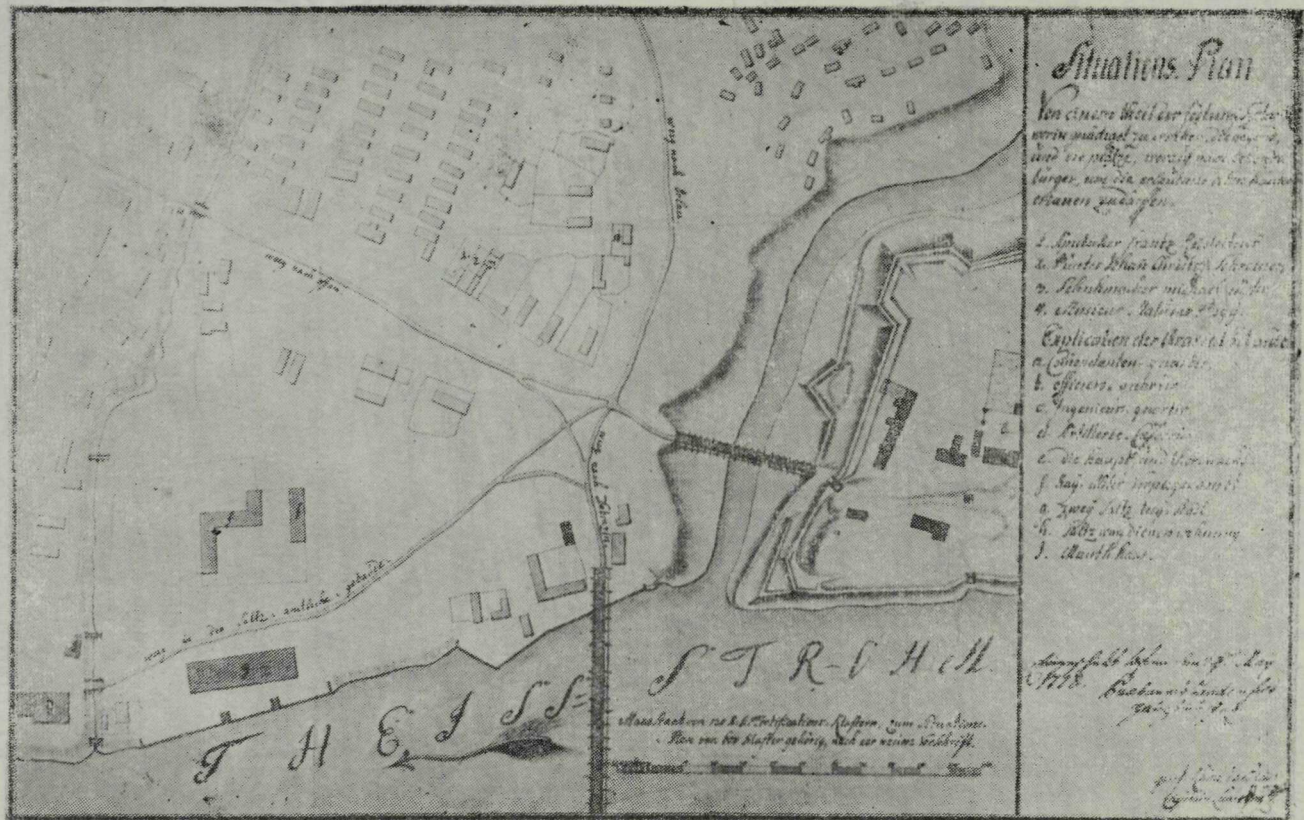
A település a földvártól nyugatra terjeszkedett a fő utca két oldalán. A 15–16. század fordulóján a lakott területet a 4. ábrán szaggatott vonallal jelzett belső és külső vár területe jelenti. Ekkor több alkalommal átmenetileg magánföldesurak birtokolják. Földvárának már nincs jelentősége és szinte elenyészik. Amint fentebb részleteztük, a 16. század folyamán a vár újra épül.

A török hódoltság alatt, 1562-ben a Tiszán cölöphíd is épül, megnő jelentősége a várnak és a településnek.

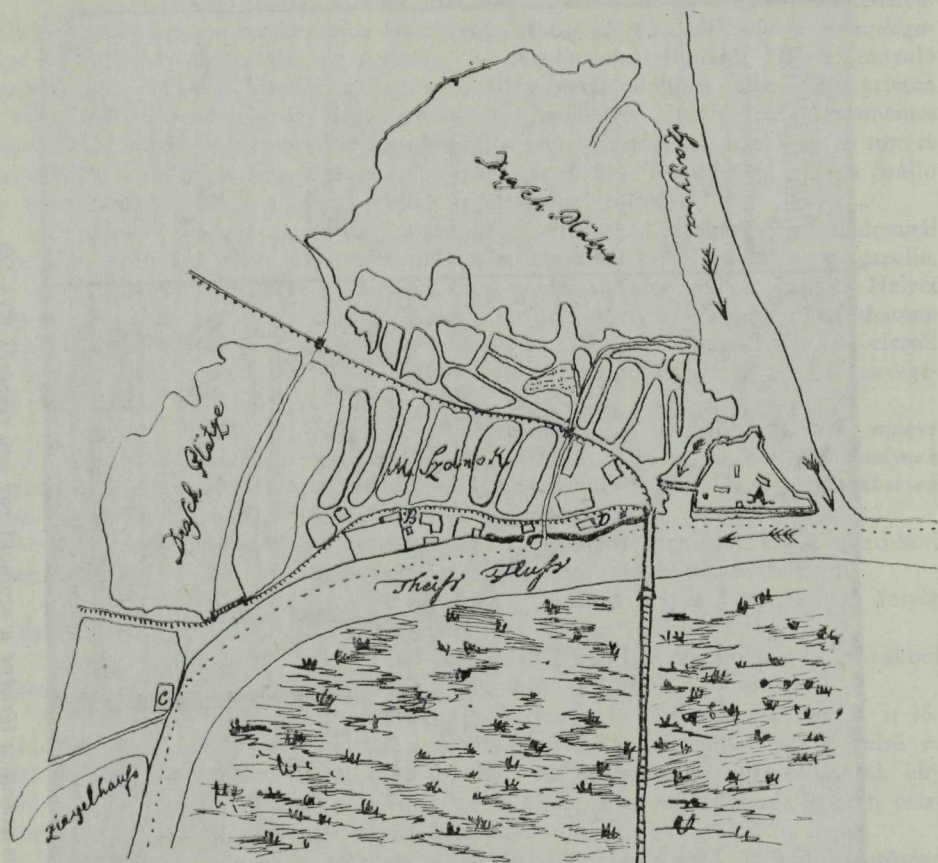
A Mikoviny Sámuel-féle térképrészlet (3. ábra) az 1742-es Szolnok települési képét adja, amelyet érdemes a 4. ábrán feltüntetett mai utchálózáttal összehasonlítani. A belső várat minden oldalról víz veszi körül, szögletbástyái jól kivehetők. A hídtól ÉNY-ra haladó főútvonaltól délre a kamaraváros terül el a Tiszáig sóraktárakkal. Az úttól északra a Katonaváros utcatömbjét jelzi a térkép.

A település részletesebb képét nyújtja az 5. ábra, melyet mikrofilmen a bécsi Kriegs-Archívból tudtunk megszerezni. Ez nagyobb méretű hadmérnöki rajz, készítette *Lindenfels százados 1778-ban* a szolnoki vár egy részéről, amely a belső vár nyugati részét és a külső vár, a tulajdonképpeni város vizesárokkal szegélyezett nyomvonalát is mutatja. A Tisza Szálló helyén és az Irodaház helyén bejelölt kis hidak arra mutatnak, hogy a vizesárok használatban volt. (Jelmagyarázat: 1. a patikus háza, 2. az ács háza, 3. a cipész lakóháza, 4. Bagi Mátyás zenés háza. A kincstári épületek jelmagyarázata: a) a parancsnok szállása, b) a tisztek szállása, c) a mérnök szállása, d) tüzérségi kaszárnya, e) a fő- és kapuórség, f) a katonai ételmezési hivatal, g) két sóraktár és hivatal, h) sötiszi lakás, i) vámház.)

Nemcsak a fallal körülvett várost, hanem tőle északra és nyugatra elterülő szérűskerteket is feltünteti a 6. ábrán bemutatott kéziratos térkép, Litzner József műve. (Eredetije az Országos Levéltárban, amelyet Botár Imre idézett tanulmányában fel is használt.)

5. ábra. Lindenfels százados térképe a szolnoki vár egy részéről 1778-ból

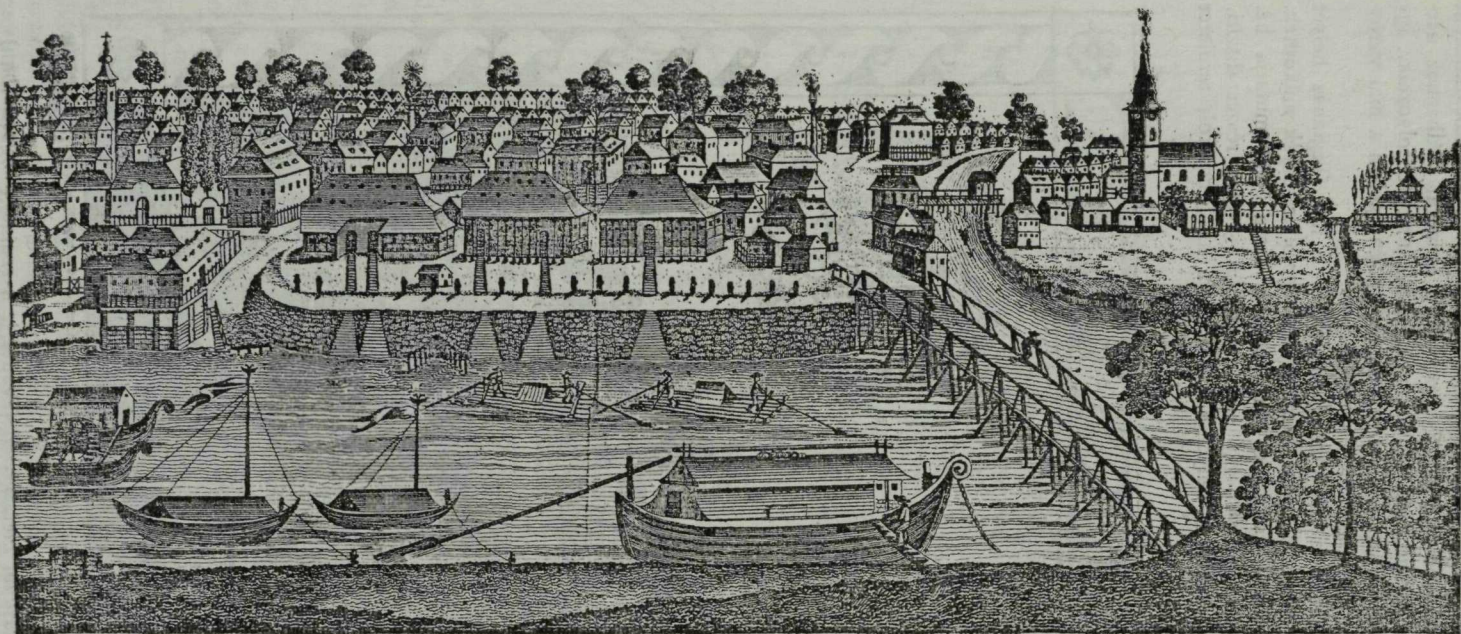
6. ábra. Litzner József térképe 1787-ből

A belső vár és a külső várost övező vizesárok jól kivethető, valamint a vár, kamaraváros és katonaváros település-beosztás is. A térkép közepén a bevonalkázott tó a mai Kossuth tér északi szegélyén lévő házak mögötti Tófenék utca helyét jelöli, amelynek természetes lefolyását mélyítették ki a 16. sz. közepén, hogy a városfalat vizesárokkal is védjék, s mesterségesen a Zagyvával is összekötötték a mai Hajnal utca–Sipos téri iskola és a Tabán fölötti nyomvonalon.

A Jókai utca északi végén 1971-ben épült 10 emeletes lakóház előtt a szennyvízcsatorna építéskor pontosan meghatározhattuk ennek helyét és méreteit. Itt ugyanazt az eredményt kaptuk, mint 1951–52-ben az Irodaház építésénél, hogy a vizesárok betöltése a török hódoltság után a 18. sz. elején indult meg, amikor a város növekedésnek indult.

Érdeemes még a térkép többi részét is megfigyelnünk. A város főutcáját képezi a Tiszántúlról a hídon átjövő és Buda-felé haladó útvonal. De a Tiszahíd északi végénél rögtön a Tisza-parton a sóépületek között egy másik utat találunk, amely a Tisza vonalát követve a nagykőrösi utat jelöli. Ezen az úton szállították a kamarai sóépületekből vásárolt kősót szekerekre és a térképen C-betűvel jelzett szállházból a fenyőszálakat, épületfákat. Ugyanis a Tiszán fenyőszálakból összeállított tutajon érkezett Szolnokra a só a máramarosi bányákból, a kamarai városban, a mai park

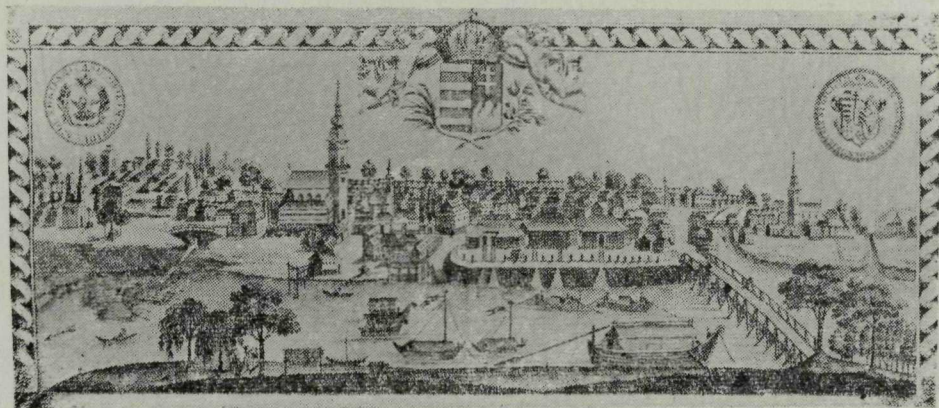

8. ábra. Lehnhardt Sámuel metszetének részlete, amely a mai park helyén,
a kamaravárosban levő kincstári épületeket ábrázolja

a Tisza felől ábrázolja. A kép felső sarkában a latinnyelvű szöveg (Sigillum Regii Salis Officii Szolnokiensis) a só- és szállhivatal kevésbé ismert pecsétjét mutatja. A Tiszahídtól északra látható vékony oszlop a Pólya Tibor utca bejáratánál levő Immaculata szobrot is feltünteti. (Műemlék a 18. század első feléből, barokk stílusban.)

A 8. ábrán a Lehnhardt-metszetnek nagyobb részletét mutatjuk be. A metszeten a város Tisza-parti képét látjuk abból a nézetből, ahogyan a Tiszántúlról érkező utas megpillantja a várost. A mai városképpel összehasonlítva a legnagyobb különbség, hogy a mai park helyén ábrázolja azokat a kamarai épületeket, amelyeket a fentebb ismertetett térképeken alaprajzban láttunk. A Tisza-part jól ki van építve lépcsőkkel, hogy a nehéz sötömböket a tutajokról az emberek felszállíthassák. A kép baloldalán a kamaraváros végén még látható a vizesárok helye, amelynek vonalát jelzi a régebben a Kossuth téren levő Szentháromság szobor is a kép felső szélén. Ez az Irodaház előtti részen volt. A múlt század közepétől Petenkofen számtalan – szolnoki piacot ábrázoló – festményén megörökítette.

A kép bal felső sarkában levő kis kápolna, a Xavéri kápolna (az Ady Endre u. és a Sallai utca találkozásánál levő műemlék) már 1749-ben megvolt. A budapesti Rókus kápolnához hasonlóan messze a városfalon kívül erre a területre temették a kolerajárvány áldozatait, s ennek emlékére a gyógyítás patrónusának tiszteletére emelték a fogadalmi kápolnát. A város terjeszkedése folytán mindkét városban a belterületre került az eredetileg messze a városfalon kívül fekvő terület.

9. ábra. Lehnhardt Sámuel Szolnokot ábrázoló metszete 1824—27-ből

A 9. ábrán mutatjuk be a Lehnhardt Sámuel által készített metszetet, hogy a fentebb kinagyított részleteket jobban elhelyezhessük a város 19. század eleji összképében. Ezen jól kivethető a Ferences-rendház és a templom. Attól balra egy vízfolyás híddal látható, a Büge (ma a tárház áll azon a helyen és a Büge nyomvonalát a Meder utca őrzi).

A metszet bal felső sarkában Szolnok 1761-es évszámmal jelzett pelikános címere látható.

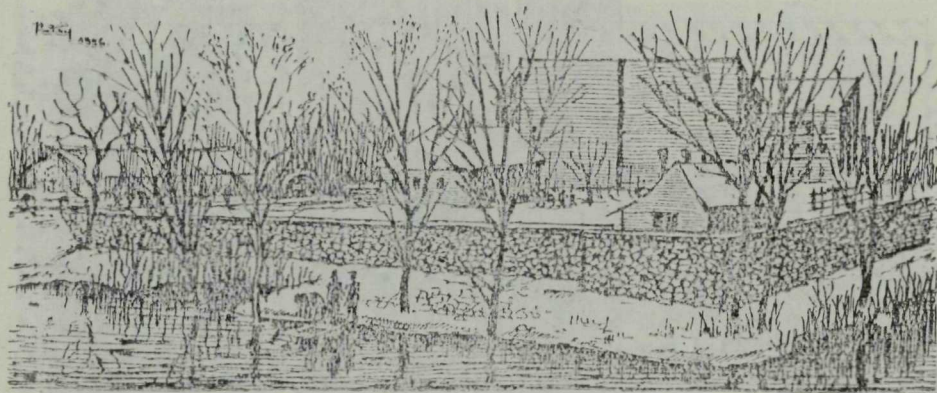
A kép bal szélén a tutajok a szálvontatás helyét mutatják, a fölötté levő 1799-ben épült Szt. János kápolnát 1879-ben a Tisza alámosta és elpusztította. (Helyét a Dohány-beváltó alatti nagy beszögelés mutatja ma is.)

A kamaravárosban levő kincstári épületek a múlt század végén eladásra kerültek. S jó érzékkel a város ezeket megvásárolta és lényeges középületeit helyezte el ott. Ez a belváros városképét cionyösen megváltoztatta.

Tanulmányunkban a szolnoki vár kialakulását és helyét a mai városképben ismertettük – nagyrészt eddig nyomtatásban meg nem jelent – térképek, rajzok felhasználásával. Megállapítható, hogy a vár döntően meghatározta Szolnok településének kialakulását és a további városfejlődést. Az a tény, hogy 1876-ban Szolnok megye újra megyeszékhely lett, a tiszai hajózás és a vasút a város fejlődését jelentősen fokozta és lényeges városfejlődést eredményezett.

A II. világháború pusztításai nyomán megindult újjáépítést szerencsésen összekapcsolták a város vezetői a korszerű városrendezéssel – mint erről részletesen írtunk a Szolnok 25 éve című tanulmánykötet bevezetőjében. Az egy főutcás városból az általános rendezési tervek során különösen az 50-es évek végétől megindult dinamikus fejlődés nyomán már egy korszerű nagyváros körvonalai vannak kibontakozóban.

10. ábra. A régi várfalak helyén épült védőfal (Patay M. rajza)

Végezetül a várra visszatérve a 10. ábrán egy rajzot mutatunk be, a Tiszahídról nézve mutatja be a vár délnyugati részét a Zagya-torokkal. Az árvédelmi fal építését sikerült a Vízügyi Igazgatósággal olyan nyomvonalon megépíttetni, amely a vár délnyugati bástyájának helyét jelzi. A rajzon, amelyet Patay Mihály, a szolnoki Művésztelep kiváló grafikusja készített 1955-ben, a fák még kicsinyek, alacsony épület bújik meg mögöttük. A mai szemlélő a Tiszahídról a nagyranőtt fákat látja, amelyek mögött az olajbányászok hatemeletes pomházai emlékeztetnek magasságukkal arra, hogy egykor itt a szolnoki vár falai emelkedtek.

Kaposvári Gyula

JEGYZETEK:

- 1 Heves vármegye latin nyelven írt levele az Országos Levéltár Nádasdy-féle iratai közt található, Magyar szövegét a Hadtörténelmi Közl. VI. évf. 5. számában közölte Illésy János.
- 2 u. o.
- 3 Lásd: Domanovszky: Magyar Művelődéstörténet III. kt. 633-4. lap.
- 4 Orsz. Levéltár: Nádasdy-íratok, vegyes levelek.
- 5 Pataki V.: A XVI. századi várépítés Magyarországán. Bécsi M. Tört. Int. Evk. I. évf. 103. lap.
- 6 Gorove László: Szolnok várának viszontagsági. Tudományos Gyűjtemény, 1820. IX. kt. 19. lap.
- 7 Botár Imre: Szolnok települései, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Szolnok, 1941. 14. lap.
- 8 Komáromi József: Adatok Szolnok várának történetéhez. Jászberényi Múzeum Évkönyve, 1943.
- 9 Behram Dimiski Magyarországra vonatkozó leírása. (1696-ban másolták Konstantinápolyban.) Ismerteti: Fekete Lajos, Hadt. Közl. 1930. 16. lap.
- 10 Gorove László: i. m. 1821. VI. kt. 49-50. lap.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Kaposvári Gyula múzeumigazgató, Szolnok; Dr. Lits Józsefné, közgazdász, Központi Statisztikai Hivatal Szolnok Megyei Igazgatóságának munkatársa, Szolnok; Dr. Lukács Pál közgazdász, Központi Statisztikai Hivatal Szolnok Megyei Igazgatóságának vezetője, Szolnok; Mészáros János megyei főépítész, a MTVB Építési és Közlekedési Osztályának munkatársa, Szolnok; Mészáros Pál, a Szolnoki Víz- és Csatornaművek főmérnöke, Szolnok; Sári Mihály agrármérnök, az MSZMP MB osztályvezetője, Szolnok; Dr. Szabó Ferenc levéltárigazgató, Gyula; Szurmay Ernő, a Szolnok megyei Versegby Könyvtár igazgatója, Szolnok; Dr. Vaskó László, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem adjunktusa, Debrecen és Dr. Végső Zoltán közgazdász, a Központi Statisztikai Hivatal Szolnok megyei Igazgatóságának munkatársa, Szolnok.

Szabó István szolnoki kiállításának anyagából